

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад

***Књижевне новине о југословенству и слободи
стваралаштва (1980 – 1984)***

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Александар Пушкаш

ИС 17/10

Београд, септембар 2018.

Садржај

Предговор	3
I УВОД	9
1) Република Југославија и југословенство	9
2) „Слобода“ стваралаштва у Југославији	14
3) Нова епоха?	17
II КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ	23
1) Кратак историјат	23
2) Простор за реплику	25
III КА СЛОБОДИ СТВАРАЛАШТВА	30
1) Време за истину?	30
2) <i>Вунена времена</i>	33
3) <i>Голубњача</i>	37
4) О системском угрожавању	39
5) Издавачки савет и <i>Источнице</i>	44
IV ЈУГОСЛАВЕНСТВО ДАНАС	48
1) Критика администрације	48
2) „Културни смисао југословенства данас“	50
3) „Драма опредељења“	62
V МИЛОРАД ВУЧЕЛИЋ	64
1) Критика система	64
2) „Родољубљем против државе“	65
VI СТАВОВИ ДРЖАВНОГ ВРХА	68
1) Јединствене оцене СКЈ	68
2) Подељена гледишта	71
VII АУТОРИ ЧЛАНАКА И ДЕЛА	77
1) Анализа аутора	77
2) „Спорна дела“	79
VIII ЗАКЉУЧАК	82
Прилог: Песме	90
Списак коришћених скраћеница	94
Коришћени извори и литература	95

Предговор

Уколико говоримо о Југославији, држави која више не постоји, често можемо поставити питања на која се још увек не могу прецизирати одговори. На основу досадашње историографије, очигледно је да су ту државу од свог настанка до распада константно карактерисали проблеми поводом националних питања. У Републици Југославији, она су била уско повезана и са идеолошким и разним културним питањима, а у неким случајевима и са демократијом, у најширем смислу те речи, што свакако укључује право на слободно стваралаштво, јавну реч и јавни одговор. Наведени проблеми били су уједно и узроци за већину и узроковани већином политичких процеса у Југославији. Често се наводе и као битни фактори дестабилизације, дезинтеграције па и распада исте. У неким случајевима развој тих проблема био је паралелан, а у неким случајевима био је потпуно дихотоман. Да бисмо стекли аналитички увид у те факторе и допринели још неким одговорима поводом ових друштвених процеса, потребно је проучавати одређене елементе комуникације у наведеном контексту. Помоћ за артикулацију анализе пружила је и методологија социолошке науке, чији се понеки технички појмови приликом тумачења и интерпретације прошлости могу применити и у историографији. У овом случају то је дело Жељке Манић, *Анализа садржаја у социологији*, које разликује три елемента комуникације: одашиљача, садржај и примаоце. Циљ овог рада је да се пре свега добије анализа одређених одашиљача и њиховог институционалног деловања које ћу у даљем тексту навести, њихов контекст, однос према проблемима и факторима као предмету садржаја и смер према истом, који говори о њиховој перцепцији наведеног контекста, уз тек понеки осврт на ефекат који је комуникација остварила. Наведена анализа може бити само темељ за неку већу синтезу, јер приметно је да се у историографији углавном много обазривије и аргументованије, уз више заокружених анализа износе синтетички закључци, или би се макар тако требали износити, а они се обично карактеришу као епохална дела у историографији.

Проучавање интелектуалаца као одашиљача одређеног садржаја и њихове улоге у друштву, посебно оних за које се може рећи да припадају делу стваралачке интелигенције

или научника,¹ њиховог стваралаштва и институција којима су припадали и у којима су радили, може нам помоћи да стекнемо бољи увид у проблеме које је имала југословенска држава. Они су у више наврата говорили, јавном речју или својим стваралаштвом и о сложености питања југословенства, у својству националне идеје, идеолошког и културног значења, као и о слободи стваралаштва и јавног простора, два веома истакнута проблема у Југославији када се говори о степену слободе и демократије. Веома битно је приказати да ли је њихов смер према наведеном био повољан или неповољан, каквог типа и коликог интезитета је био садржај који су саопштавали, а потребно је и контекстуализовати њихове активности, пре свега анализирати каква је то била држава у којој су деловали и какве је ставове владајућа политичка елита имала према тим питањима и њиховим ставовима. Јавни листови, међу које спадају и стручни часописи, у великој мери могу утицати на друштво, а такође и приказати какве су ставове имали наведени интелектуалци.

Када се говори о националном питању и питању слободе стваралаштва, посебно место међу часописима, а можда и најистакнутије имао је часопис *Књижевне новине*. Оне су уз краће прекиде, очигледно из политичких разлога, излазиле за скоро целокупно време постојања Републике Југославије. Централна тема овог рада јесу текстови у часопису о наведеним темама, у то време доста активним питањима, као и о интелектуалцима који су били аутори, за које се може рећи да су били најзапаженији, али и најистакнутији у својим професијама у Југославији. Часопис представља основни и најважнији извор овог рада. У историографији до сада није темељно истражена ова тема када су у питању последње две деценије постојања социјалистичке Југославије. С обзиром да се ради о истраживачком раду, не може се унапред очекивати у које време су се интезивирали неки догађаји, у овом случају писање и тзв. „случајеви“, односно у које време су били нешто ређи. Према томе, полазна хронолошка одредница узета је због специфичности југословенске државе након смрти Јосипа Броза Тита, директних или индиректних промена које је она носила, уколико их је било и очекивања која је она носила. Прве податке о значају и запажености овог часописа за 1980-е године, пронашли смо у *Белој књизи*, Стипе Шувара, у то време члана

¹ Синтагма „Стваралачка интелигенција“ као технички појам преузета по узору на: Milosav Janićijević, *Stvalalačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Београд 1984, 11; Научник по узору на: Љубинка Трговчевић, *Научници и стварање Југославије 1914 – 1920*, Београд 1986, 5.

ужег руководства Централног комитета Савеза комуниста Хрватске, коју су приредили Коста Николић, Срђан Цветковић и Ђоко Трипковић. Година настанка наведеног дела, уз још неке догађаје искоришћена је као крајња хронолошка одредница истраживања наведене теме, јер то може на неки начин представити границу за неку нову епоху догађаја. Како тема не би била хронолошки изолована, податке о најзапаженијим ранијим активностима и дешавањима са овим часописом, пре свега, две деценије пре тога, пронашли смо у монографији Радине Вучетић, *Монопол на истину* и понешто у монографији Предрага Марковића, *Југославија између истока и запада 1948 – 1965*. О српском националном питању, као и питању слободе стваралаштва 1980-их година у *Књижевним новинама*, доста тога саопштено је у монографији Јасне Драговић-Сосо, *Спасиоци нације: интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*. Међутим, изолација такве теме на само једно национално питање што је приметно у неким наведеним монографијама и повезивање истог са либерализацијом јавности, може допринети стварању искључиве слике, у том случају о *Књижевним новинама*, а даље чак и повезивању та два процеса. Поводом тога, у овом раду усмерена је пажња и на питање југословенства, али и на интелектуалце који су захтевали првенствено, а неки и искључиво слободу стваралаштва. Темелјна истраживања о термину југословенства у Југославији после 1945. године, као што је то урадио Јово Бакић у свом делу *Идеологије југословенства између хрватског и српског национализма 1914 – 1941*, мада пре свега методом социолошке науке, када је у питању Југославија између два светска рата, нису до сада одрађена. Ипак, уз доцније наведене монографије о југословенској држави, чланци Драгана Богетића, „Национално питање и Југославија 1945 – 1989“, Косте Николића „Мит о комунистичком југословенству“ и текстови Љубомира Тадића који се могу наћи у његовом делу *Криза и великосрпски хегемонизам*, од велике су помоћи да се прикажу основне карактеристике односа владајућег система према југословенству.

Како бисмо контекстуализовали активности у *Књижевним новинама*, пре свега добили податке о ставовима владајуће елите према њима, њиховој реторици и реакцијама, али и према југословенству, у једно веома неизвесно време по Југославију, употребљена је и још увек необјављена архивска грађа из Архива Југославије и Архива Србије, пре свега архива савезних и републичких организација Савеза комуниста Југославије. Наведена архивска грађа није била доступна јавности када су писане, до сада још увек најисцрпније

монографије о Југославији тог времена, а неопходна нам је да би додатно прецизирали промене које су се дешавале у ово време. Недостатак у томе је што грађа Градског комитета Савеза комуниста Београда у Историјском архиву Београда још увек није сређена за време након 1974. године и није могуће добити је на увид. О самом положају Југославије и њеним општим цртама у погледу ових проблема много тога пружила су дела: Бранка Петрановића, *Историја Југославије 1918 – 1988*, Душана Биланџића, *Хрватска модерна повијест*, необјављена докторска дисертација Бранка Касала, *Међународни погледи на кризу у Југославији*, одбрањена на Филозофском факултету у Задру 2017. године и мемоарско дело, али уз стенограме његових излагања тог времена *Пут у распад: стенограми излагања Раифа Диздаревића у расправама иза затворених врата државног и политичког врха Југославије*, Раифа Диздаревића. Такође, да би се стекао увид у опште стање међу грађанима Југославије према југословенству, искоришћени су статистички годишњак, тј. подаци са пописа становништва везаних за питање Југословена и чланак Слободана Селинића, „Национално питање у попису становништва Југославије 1971“. По питању слободе стваралаштва, веома значајни су и кривични законици који се односе на стваралаштво. Рајко Даниловић, активни сарадник и учесник у спровођењу истих, анализирао их је у свом делу *Употреба непријатеља: политичка суђења у Југославији 1945 – 1991*. С обзиром на сложеност функционисања југословенског система, потребно је обратити пажњу и на односе људи у врху система, о којима ће такође бити понешто речи, а о томе је до сада, мада уз запажене критике неких закључака, ипак највише речено у монографији Дејана Јовића, *Југославија – држава која је одумрла: успон, криза и пад Четврте Југославије (1974 – 1990)*. Ту ћемо пре свега истаћи нешто о онима који су били нешто ближе повезани са активностима сарадника и редакције *Књижевних новина* или директно саопштавали ставове поводом истих.

У раду се говори и о ауторима одређених текстова, истакнутим подацима о њиховим личностима, степену образовања, професији и евентуалним заједничким искуствима, што може додатно указати на мотиве зашто су они решавали да узму јавну реч или чак и учешће у решавању наведених проблема. Особа која највише говори о карактеру политичких активности интелектуалаца тог времена, а да су његова сведочења објављена јесте Добрица Ћосић. За њега се може рећи да је интелектуалац који је био у контакту са најширим кругом политичара и интелектуалаца, а бавио се и у мањем или

већем интезитету готово свим актуелним политичким питањима којима су се бавили и остали интелектуалци, било да се тиче националног, идеолошког или демократског питања, у овом случају, слободе стваралаштва. Не мање значајне и можда прецизније описе оставио је и Михаило Марковић у својим мемоарима под насловом *Јуриш на небо*, а доста вредних података и анализа изнела је Латинка Перовић у делу *Доминантна и нежељена елита: Белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (XX – XXI век)*, иако дело има доста недостатака у покушајима синтетичких исказа, почев од самог наслова, тј. у недоследностима када се говори и о неким актерима о којима ће бити речи и у овом раду, о чему је исцрпно говорила Мира Богдановић у свом делу *Елитистички пасијанс: О повијесном ревизионизму Латинке Перовић*. Најзапаженија личност у интелектуалним круговима која се бавила питањем југословенства почетком девете деценије двадесетог века јесте Предраг Матвејевић, својим чланком, а потом и књигом под насловом *Југославенство данас*, што је у више наврата подстакло интелектуалце који су активно писали и за *Књижевне новине* да својом јавном речју проговоре о томе. Међутим, не треба губити из вида методологију историјске науке, приликом чега пре свега мислим на разлику примарних и секундарних извора, па ћемо мемоарску грађу користити уз напомену чије је одређено мишљење. У погледу мемоара, потребна је и опрезност уколико је њен садржај на било који начин предмет контроверзи у познатој историографији. Ипак, они нам понекад доста прецизније приближавају карактеристике наведене епохе.² Дела о којима се тада писало представљају важан извор како би се видео склад аутора и оних који коментаришу. Након постепеног уочавања све већег броја реплика особама из врха владајућег система у *Књижевним новинама*, током 1981. и 1982. године, које је према првим анализама часописа започео Гајо Петровић, почетком 1981. године, приличну пажњу везано за питање слободе стваралаштва овог времена изазвало је дело Антонија Исаковића, *Трен 2*, објављено 1982. године, чија је централна прича инспирисана историјским догађајима везаним за сукоб Југославије са Комунистичким Информационим бироом (ИБ) 1948. године и последице које је то донело по унутрашњост Југославије. То дело посебно је зато што је инспирација веома запажена од владајуће политичке елите, а уочено је као важан корак ка слободи стваралаштва међу интелектуалцима. Уз нешто мању пажњу, у раду ће бити речи о коментарима у часопису о

² Branko Petranović, *Istoričar i savremena epoha*, Beograd 1994, 65.

историографском делу у више томова Владимира Дедијера, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, које је изазвало нешто мању, али сличну пажњу у *Књижевним новинама* и један осврт на *Енигму Копинич*, Вјенцеслава Ценчића. Процес суђења Гојку Ђогу, започет 1981. године због збирке песама *Вунена времена*, забрана, а потом и пуштање представе *Голубњача* и полемика око збирке песама *Источнице*, 1983. године, изазвали су обиље чланака и готово организоване активности интелектуалаца који су писали текстове за *Књижевне новине*, а њихови чланци потом и владајућем систему Републике Југославије. Како би тема била заокружена, осим писања и акција око запаженијих догађаја, треба обратити пажњу и на нешто мање уочене догађаје, о којима је чини се, у пар чланака најинтезивнија реторика Милорада Вучелића, поготово крајем 1984. године, када су због свих наведених догађа можда дошле и неке нове прилике, па ће о њему бити посебно речи. С обзиром да рад на одређени начин покреће и неку ширу анализу самих аутора, од велике помоћи биле су: *Историја српске књижевности*, Јована Деретића, *Историја српске књижевне критике*, Предрага Палавестре, *Енциклопедија Српског народног позоришта*, *Хрватска опћа енциклопедија* и дела енциклопедијског или лексонског карактера наведена у библиографији која садрже биографске податке о научницима и припадницима стваралачке интелигенције. Приликом изношења биографских података, пажња и сразмерност ће бити усмерена на животе, образовање, професионални рад и евентуалне политичке активности интелектуалаца до 1984. године, крајње хронолошке одреднице рада. Такав приступ такође подразумева и да ће се предмет анализе задржати на истоме, што наглашавамо због чињеница да су у доцнијим годинама неки од њих на неки начин „утихнули“ са својим стваралаштвом, а неки тек започели своје професионалне каријере.

За помоћ при одабиру теме и проналажењу извора и литературе, захвалност највише дугујем професорки Мири Радојевић. Такође, посебну инспирацију за проучавање и истраживања стваралачке интелигенције кроз политику, у овом случају највише књижевника, књижевних критичара и драматурга у последњој деценији, условно речено „друге“ Југославије, пробудили су највише њене монографије о Милану Гролу и Божидару Марковићу, као и предавања о Јовану Скерлићу и Исидори Секулић, интелектуалцима који су живели у време стварања и кризним временима „прве“ Југославије.

I УВОД

1) Република Југославија и југословенство

Проблеми у југословенској држави између два светска рата,³ као и последице Другог светског рата на њеном простору умногоме су утицали на схватање југословенства у тој држави после 1945. године, било да је у питању државна идеологија, национална идеја или културни аспект. Владајући кругови, пре свега врх Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Јосип Броз Тито, посматрали су Краљевину Југославију, која је директно подржавала интеграцију југословенске државе, нације и културе као „тамницу народа“ са унитаристичким и хегемонистичко-централистичим тенденцијама, неретко и уз придев „великосрпским“. Ипак, обнову југословенске државе, тада републике, посматрали су као нужност за све народе и народности те државе, који ће је под паролом „братства и јединства“ у заједништву одржавати. Према њиховом виђењу, главна снага одржавања заједништва у тој држави представљала је идеологија социјализма међу тим народима и народностима, коју су у почетку посматрали као наднационални елемент, у којој би нације и држава требале одумрети. Ипак, држава је од тренутка настанка била централистички уређена федерација са јаком савезном владом.⁴ Неретко се у историографији,⁵ али и међу савременицима за ово време и карактеристике, везује термин *партизанског југословенства*. Готово целокупан привредни живот и најважнија предузећа били су под компетенцијом савезне владе.⁶ Унутар те државе, пет народа (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци),⁷ добили су право на етнички елемент приликом именовања република, федералних јединица којих је укупно било шест.⁸ Непуну деценију доцније, Уставним законом Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) из 1953. године, укинута је Веће народа, један од два дома скупштине у коме су били заступљени интереси република и покрајина, док је из текста изостављено и „право народа на самоопредељење до отцепљења“, које је Уставом ФНРЈ из 1946. године предвиђено чланом 1. Носилац

³ Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između hrvatskog i srpskog nacionalizma*, Beograd 2004, 406; 543.

⁴ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, 230.

⁵ Kosta Nikolić, „Mit o komunističkom jugoslovenstvu“, у: *Istorija 20. veka*, Beograd 1/2011, 26.

⁶ Љубомир Тадић, „Балканизација партизанског југословенства“, у: *Криза и великосрпски хегемонизам*, Београд, 2008, 16 – 18; Љубодраг Димић, *Историја српске државности, књ. III, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 339;353.

⁷ Dragan Bogetić, „Nacionalno pitanje i Jugoslavija 1945 – 1989“, у: *Istorija 20. veka*, Beograd 1-2/1999, 43.

⁸ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 231.

суверенитета по новом уставу постао је радни народ, тј. радничка класа Југославије.⁹ У то време, и Јосип Броз је у разговору са новинарима на следећи начин антиципирао будућност: „Ја бих хтио доживјети да Југославија буде до максимума стопљена у једну чврсту заједницу у којој ће бити једна, југословенска нација, у којој ће од пет народа постати једна нација...“.¹⁰

Већ у периоду 1949 – 1951 кључне гране привреде (сва предузећа текстила, коже и обуће, црна и обојена металургија, машиноградња и нафтна индустрија) предате су у надлежност република. Временом је све чешће долазило до погоршања односа савезних и републичких власти, тиме што су републичке све више инсистирале на преузимање средстава и овлашћења од савезне владе. У историографији се обично сматра да је до прве поделе у државном врху дошло на тајној седници Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ИК ЦК СКЈ) 1958. године, приликом чега је било речи о проблемима приликом расподеле средстава савезне владе и република. Са једне стране, одређени чланови критиковали су савезни централизам, док је са друге стране критикован сепаратизам и шовинизам, мада на наведеној седници није дошло до неке одлуке о промени функционисања система. Пар година касније, слична полемика пренела се и у интелектуалне кругове, од којих је најзапаженија била између Добрице Ћосића и Душана Пирјевца Ахаца, 1961. године.¹¹ Добрица Ћосић сматрао је да ће та тема бити актуелна „докле год постоје републике“, а упутио је критике на рачун национализма свих народа Југославије, сматравши да ће до интеграције доћи „тако што ће прво изгубити своју индивидуалност неке мање јединице и мањи организми“, у тексту под насловом *Савремени несавремени национализам*. Он је за то, на одређени начин имао подршку Јосипа Броза, док је Душан Пирјевец уз подршку Едварда Кардеља том питању прилазио са становиштем да је стварна интеграција могућа једино ако сви организми „доживе потврду самих себе“.¹² Проблеми нису нестали јер већ 1962. године, поново на седници ИК ЦК СКЈ дошло је до још запаженије расправе, о истим проблемима уз оштрију реторику, када је и Јосип Броз говорио о могућности распада земље због нејединства и

⁹ D. Bogetić, *нав. дело*, 45.

¹⁰ Љ. Димић, *Историја српске државности III*, 363.

¹¹ Slavoljub Đukić, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*, Beograd, 1989., 100.

¹² Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: beleške o političkoj i intelektualnoj eliti u Srbiji: (XX-XXI vek)*, Beograd 2015, 75.

појаве националистичких и шовинистичких кругова који теже сепаратизму, али је критиковао и оне тежње које су према њему желеле што већи утицај централне власти. Крајем исте године, ипак је изјавио да полазна тачка треба бити децентрализација и да се држава неће враћати на старе позиције централизма.¹³ На осмом Конгресу Савеза комуниста Југославије (СКЈ), 1964. године, Едвард Кардељ констатовао је да „противречности у међунационалним односима произилазе из погрешних схватања о улози културе и образовања у процесу зближавања народа и народности, схватања која негирају постојање националних особености у културном стваралаштву сваког народа“, док „национална економска самосталност није ни етатистичко административна категорија, ни аутархија, нити право на националистички егоизам, већ специфични вид самоуправљања радних људи“. Јосип Броз подржао је тада такву концепцију тиме што је истакао да национално питање треба решити „на принципу равноправности свих народа, на добровољном удруживању, са правом отцепљења“. Конгресна резолуција одбацила је мишљења да треба стварати јединствену југословенску нацију, оценивши их као израз бирократског централизма и унитаризма, али захтевано је истовремено да се одлучно сузбију и спутавања међунационалних интеграционих процеса и покушаји затварања у „своје“ републичке границе. Након тог конгреса, постала је и пракса да се прво сазивају републички конгреси унутар СКЈ, па тек потом свепартијски конгрес.¹⁴

У наредној деценији, све чешће и запаженије јављали су се проблеми поводом националног питања и међунационалних односа у Југославији. Сви проблеми били су повезани и са тежњом република ка економском суверенитету и смањеном утицају федерације. Смена Александра Ранковића 1966. године, потпредседника државе и члана ИК ЦК СКЈ, због афере прислушкивања представљала је и обрачун са остацима „етатистичке и унитаристичке струје“ у југословенској држави.¹⁵ Веома запажено прошло је и иступање Добрице Ћосића, 30. маја 1968. године на седници Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦК СКС), који је између осталог истакао да се не види „у одговарајућим размерама шовинистичко расположење и националистичка психоза у

¹³ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 400.

¹⁴ Janko Pleterski, Danilo Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Pero Morača, Branko Petranović, Dušan Bilandžić, Stanislav Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 434.

¹⁵ Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974-1990)*, Zagreb 2003, 132; Љ. Димић, *Историја српске државности III*, 190/405.

шиптарској народности; неоправдано се потцењују иредентистичка и сепаратистичка расположења и тежње у извесним слојевима шиптарске националности. Тиме се не само изневерава политичка истина, него се и испољава једна у бити проблематична широкогрудост представника тзв. веће нације, чиме се морално сиромашти равноправност шиптарског народа, равноправност у одговорности за прогрес и судбину Републике Србије и Југославије, одговорност за сарадњу и заједнички живот”, уз сугестије и на „забрињавајуће антисрпско расположење, које се широко, у најразличитијим облицима, испољава у извесним срединама, нарочито у Хрватској и Словенији”, док се такође осврнуо и на Аутономну покрајину (АП) Војводину рекавши да: „У приказу војвођанских политичких прилика није ни реч изговорена о мађарском национализму и сегрегационизму као да уопште не постоје и као да у свом поднебљу не представљају никакву политичку чињеницу.”¹⁶ Добрица Ћосић је потом, незадовољан ставовима о националном питању иступио из СКЈ.¹⁷ У Социјалистичкој Републици (СР) Хрватској, запажено је прошао и случај Милоша Жанка, који је искључен из Централног комитета Савеза комуниста Хрватске (ЦК СКХ) због „унитаризма и политике супротне ЦК СКХ“. Протести и сукоби на Косову и Метохији, посебно 1968. године, *Цестна афера* у Словенији,¹⁸ обрачун са МАСПОК-ом и партијским руководством у СР Хрватској 1971. године,¹⁹ полемике везане за српскохрватски језик, непуну деценију након израде правописа, свакако су потврда све више системских криза узрокованих у мањој или већој мери променом тумачења идеологије и националним питањем. Уставне реформе спроведене од 1967. до 1974. године, политичке, привредне и административне, потврђене Уставом СФРЈ из 1974. године узроковале су, макар у функционисању свих савезних институција, престанак доста интеграционих процеса у држави. Наведене кризе и промене

¹⁶ L. Perović, *нав.*, дело, 91.

¹⁷ Добрица Ћосић, *Пишчеви записи (1969-1980)*, приредила Ана Ћосић-Вукић, Београд 2001, 22.

¹⁸ Назив за спор поводом одлуке Савезног извршног већа (СИВ), на челу са Митјом Рибичићем да из предлога међународних кредита испусти два дела аутопута у Словенији. Извршни одбор СР Словеније, на челу са Станетом Кавичем, успротивио се овој одлуци 31. јула 1969. године. Активност је имала снажну подршку у словеначкој јавности. Рибичичу је словеначка влада послала оштро писмо у којем је тражила да преиспитају своје захтеве и најавила расправу о овој теми у скупштини Словеније. У четрдесет општина заинтересованих за изградњу аутопута, забележени су протести. Постављена су и питања о улози Словеније у федерацији. (D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 571)

¹⁹ Скраћеница за Масовни покрет - назив за политички покрет који је почетком 1970-их имао за циљ већу аутономију СР Хрватске у тадашњој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). Покрет је од 1970. уживао подршку Савеза комуниста (СК) Хрватске, на челу са Савком Дапчевић-Кучар, али је угушен крајем 1971. након 21. сједнице Председништва СКЈ у Карађорђеву, (D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 571.)

чији је резултат слабљење савезних власти у Југославији и пренос њихових овлашћења на републичке и покрајинске, од стране владајуће политичке елите најчешће су тумачене као одумирање државе и децентрализација. Она је сматрала да ће управо наведено довести до зближавања народа Југославије, а етатизам се посматрао као узрок криза и спречавања њиховог развоја.²⁰ Главни идеолог свих наведених промена био је Едвард Кардељ, који је још 1957. године сматрао да „Југославија представља само историјски привремену творевину“ и како са „Развојем светских интеграционих процеса и превазилажење империјалистичке епохе, њени народи поћи ће у нове асоцијације и интеграције по цивилизацијским и духовним афинитетима и она ће неминовно бити прекомпонована као држава.“²¹ Врх ЦК СКС прихватио је устав из 1974. године, али већ наредне године Петар Стамболић, Драгослав Марковић и Иван Стамболић упутили су жалбу Едварду Кардељу, истакавши да је СР Србија у институционалној кризи због својих покрајина. Проблем институција је по правилу био повезан и са националним питањем, што показује чињеница да су косовски политичари оптуживали српске за „национализам и унитаризам“, док било какви њихови протести, захтеви или промене били су мотивисани и уобличени уједно са националним питањем. До даљих промена тада није дошло.²² Поводом већ наведеног развоја ставова о југословенству, не треба изгубити у виду и како се становништво изјашњавало на пописима, што је, чини се, једина чињеница која може нешто говорити о општем стању у друштву. У свим пописима постављено је питање о националној припадности кроз рубрику „народност“, а ни на једном попису није постојала опција изјаснити се као Југословен у смислу народности. На првом попису, 1948. године ниједна опција није садржала опцију Југословен, док је на попису 1953. године могуће било изјаснити се само као „Југословен – неопредељен“, а 1961, „Југословен – национално неопредељен“, када их је било 316 125. На попису 1971. године, и то након готово двогодишње расправе државних врхова да ли ће уопште постојати таква опција, уз присутан зазор од исте, од 20 622 973 људи, „они који се нису национално изјаснили – Југословен“ било је 273 077, што је око 1,3% становништва.²³

²⁰ D. Jović, *нав. дело*, 180.

²¹ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1957, 138.

²² D. Jović, *нав. дело*, 258.

²³ Слободан Селинић, „Национално питање у попису становништва Југославије 1971“, у: *Токови историје*, Београд 1/2016, 65;91.

2) „Слобода“ стваралаштва у Југославији

Према Уставу ФНРЈ из 1946. године, била је званично дозвољена слобода штампе, говора, јавних скупова и манифестација и слобода научног и уметничког рада, али је било утврђено да је незаконито и кажњиво употребљавати грађанска права ради промене и нарушавања уставног уређења у противдемократском циљу,²⁴ а очигледно је да се тако нешто могло веома широко тумачити, што се и дешавало.²⁵ Уз исту или идентичну артикулацију, наведене прокламације постојале су и до Устава СФРЈ из 1974. године, укључујући и њега.²⁶ У првим годинама постојања ове државе, институција која је била највише задужена за потпуни надзор над културним и уметничким животом био је Комитет за Агитацију и Пропаганду ЦК КПЈ са циљем да „административно делује“. То тело функционисало је до 1951. године.²⁷ Идентичан посао у доцније време, обављала је Комисија за идејно политички рад при Централном комитету Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), формирана 1955. године, која је у духу либерализације након VI Конгреса СКЈ, 1953. године имала само „надзорну“ и уместо „административне“, ипак „саветодавну улогу“ која је требало преко кадрова, издавачких савета и уредника да утиче на културни живот. Законодавни систем Југославије, предвиђао је да се за одређене активности које се односе на културу могло одговарати. Аутори књижевних дела одговарали су најчешће по члану 157 („О повреди угледа СФРЈ), а запажено је и одговарање по члану 118 Кривичног закона из 1951. године, који је важио до 1973. године, а од тада члан 133 („непријатељска пропаганда“) и 114 („О контрареволуционарном угрожавању друштвеног поретка“).²⁸ Издавачка делатност била је дефинисана 1955. године, и уз измене и допуне овај закон предвиђао је да се не могу издавати публикације чија је садржина уперена против државног и друштвеног уређења, братства и јединства народа Југославије, или у којима се износе неистине или вести којима се може угрозити

²⁴ Radina Vučetić, *Monopol na istinu*, Beograd 2016, 43.

²⁵ Рајко Даниловић, *Употреба непријатеља: политичка суђења у Југославији (1945-1991)*, Београд, 2010, 49.

²⁶ Уставом из 1974. године, слободама се није смело користити ради рушења основа социјалистичког самоуправног демократског уређења утврђеног овим уставом, угрожавања независности земље, кршења овим уставом зајемчених слобода и права човека и грађанина, угрожавања мира и равноправне међународне сарадње, распиривања националне, расне и верске мржње или нетрпељивости или подстицања на вршење кривичних дела, нити се овим слободама може користити на начин којим се вређа јавни морал. Ово је било прецизирано чланом 204; (R. Vučetić, *нав. дело*, 43).

²⁷ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulture u Srbiji: 1945 – 1952*, Beograd 1988, 237.

²⁸ Р. Даниловић, *нав. дело*, 46.

јавни ред и мир или узнемирити јавност о чему су бринули издавачки савети.²⁹ Такође, издавачки савети састављани су тако што је две трећине чланова именовала скупштина општине на чијој се територији налазила издавачка кућа, док је једну трећину именовао оснивач.³⁰ Ипак, индиције где се треба интервенисати, тј. ко треба бити промовисан, критикован или забрањен углавном су долазиле из ЦК СКЈ или републичких, доцније и покрајинских Централних комитета (ЦК), а у пар наврата се као врховни арбитар и директно оглашавао Јосип Броз Тито, од којих је најзапаженије прошла његова негативна критика представе *Кад су цветале тикве*, 1968. године.³¹ Често су постојали и неформални канали интервенције, јер су често сами они који интервенишу и они над којима се врши интервенција, били подједнако истакнути културни радници, лични познаници, пријатељи са људима из владајућег система, као што је случај са Антонијем Исаковићем, о чијем деловању ће бити речи доцније, а у различитим временима, мењали су наведене улоге. Када говоримо о аутоцензури, тешко се може прецизирати у којој мери је она постојала, али чини ми се да се као један од примера може поставити питање зашто је рецимо Исидора Секулић, свој други том биографије Петра II Петровића Његоша 1952. године спалила, након критике коју је упутио Милован Ђилас,³² поготово ако се узме у обзир чињеница да се у историографији сматра за једну од четири најутуцајније особе у тој земљи у то време, а често се мешао у културна питања.³³

Без обзира на наведене могућности системске интервенције у културном стваралаштву, временом је у Југославији стваралаштво било под мањим притиском и разноврсније. Процес либерализације није текао континуирано, већ са приличним осцилацијама. У складу са наведеним системским променама почетком 1950-их, што је резултирало напуштањем става о искључивом социјалистичком реализму у култури и „заблуду, дуго присутној у нашој просветној и културној политици, да се људска свест и мишљење може изменити применом административних мера у тачно одређеним и испланираним роковима“,³⁴ стваралаштво је свакако било слободније. Уочљив је продор западне културе, постале су могуће јавне књижевно-естетске расправе, попут полемике

²⁹ R. Vučetić, *нав. дело*, 53.

³⁰ Ана Ћосић-Вукић, *Часопис Јавност – 1980*, Београд 2011, 197.

³¹ R. Vučetić, *нав. дело*, 46.

³² *Исто*, 53.

³³ Jože Pirjevec, *Tito i drugovi knjiga 2.*, Београд 2013, 240.

³⁴ Lj. Dimić, *Agitprop kultura*, 224.

реалиста окупљених око часописа *Савременик* и модерниста у часопису *Дело*, а у њиховим „споровима“, СКЈ је 1958. године чак подршку дао модернистима.³⁵ Штавише, Михаило Марковић наводи да су међу интелектуалцима модернистима окупљеним око *Дела* делимично биле већ тада присутне и грађанске идеје.³⁶ Ипак, оно никако није било потпуно слободно, јер је систем и зазирао од неких нових појава, које су најчешће окарактерисане као „Декадентни утицај запада“, „ситнобуржоаска култура“, „апстракција“ и слично.³⁷ Најзапаженија дешавања, повезана су са случајем Милована Ђиласа, штавише, једног од најутицајнијих личности у СКЈ, тј. његових критички интонираних чланака према систему током прве половине 1950-их година, типичан је пример да је систем страховао од стваралаштва које је нападао директно или могло угрозити систем.³⁸ Прокламација Програма СКЈ усвојеног на VI Конгресу 1958. године, којом је предвиђено ослобађање културног живота од уплитања органа власти, утицала је такође на даљу либерализацију стваралаштва, о чему сведоче и културни ствараоци тог времена и сама њихова дела,³⁹ и приличан раст уметничких дела током 1960-их година. Све више се јављала и критичка интелигенција, од којих је најзапаженије деловање *Праксис* групе у периоду од 1964. до 1974. године.⁴⁰ Идентичне идеје јавиле су се и на студентским демонстрацијама у јуну 1968. године, када је више хиљада студената у Београду изашло на улице и блокирало факултете, за шта су имали и подршку доста професора Филозофског факултета у Београду. Демонстрације су се у мањој мери прошириле и на остале универзитетске градове широм Југославије, а за смиривање се заложио и лично Јосип Броз.⁴¹ У то време, више истакнутих интелектуалаца иступило је из политичких власти, од којих су

³⁵ Marinko Arsić Ivkov, *Krivična estetika: Progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji*, Beograd 2003, 30.

³⁶ Михаило Марковић, *Јуриш на небо I*, Београд 2008, 282.

³⁷ Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948 – 1965*, Београд 1996, 321.

³⁸ Jasna Dragović-Soso, 'Spasioci nacije': intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma, 55.

³⁹ П. Марковић, *нав. дело*, 340.

⁴⁰ Часпис *Праксис* је покренут 1964. године на иницијативу Гаје Петровића у Загребу. Привукао је пажњу међународне академске јавности, нарочито левичарских кругова на универзитетима због могућности критике у једној социјалистичкој земљи, углавном са позиција изворног социјализма и марксизма инспирисане Франкфуртском школом филозофије. Често је критиковао национализам, капитализам и класне разлике у друштву. Најстарији међу београдским праксисовцима били су: Љубомир Тадић, Михаило Марковић, Драгољуб Мићуновић, Светозар Стојановић, Небојша Попов, Трива Инђић, Загорка Голубовић и Миладин Животић. Саму иницијативу око *Праксиса* је финансирала држава све до 1974. године, а одржавао је и редовну летњу школу на Корчули где су долазили многи марксисти и светски филозофи. Идеје праксисоваца су веома утицале на догађаје на студентским демонстрацијама у Београду 1968. године, а многи су активно и учествовали, што је такође утицало на забрану часописа *Праксис* 1974. године, (Драгољуб Мићуновић, *Живот у невремени: у ружи ветрова 1930 – 1990*, Београд 2013, 140)

⁴¹ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb 2012, 100.

најзначајнији Антоније Исаковић и Добрица Ћосић. Наведени догађаји довели су до повећаног броја забране уметничких дела и директног мешања у рад издаваштва и уредништва научних часописа. Услед тих догађаја, у СР Србији донет је и закон („О морално политичкој подобности“) 1975. године, који је резултирао удаљавањем професора са Универзитета, од којих су најистакнутији случајеви са Филозофског и Правног факултета у Београду.⁴² Без обзира што је Југославија потписала „Хелсиншку повељу“ 1975. године, грађанима су и без осуде одузимана лична документа,⁴³ веома вероватно јер тај документ правно није имао статус уговора, већ се само наводила морална одговорност.⁴⁴ Није занемарљив податак да су се у класификацијама службе државне безбедности као непријатељи у Југославији, уврштавали и „анархолиберали, етатистичке снаге и националисти“.⁴⁵

3) Нова епоха?

Југословенска држава је 4. маја 1980. остала без свог вишедеценијског председника, Јосипа Броза Тита,⁴⁶ који је ту функцију обављао од њеног увођења, 1953;⁴⁷ а од 1974. године је у његовом случају та функција постала и доживотна. Јосип Броз имао је од 1937, па до две године пред своју смрт и највишу политичку функцију у КПЈ,⁴⁸ доцније СКЈ, функцију генералног секретара односно председника председништва ЦК СКЈ,⁴⁹ у држави у којој до тада свакако није постојао политички плурализам.⁵⁰ По Уставу СФРЈ донетом 1974. године, СКЈ је чак и озваничен као државни орган. Готово ниједна одлука у врху СКЈ није усвајана уколико није добила његову подршку, свакако било каква која се тиче националног и демократског питања.⁵¹ Након његове смрти, није одређена личност да обједини наведене функције, које су по својој предвиђеној замисли имале

⁴² J. Dragović-Soso, *нав. дело*, 72.

⁴³ М. Марковић, *Јуриш на небо II*, 162; Mihajlo Mihajlov, *Ponovljene misli*, Beograd 2008, 108.

⁴⁴ „Helsinki accords“, у: *Encyklopedia Britannica*, The editors of Encyklopedia Britannica, London 2008-, <https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords>

⁴⁵ Srđan Cvetković, „Metode i oblici rada Službe državne bezbednosti u socijalističkoj Jugoslaviji“, у: *Istorija 20. veka*, Beograd 2/2009, 134.

⁴⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918 – 1988. knj. 3*, Beograd 1988, 444.

⁴⁷ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb 2006, 248.

⁴⁸ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 3.*, 106, 459.

⁴⁹ Z. Radelić, *нав. дело*, 48.

⁵⁰ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 687.

⁵¹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 3*, 455.

најважнију улогу у политичком развоју југословенске државе. Још од 1978. године функцију председника Председништва СКЈ имале су особе које су је вршиле у трајању од годину дана.⁵² Исти случај био је и са функцијом председника СФРЈ након његове смрти.⁵³ Ако бисмо анализирали моћ ове личности, могло би се додати и да је својом председничком функцијом највише утицао на вођење спољне политике. У првим годинама постојања Републике Југославије, он је обављао и функцију савезног министра народне одбране, до 1953. године, а његова реч била је пресудна и за постављање и смену са те функције Ивана Гошњака, као и постављање касније Николе Љубичића који су је редом обављали после њега.⁵⁴ Позивање на ауторитет Јосипа Броза Тита је била важна заштита система у Југославији о чему говори податак да се 90% случајева који су одговарали по 157. члану Кривичног закона СФРЈ односило на заштиту покојног председника Јосипа Броза.⁵⁵

Након Титове смрти, није се појавио ниједан сигнал рађања неког новог лидера Југославије.⁵⁶ Део јавности, а нарочито светска, истицали су уверење да ће смена руководства због Титове смрти довести до политичке кризе у Југославији. Неки су предвиђали да ће доћи у питање и њен опстанак. Међутим, пренос власти протекао је без иједног инцидента.⁵⁷ Политичке структуре прихватиле су паролу „И после Тита Тито” као политичку опцију, што је значило да и даље није постојао плурализам у политичком животу, а монопол над влашћу у Југославији је и даље имао СКЈ.⁵⁸ Медији су посебно наглашавали одржавање „Титовог курса”,⁵⁹ а према тумачењима највиших политичких кругова у југословенској држави, он је и одржан.⁶⁰ Управљање друштвено политичком организацијом је и даље непрестано било у рукама врха СКЈ, тј. Председништва СКЈ. Масовне политичке организације: Социјалистички савез радног народа (ССРН), Савез синдиката, Социјалистички савез омладине Југославије (ССОЈ), Савез удружења бораца

⁵² Z. Radelić, *нав. дело*, 483.

⁵³ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 687.

⁵⁴ Mile Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*, Beograd 1999, 60.

⁵⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, 577.

⁵⁶ Dušan Bilandžić, *Jugoslavija posle Tita (1980-1985)*, Zagreb, 1986, 14.

⁵⁷ D. Bilandžić, *Jugoslavija posle Tita (1980-1985)*, 14.

⁵⁸ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 696 – 700.

⁵⁹ Милан Совиљ, „Југословенска штампа о смрти и сахрани Јосипа Броза Тита“, у: *Токови историје*, Београд 1/2010, 147 – 149.

⁶⁰ Raif Dizdarević, *Put u raspad: Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije*, Sarajevo, 2011, 42.

народноослободилачког рата (СУБНОР) радиле су по смерницама виших руководстава.⁶¹ У свету блоковских подела, што се подразумева пре свега на поделу земаља између НАТО и Варшавског пакта, Југославија је и даље била независна и суверена држава, члан Покрета несврстаних земаља и избегавала је блоковске конфронтације.⁶² Уставни амандмани донети између 1967. и 1974. и Устав СФРЈ из 1974. важили су и после 1980. године, а према њиховим карактеристикама и даље су заснивана тумачења идеолошких и националних питања државног врха у Југославији.⁶³ Изузев економске кризе која је погађала читаву државу, наредне четири године највише уставних, институционалних и националних проблема југословенске државе односили су се на СР Србију и њене политичаре. Најзапаженије било је питање АП Косова, поготово након избијања демонстрација и немира 1981. године, окарактерисаних и од савезног врха као „контрареволуционарна активност против СФРЈ“, и који у мањој или већој мери нису престајали готово читаву деценију. Због одређених ставова о мањкавости односа, може се рећи да је избио проблем и око избора председника Председништва ЦК СКЈ за 1983/1984. годину, када је на ред дошао Драгослав Марковић.⁶⁴ Штавише, ти проблеми запажени су и у међународној дипломатији, САД и Велике Британије, укључујући и већ наведено карактерисање особе као националисте у југословенском политичком врху.⁶⁵

О ставовима југословенског државног врха тог времена по питању идеолошког јединства и националног питања, умногоме осликава седница Председништва Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) 19. јула 1983. године приликом чега је оно разматрало тачку „О употреби застава народности“ и није имало јединствене оцене поводом тога. Према закључку седнице, то се десило јер се није успела окончати расправа „с обизром да Председништво није формулисало ставове о облику и начину употребе застава народности, како би ти ставови послужили делегатима СКЈ у органима СКССРНЈ и Председништву СФРЈ, у доношењу заједничких ставова о том актуелном и сложеном, осетљивом у пракси, очито, упркос донетих начелних ставова нерешеном питању. То је по њиховој одлуци неопходно због конфликта и политичких злоупотреба до којих је дошло

⁶¹ D. Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, 26.

⁶² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije* 3, 433 – 435; 444.

⁶³ Z. Radelić, *нав. дело*, 472 – 473.

⁶⁴ D. Jović, *нав. дело*, 300.

⁶⁵ Branko Kasalo, *Međunarodni pogledi na krizu u Jugoslaviji*, neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, povijest, 2017, 147.

приликом истицања заставе албанске народности и забране њиховог истицања од стране неких општина у СР Црној Гори“. Шест месеци после тога, исто тело констатовало је поштовање општих принципа који су предвиђали да припадници народности имају право да на национално мешовитим подручјима истичу заставе народности које је прихватила та народност, али да на националним бојама треба да стоји петокрака звезда и као симбол „јединства и социјалистичког духа“ и да се она увек истиче уз заставу СФРЈ и заставу социјалистичке републике у којој се налази. Међутим, с обзиром да су поново постојале „очигледне разлике, односно сасвим супротна гледања“, решено је „да се ова питања, с обзиром да нису усаглашени ставови, не разматрају на седници ЦК СКЈ“ и „да ова питања, ради тога што нису потпуно усаглашена, остану и даље отворена и да се у пракси и даље примењују ставови Савеза комуниста и решења која се не могу оспоравати и ничим доводити у питање“. Уз то, закључено је и да се „због осетљивости ових питања о њима не води расправа у средствима јавног информисања док се не усагласе мишљења и ставови“.⁶⁶ Државни врх ипак, и 1984. године сматра да се одређене „антисоцијалистичке, антисамоуправне“ и „непријатељске снаге залажу за „интегралистичко југословенство“ и како је „са социо-економским тешкоћама људима изгледа све привлачнија алтернатива једног унитаристичког концепта развоја и превладавања тешкоће. То се односи и на део чланства СК“.⁶⁷ Приликом наредног пописа, 1981. године, у СФРЈ било је 22 424 711 становника, а забележен је рекордни број становника који су се изјаснили као Југословени, 1 219 045, 5,4%, око четири пута више односу на било који попис у Републици Југославији пре тога.⁶⁸

У југословенској држави очигледно ни тада није постојала потпуна слобода стваралаштва, мишљења и јавне речи јер су, уз већ наведене карактеристике устава југословенске државе и политичког врха, у Кривичном закону СФРЈ били и даље на снази чланови 114,133, и 157, који су веома широко тумачени, што може да укаже на то колико је било могуће слободно говорити без сношења последица.⁶⁹ Функционисање издавачких

⁶⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд 507, Савез Комуниста Југославије (СКЈ), Материјали са 55. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 13. децембра 1983, *Информација са 55. седнице Председништва ЦК СКЈ*, 27. децембар 1983.

⁶⁷ АЈ, 507, Материјали са 88. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 11. 9. 1984, *Информација са 88. седнице Председништва ЦК СКЈ*, 7.

⁶⁸ Dragutin Grupković, *Statistički godišnjak Jugoslavije (1985)*, Београд 1985, 449.

⁶⁹ Z. Radelić, *нав. дело*, 577.

савета такође није било промењено.⁷⁰ Однос система према слободи стваралаштва, непуних годину дана након Титове смрти, доста осликава 72. седница Председништва ЦК СКЈ, одржана 18. новембра 1980. године. Приликом расправе: „Информација о неким примерима опозиционог деловања у часописима и културном животу“, закључак тачке гласио је да „је потребно онемогућити легализовање опозиције кроз часописе или било какву другу институционализовану форму“, и „да је потребно приступити јавној и идејној борби против опозиционог деловања уз вођење рачуна да то не добије облик кампање чиме би му се дао већи значај него што га има“.⁷¹ И Председништво ЦК СРС, као и Градски комитет Београда слагали су се са оценама највишег руководства, истакавши поводом исте информације да већ познати опозиционари „са националистичких и анархолибералистичких позиција покушавају да окупе ширу опозициону платформу у земљи, притом уз помоћ најреакционарнијих елемената из иностранства укључујући и емиграцију против самоуправног социјализма“, уз негирање улоге и постигнућа радничке класе и Савеза комуниста.⁷² Као и раније, уколико је делатност интелектуалаца имала било какву повезаност са Добрицом Ћосићем, то је одмах изазивало пажњу савезним, републичким и градским органима СКЈ, законодавним властима и свим осталим форумима, као и њихову интензивнију реакцију, медијску кампању за спречавање истог.⁷³ И наредне, 1981. године, приметно је да владајућа елита види интелектуалце као потенцијалну опасност, јер на седници са тачком дневног реда под називом: „Остваривање ставова једанаестог конгреса СКЈ, осмог конгреса СК Србије о општенародној одбрани и друштвеној самозаштити“, која је разматрана у Председништву ЦК СКС, на предлог ЦК СКЈ, приликом које се разматрају поступци у случају ратног стања, говори се да интелектуалци који су „познати опозиционари“ могу представљати „унутрашњег непријатеља“.⁷⁴

⁷⁰ А. Ћосић-Букић, *Јавност 1980*, 1982.

⁷¹ АЈ, 507-3/293, 72. Материјали са 72. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 18. 11. 1980. године, *прилог број 2*, 9.

⁷² Архив Србије (АС), фонд Д2, А-ЦК СКС, Материјали са 55. седнице Председништва ЦК СКС, 10. новембра 1980. године, „Зачисник са 55. седнице Председништва ЦК СКС, одржане 10. новембра 1980. године“.

⁷³ Мира Радојевић, „Југословенска политичка емиграција и дисидентство у Југославији“, у: *Зборник радова Дисиденту и савременој повјести*, Загреб 2010, 282.

⁷⁴ АС, Д2, Материјали са 89. седнице Председништва ЦК СКС, одржане 19. 4. 1981. године, *Прилог бр. 3*, „Остваривање ставова једанаестог конгреса СКЈ и осмог конгреса СК Србије о општенародној одбрани и друштвеној самозаштити“.

У таквим околностима, чини се да су на многа проблематична питања, интелектуалци решили поново да директније дају одговоре. За то им је такође био потребан и јавни простор. Посебно место за наведено припада *Књижевним новинама*, часопису Удружења књижевника Србије (УКС), нарочито због тога што су јако ретко пролазиле незапажено од политичког и државног врха. Досадашња историографија, често карактерише овај период као време борбе интелектуалаца у СР Србији за грађанска права.⁷⁵

⁷⁵ Коста Николић, Срђан Цветковић и Ђоко Трипковић, приредили, *Бела књига – 1984: Обрачун са „културном контрареволуцијом“ у СФРЈ*, Београд 2007, 18.

II КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ

1) Кратак историјат

Као гласило УКС, *Књижевне новине* биле су часопис за уметност, науку и друштвена питања. Самим тим, често су биле простор за разне политичке идеје. Иако је гласило удружења са предзнаком једне републике, у овом случају Србије, садржај и састави редакција, уређивачких одбора и савета свакако су давали југословенски карактер том часопису. Први број *Књижевних новина* изашао је 1948. године. Већ 1949. године, због сатиричног текста Моше Пијаде „Крилов и Езоп“, добиле су краћу забрану, да би годину дана касније биле предмет критике због објављивања „Јеретичке приче“ Бранка Ћопића, док су 1952. године биле и потпуно забрањене све до јануара 1954. године. У фази притисака је СКЈ истицао да је „дискусија о идејно-политичкој позицији овог листа само подстицај за отворене расправе са ставовима који противурече платформи Савеза комуниста“. У периоду од 1967. године до 1973. године *Књижевне новине* биле су више пута предмет анализе разних форума и идеолошких комисија у оквиру СКЈ, највише поводом дискусија око *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika*⁷⁶ и *Предлога за размисање*,⁷⁷ приликом чега је избила озбиљна дискусија и размислажење многих хрватских и српских писаца. *Књижевним новинама* пребацивано је много пута да националне односе посматрају са позиција бирократског централизма, односно кроз концепцију југословенског национализма, приликом чега не превазилазе национализам, и налазе га само у другим срединама, док га у својој потцењују. У више наврата оптуживане су првенствено за национализам, великосрпство и шовинизам, али је ту била присутна и критика система са позиција марксистичке левнице, што се везује најчешће за писање

⁷⁶ Изјава састављена 9. 3. 1967. у Матици Хрватској, коју је потом прихватила већина хрватских научних и културних установа и потписао већи број јавних и културних радника. Њом се захтевао равноправан положај хрватског језика у југославенској федерацији, слободно обликовање хрватског језика у складу са хрватском традицијом те пуна афирмација хрватског језика у свим сферама живота. Била је осуђена од власти, а многи потписници били су санкционисани, („Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika“ у: *Hrvatska opća enciklopedija*, Velimir Visković, gl i odg. ur., Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb 1999 – 2009,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14285>)

⁷⁷ Текст који је саставила група писаца УКС, који је подржао *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog jezika*, тражећи исто то за српски, и сматравши *Бечки књижевни договор* и *Новосадски договор* ништавним. Такође је осуђена од стране власти, а убрзо потом се доста потписника оградilo од става. (Slobodan Selinić, „Josip Broz Tito i sporovi oko jezika u Jugoslaviji 1967.“ у: *Istorija 20. Veka*, Beograd 1/2017, 151).

београдске *Праксис* групе, посебно након студентских демонстрација 1968. године. Владајућа политичка елита карактерисала је то као „анархизам, анархолиберализам и антисамоуправно деловање“. Танасије Младеновић,⁷⁸ тадашњи уредник такав притистак окарактерисао је као „антиинтелектуалну хистерију“. Он је сматрао како се: „Добија утисак да су интелектуалци главно зло у овом друштву“, да би под притиском 1968. године након седам година био смењен. И наредни уредник, Зоран Глушчевић,⁷⁹ који је на тој позицији остао непуних годину дана био је смењен због размимоилажења са владајућом политичком партијом, а осуђен је и на шест месеци затвора зато што је објавио чланак којим је осудио улазак војних трупа СССР у Чехословачку.⁸⁰ *Књижевне новине* промениле су 1970-их година писмо са латинице на ћирилицу. Почетком 1970-их година, тираж *Књижевних новина* био је око 7000 примерака по броју.⁸¹ Од фебруара 1980. године, броја 600, *Књижевних новина*, главни и одговорни уредник био је Милисав Савић.⁸² УКС је 12. јануара 1981. године преузео и право оснивача од дотадашњег,

⁷⁸ Танасије Младеновић рођен је 1913. године у селу Сараорци, код Смедерева. У смедеревској гимназији покренуо је часопис *Књижевни круг* 1932-1933. године. Завршио је Правни факултет у Београду 1937. године и потом био адвокатски приправник. Учествовао је у Народноослободилачкој борби (НОБ) од 1941. године. У периоду од 1944. до 1947. године био је уредник дневника *Глас*. После ослобођења земље, писао је за недељни часопис *Дуга* и *Књижевне новине*. Касније је био директор *Књижевних новина*, председник Позоришног савета Београдског драмског позоришта, председник Комитета за кинематографију Владе НР Србије (1947-1951), секретар Одбора за просвету Савезне скупштине (1954-1964), члан Извршног одбора Заједнице европских писаца (1958-1968), члан Европског друштва за културу (1970) и др. Био је и члан Управе УКС. Више пута је био биран за посланика Скупштине СФРЈ и Скупштине СР Србије, а био је и члан Главног одбора ССРН Србије и члан Главног одбора СУБНОР-а Србије. Објавио је петнаестак књига: *Песме борбе и обнове* (1945), *Поема за нас* (1947), *Песме* (1948), *Камен и акорди* (1955), *Под пепелом звезда* (1958), *Мртво време* (1972), *Псалми по сину* (1964), *33 сонета* (1981), *Сам* (1983), („Mladenović Tanasije“, у: *Ко је ко у Србији '95: интелектуална, уметничка, политичка, финансијска, војна, спортска елита Србије*, уредили Vesna Janković, Spomenka Milić, Irena Kovačević, Jelena Ban, Vanja Jovanić, Beograd 1995, 371 – 371)

⁷⁹ Зоран Глушчевић рођен је 1926. године у Ужичкој Пожеги. Гимназију је учио у Пожаревцу и Београду. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду на катедри за германистику. Веома рано се афирмисао на књижевној и културној сцени. Био је веома цењен као књижевни критичар. Поред есеја писао је драме за радио и телевизију. Добитник је већег броја признања и награда. Аутор је тридесетак књига. Писао је есеје, студије и критике, и бавио се преводилачким радом. Приредио је и први објавио сабрана дела Хермана Хесеа. Важио је за најбољег познаваоца Хесеовог опуса, као и стваралаштва Франца Кафке. Са Марицом Јосимчевић и Радованом Поповићем приредио је сабрана дела Исидоре Секулић: *Други о Исидори*. Објавио је књиге: *Како се посматра књижевно дело* (1953), *Путеви хуманитета I I II* (1964, 1965), *Пером у рабош*, (1966), *Епоха романтизма*, (1966), *Романтизам* (1967), *Мит, књижевност и отуђење* (1970), *Студија о Кафки* (1971), *Кафка: Кључеви за Замак* (1972), *Алфа и омега* (1975), *Кафка: кривица и казна* (1980), *Поезија и магија, есеји о песницима*, (1980), („Glušćević Zoran“, у: *Ко је ко у Србији '95*, 156).

⁸⁰ R. Vučetić, нав. дело, 173 – 175.

⁸¹ Исто, 178.

⁸² Милисав Савић рођен је 1945. године у Власову крај Рашке. Гимназију је завршио у Новом Пазару, а студије југословенске и светске књижевности на Филолошком факултету у Београду. На истом факултету магистрирао је с темом *Мемоарска проза о првом српском устанку*, а потом и докторирао с темом *Мемоарско-дневничка проза о српско-турским ратовима 1876-1878*. Био је уредник *Студента* (1968-70) и

општине Стари град, што је значило и да УКС добија право именовања одређеног броја чланова издавачког савета.⁸³ Од 643. броја, у марту 1982. године главни и одговорни уредник био је Милутин Петровић.⁸⁴ У јулу наредне године, на неко време је прекинуто издавање часописа о чему ће бити нешто више речи. Поновно издавање, уследило је бројем 674/675, од октобра 1984. године приликом чега је Миодраг Перишић био нови главни и одговорни уредник.⁸⁵

2) Простор за реплику

„Не улазећи у разлоге зашто ‘Борба’ није објавила писмо Гаја Петровића,⁸⁶ сматрамо да, у духу демократског дијалога, треба чути и ‘другу страну’. И Петровић и Давичо познати су као бескомпромисни полемичари, као ствараоци и писци који су се увек залагали за отворен, критички дијалог. А читаоци ће моћи, претпостављамо, да процене ваљаност ставова и аргумената оба полемичара“, гласила је напомена редакције *Књижевних новина* у фебруару 1981. године, уз чланак Гаја Петровића, веома негативног смера, упућеног „редакцији *Борбе*“.⁸⁷ Он је у тексту поставио питање: „Какво је то

Младости (1970-72), главни и одговорни уредник *Књижевних речи* (1972—1977) и *Књижевних новина* (1980-82). Писао је и приповетке: *Бугарска барака* (1969), *Младићи из Рашке и Ујак наше вароши* (1977), а написао је и роман *Љубав Андрије Курандића* (1977). („Savić Milisav“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 507).

⁸³ *Књижевне новине*, бр. 620, 14. фебруар 1981.

⁸⁴ Милутин Петровић рођен је 1941. у Краљеву. Школовао се у Нишу и Београду. Студирао је на Филолошком факултету у Београду. Његове песме уврштене су у многе антологије и преведене на више страних језика. Био је уредник *Књижевне речи* и *Књижевних новина*. Објавио је збирке песама: *Тако она хоће* (1968), *Дрзновено рождество* (1969), *Глава на пању* (1971), *Промена* (1974), *Свраб* (1977), *Стихија, изабране и нове песме* (1983), („Petrović Milutin“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 439).

⁸⁵ Миодраг Перишић рођен је 1948. у Суботици. Дипломирао је на групи за филозофију Филозофског факултета у Београду. Бавио се критиком песништва и писао политичко-културне огледе. Аутор је многобројних књижевних критика и есеја у књижевним листовима и часописима. Током осам година (од 1984) био је главни и одговорни уредник *Књижевних новина*, у време када су *Књижевне новине* нападане, идејно-политички осуђиване, суђене и забрањиване. Један је од оснивача Српског књижевног друштва. У неколико мандата био је потпредседник УКС. (Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике 2*, Београд 2008; „Perišić Miodrag“, у: *Ко је ко у Србији* '96, 425).

⁸⁶ Гајо Петровић рођен је 1927. године у Карловцу. Студирао је филозофију у Загребу, Москви и Лењинграду, а од 1950. године ради као асистент на Филозофском факултету у Загребу. Докторирао је са тезом *Филозофски погледи Г. В. Плеханова* у јануару 1956. Предавао је на многим универзитетима у Европи и САД. Један је од оснивача и главни уредник међународно познатог часописа *Праксис* и саоснивач и члан Савета Корчуланске летње школе основане такође 1964. године. Бранио је интерпретацију изворног марксизма младог Маркса, а критиковао је догматску идеологију социјализма у Југославији што је довело до забране *Праксиса*. Од 1969. године је предавао као редовни професор на Свеучилишту у Загребу. Био је заступник критике свега постојећег. Објавио је до тада више књига и есеја од којих су најистакнутије: *Филозофија и марксизам*, (1964), *Филозофија и револуција* (1971), *Мишљење револуције. Од онтологије до филозофије политике* (1978) и др; („Petrović, Gajo“, у: *Hrvatska opća Enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47995>).

⁸⁷ Лист покренут од стране КПЈ 1922; а од 1954. године је орган ССРНЈ.

самоуправно схваћање по којем неки пуноправни грађани ове земље не би смијели да се ‘мијешају’ у јавне дискусије о јавним питањима?“ Даље се осврнуо и на то што га у истом листу Оскар Давичо „убраја међу самопроизведене ведете режима које ‘шкрабуцају’ раскреченим ‘пролив-перима’, те оптужујући Стипе Шувара,⁸⁸ ‘лупају по Партији и њеној политици““. Гајо Петровић истакао је поводом тога да је Шуваров интервју, у ком је грубо „извријеђао југославенску лијеву интелигенцију, а најжешће југославенске филозофе и социологе марксисте, ‘каријеристички мотивисан’ и ‘без аргумената““. Такође је истакао како је Шувару „пребацио упропашћавање школства“, за шта „није добио ни петину простора“ у другим часописима. Додао је уз то: „иронично сам био предложио ‘Оним највишима’ да Шувара унаприједи. Није ли то коначан доказ Давичове оптужбе да нападам Савез комуниста и његово руководство? По мом мишљењу није потребно много интелигенције да се мој иронични приједлог за ‘Врховног саветника мирнодопске каријере’ није приједлог за унапређење, него критика каријеризма и позив у борбу против истог. И није ли јасно да такав јавно исказани позив није упућен само ‘оним највишима’ и само Савезу комуниста, него свим грађанима нашег друштва“.⁸⁹

Почетком 1982. године, простор за одговор који садржи неповољан смер према некоме од највиших државних функционера и СКЈ, добио је и Милутин Станисавац,⁹⁰ који

⁸⁸ Стипе Шувар рођен је 1936. године у селу Загвозду, код Имотског. Потиче из сиромашне земљорадничке породице. Након завршетка гимназије у Имотском, уписао се на Правни факултет загребачког универзитета. Након дипломирања, 1961. године, запослио се у Аграрном институту, истовремено уписавши студије филозофије. Био је сарадник и уредник више марксистичких часописа (најпознатији је *Наше теме*). У чланство Комунистичке партије Хрватске, примљен је још као ученик гимназије, 1955. године. Током студија у Загребу, био је главни и одговорни уредник *Студентског листа*, од 1956. до 1960. године и секретар идеолошко-политичке комисије при Централном комитету Народне омладине Хрватске. Своју политичку афирмацију доживео је после „Хрватског пролећа“, децембра 1971. године, јер се за време Хрватског пролећа и смене руководства СК Хрватске, сврстао уз др Владимира Бакарића и фракцију коју је подржао Јосип Броз Тито после смене врха ЦК СКХ у Карађорђеу. Године 1974. постао је секретар за културу СР Хрватске. Током седамдесетих је био протагониста и иницијатор неколико значајних пројеката - оснивање Музеја хрватских археолошких споменика у Сплиту, градње нове зграде Националне и универзитетске библиотеке у Загребу и реформе школства у СФРЈ - тзв. „усмерено образовање“. У периоду после смрти Јосипа Броза, налазио се на савезним партијским функцијама, као члан ЦК СКЈ, („Šuvar, Stipe“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*).

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60055>).

⁸⁹ *Књижевне новине*, бр. 622, 14. фебруар 1981.

⁹⁰ Милутин Станисавац рођен је 1946. године у Дубици. Основну и средњу школу завршио је у Београду. Студирао је Филозофски факултет, одељење за филозофију. Аутор је више стручних критика из филозофије и друштвених наука, а са немачког је превео: Хајдегерово дело: *Кант и проблем метафизике* и *Хегелов појам искуства*, и Шелингово дело *О Суштини људске слободе*, („Stanisavac Milutin“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 533).

је прокоментарисао полемику Фуад Мухић⁹¹ – *Књижевна реч*,⁹² приликом чега је истакао да је реч о „Фуаду Мухићу као ‘идеологу СКЈ’, о гласноговорнику СР БиХ. Дакле постоји неко ко на званичном скупу може да тврди да је *Књижевна реч* гласило београдског политичког подземља“, и како је „КР пресуђено самим тим што у њима издавачку политику не кроји др Мухић, односно оне не узимају у обзир његова умовања о томе да ли ће се Југославија распасти или неће, што довољно не уважава некакав скуп осморице интелектуалаца Муслимана, па ваљда и то што на својим страницама не пропагирају панисламизам. Због свега тога КР су новине које сеју националну мржњу у републици др Мухића“. Такође је истакао како је „Разлог да ова особа мрзи КР и да настави са пришивањем етикета је то што КР објављују доцента сарајевског Факултета политичких наука др Шешеља који доказује плагијат Б. Миљуса. Ту долазимо до онога чудног мешања у унутрашње ствари СР БиХ“ и што „Исти тај др Шешељ пише критику на адресу др Атифа Пуриватре који заједно са Хасаном Сушићем путује у Мадрид на конференцију о тзв. ‘Зеленој књизи’, а пропагира панисламске идеје, што иначе ради и у листу Исламске верске заједнице ‘Препород’“, истакавши како је „Прерушени стаљинизам у служби национализма особене врсте“ које „заступа, са једне стране Фуад Мухић, а са друге др Пуриватра, др Филиповић и остали...“⁹³ Неколико месеци касније исте године, „Уредништву *Књижевних новина*“, писала је и Радмила Лазић,⁹⁴ приликом чега је истакла како је постало незахвално бити писац јер: „Не могу се отворити новине, а да не наиђете на неку нову прозивку или оптужбу писца или писаца“, који бивају „прозивани појединачно или генерално“ од „функционера, преко судије до Оскара Давича“, док „писац ретко има прилику и могућност, осим у свом ‘тору’ да каже коју реч у своју одбрану, и у одбрану поезије“. Поставила је и питања Бори Пантићу, председнику Градског већа за судије, због његове изјаве да „треба отворити дубље процесе и да ће они

⁹¹ Фуад Мухић рођен је 1941. године у Сарајеву. Био је професор Правног факултета у Сарајеву. Био је члан највишег руководсва ЦК и СР БиХ и савезних институција. Често је био запажен због сукоба са интелектуалцима у БиХ, од којих је најзапаженији био са Мешом Селимовићем 1971. године и Војиславом Шешељем почетком 1980-их (*Књижевне новине*, бр. 676, 15. новембар 1984, Војислав Лубарда, *О злоступним подијелама*)

⁹² Лист за књижевност, уметност, културна и друштвена питања покренут 1972. године као лист Књижевне омладине Србије, (*Књижевна омладина Србије*, http://www.kosrbije.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=2)

⁹³ *Књижевне новине*, бр. 640, 21. јануар, 1982.

⁹⁴ Радмила Лазић рођена је 1949. године у Крушевцу где је и живела и школовала се до 1960. године, а од тада у Београду. Писала је поезију. Ауторка је дела: *То је то* (1974), *Право стање ствари* (1978) и *Подела улога* (1981). („Лазић, Радмила“, у: *Ко је ко: писци из Југославије 1994*; приредио Милисав Савић, 132)

бити ускоро отворени“, која су гласила: „коме он то прети, кога и од чега штити? Ако су у питању неке наше слободе, а које ваљда заједнички остварујемо и штитимо, онда би друг Б. Пантић могао да каже нешто више о угрожености? Или је наша слобода његова лична ствар?“. Осврнула се и на реченицу Б. Пантића, која је гласила: „Сви хоће да се мешају у рад судова, и књижевници и чаршија“, са питањем „Није ли у нашој земљи рад судова, као и писање, јавна делатност?“, и са питањима: „Не огледа ли се у јавном мишљењу и јавним правима демократичност једног друштва? И није ли суд јавности огледало те демократичности? Да ли другу Пантићу сметају ‘књижевници и чаршија’ зато што су, само и неискључиво, против административних интервенција у стваралаштву“.⁹⁵ Гојко Ђого⁹⁶ добио је простора да у *Књижевним новинама* упути одговор сарајевском *Ослобођењу*,⁹⁷ јер текст који је претходно упутио том листу као одговор, није објављен, а о његовом случају ће доцније бити речи.⁹⁸

И две године касније, након дужег прекида издавања *Књижевних новина*, поводом чланка у недељнику *Данас* 30. 10. 1984, главног уредника тог листа, и Гојко Николиш⁹⁹ могао се огласити у часопису, приликом чега је у одговору њему истакао: „Ви се друже Милишићу, залажете за апсолутну покорност индивида пред центрима моћи који претендују на монопол и над личном људском иницијативом, а ја се залажем за

⁹⁵ *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар, 1982.

⁹⁶ Гојко Ђого рођен је 1940. у Влаховићима код Љубиња, у Херцеговини. Основну школу похађао је у родном месту, а гимназију у Стоцу. Општу књижевност са теоријом књижевности на Филолошком факултету у Београду дипломирао је 1964. године. Око две године је радио као новинар у ревији *Дуга*, потом као уредник књижевне и издавачке делатности у Дому омладине Београда. Уређивао је едицију ДОБ и водио књижевне трибине. Неко време био је директор Издавачко-књижарске агенције *Тачка*. Био је један од уредника листа *Књижевна реч*. Ухапшен је 1981. године због књиге *Вунена времена*, Окружни суд у Београду осудио га је на две године затвора. Врховни суд Србије смањио му је казну на годину дана, коју је једним делом издржао. Иако је судском одлуком враћен на посао, неколико година није могао објављивати нити јавно наступати. Писао је поезију, есеје, књижевнотеоријске и критичке текстове. Објавио је, у више издања, књиге песама: *Туга пингвина* (1967), *Модрица*, (1974), *Кукута* (1977, 1978), *Вунена времена* (1981). („Ђого Гојко“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 124)

⁹⁷ Лист покретнут у Сарајеву 1943. године као антифашистичко гласило покрета отпора.

⁹⁸ *Књижевне новине*, бр. 660, 9. децембар 1982.

⁹⁹ Гојко Николиш рођен је 1911. године у селу Сјеничак, код Вргинмоста, где је завршио основну школу, а гимназију у Карловцу и Сремским Карловцима. Завршио је Медицински факултет у Београду 1936. године. У то време постао је члан СКОЈ-а 1934 и КПЈ 1935. године. Одслужио је војни рок и завршио курс за усавршавање војних лекара. Године 1937. отишао је као добровољац у Шпанију, где се борио у грађанском рату на страни републиканаца. После пораза, са осталим борцима интернационалних бригада, пребацио се у Француску. После девет месеци проведених у логорима по Француској, вратио се у Југославију, где је упућен на присилни боравак у родном селу. У другом светском рату учествовао је у оквиру НОВЈе. После рата, обављао је највише функције у КПЈ, извршној власти, дипломатији и другим институцијама. Почетком 1980-их, иступио је из СКЈ, а у ово време, у оквиру *Удружења Шпанских бораца*, покренуо је иницијативу за промену система. (Gojko Nikoliš, *Korjen, stablo, pavetina*, Zagreb 1981, 690).

демонополизацију иницијативе, разуме се само по себи, ако она није против самоуправног социјализма“. Напоменуо је како је главни уредник листа *Данас* слободу штампе „злоупотребио до апсурда сервирајући нашој јавности оридиране неистине“, јер „није истина да је реч о ‘групи’ (заборавили сте још додати и атрибут ‘непријатељској’) добровољаца интернационалних бригада, већ је реч о њиховом Удружењу које делује јавно у саставу СУБНОР-а и које је већ неколико пута стало на поприште југословенске слободе, независности и права на развитак“, да „није истина да је скупштина овог удружења одржана у Сарајеву без претходног информирања СК и његових органа“ и да је „још прошла скупштина шпанских добровољаца одржана, у Риједи 1983, обавезала је свој управни одбор да састави писмо Централном комитету СКЈ у коме би се, поред осталог, изразила забринутост над неповољним токовима у привреди, друштвеним односима“, а да су „о свему томе обавештени руководиоци СКЈ“. Гојко Николиш је навео и то да су у наведеном тексту шпански борци критиковани и „без да се објави њихово писмо“, ¹⁰⁰ као и то да су „довољно зрели и писмени, па није било баш никакве потребе да се обраћају било којем форуму – да напишу писмо“. ¹⁰¹

¹⁰⁰ Писмо које је 22. 10. 1984. Скупштина југословенских шпанских бораца упутила „Председнику Председништва ЦК СКЈ 22. 10. 1984.“ Приликом тога, тражили су сазивање вандредног конгреса ЦК СКЈ, јер су сматрали између осталог да „постаје све јасније неразумно удаљавање од смера означеног нашим ратом и револуцијом“, да је „дошло до „дехуманизације, до јавних кршења уставних слобода“ и да „померање тежишта у друштвеном кретању са класног на национално, није како су заговорници такве политике очекивали, резултирало у обиљу националних специфичности, у богатству традиције и културе, у изградњи самоуправних односа, већ, обрнуто, у републичком, регионалном, и општинском затварању, не у јединственим напорима изградње заједништва, већ у продубљавању међусобних разлика.“, „да је створено ново друштвено стање које угрожава револуционарне тековине, социјалистичке самоуправне односе и независност земље“ и да „Пресудну идејну одговорност за овакво стање сноси, свакако, Савез комуниста Југославије“ који „није био на висини задатка“. (АЈ, 507, Материјали са 95. седнице Председништва ЦК СКЈ, 25. 10. 1984, *Писмо Скупштине југословенских шпанских бораца*).

¹⁰¹ *Књижевне новине*, бр 677, 1. децембар 1984.

III КА СЛОБОДИ СТВАРАЛАШТВА

1) Време за истину?

Иако су *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, Владимира Дедијера,¹⁰² готово у сваком наврату били предмет полемике у Председништву ЦК СКЈ и нижим инстанцама СК, о чему ће бити речи, Игор Мандић¹⁰³ је други том наведеног дела, у анкети *Књижевних новина* почетком 1981. године уврстио у књигу године, где је истакао да је „То једна од оних књига које мијењају моралну свијест“, и како му је „његова голема истраживачка спрема омогућила да се пробије кроз наслаге тенденциозних повијесних интерпретација... не обазирјући се на ‘хемунге’ оних бројних иконолизаца који мисле да још ‘није вријеме’ за ‘неке’ истине“.¹⁰⁴

Много више пажње у часопису добио је роман Антонија Исаковића,¹⁰⁵ *Трен 2. Десето казивање Чеперку*, током 1982. године. Предраг Палавестра¹⁰⁶ оценио је дело као

¹⁰² Владимир Дедијер рођен је 1914. у Београду. Студирао је Правни факултет у Београду 1930-их, али се убрзо окренуо публицистици, да би доцније постао и члан КПЈ. Учествовао је у Другом светском рату у оквиру НОВЈе. После Другог светског рата бавио се дипломатијом и био је уредник *Борбе*. Због подршке Миловану Ђиласу, осуђен је, али доцније и пуштен на слободу. Напустио је СКЈ и све јавне функције у Југославији 1954. године. Као председник Раселовог суда радио је на питању злочина у логору Јасеновац (1941—1945). Аутор је многих дела од којих су најистакнутија: *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита* у три тома (1980, 1981 и 1984) и *Изгубљена битка Јосифа Висарионовича Стаљина* (1969), (Владимир Дедијер, *Велики бунтовник Милован Ђилас*, Београд 1991, 525).

¹⁰³ Игор Мандић рођен је 1939. године у Шибенику. Завршио је студије компаративне књижевности на Свеучилишту у Загребу, 1963. године. Од 1966. године био је запослен у *Vjesniku*, као колумниста, а радио је и као рецензент и уредник. Аутор је више фељтона, полемика и есеја попут *Književnost i medijska kultura*, а написао је и монографију *Arsen*. Његов интерес за масовне медије и савремене феномене, виде се кроз дела: *Misterium televisionis* (1972), *Гола маса* (1973), *Književnost i medijska kultura* (1984) и *Митологија свакодневног живота* (1976). Мандић је један од ретких књижевних критичара који је био систематски укључен у рејтинг савремених продукција. Новеле и новинарске књижевне критике, препознатљиви полемички садржаји, редовно су објављивани у књижевно критичким колекцијама: *Sa lisicom* (1970), *101 kratkih kritika* (1977), („Mandić, Igor“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38572>)

¹⁰⁴ *Књижевне новине*, бр. 640, 21. јануар 1982.

¹⁰⁵ Антоније Исаковић рођен је 1923. године у Рачи Крагујевачкој. Завршио је основну школу у Аранђеловцу и вишу гимназију у Београду. Учествовао је од 1941. године у Другом светском рату у оквиру НОВЈе. После рата био је члан СКЈ све до 1967. године. У више наврата је вршио функције у државним културним институцијама, и разним комисијама унутар СКЈ. СК је напустио 1967. године, након спорова поводом *Deklaracije o položaju hrvatskog jezika i Предлога за размишљање* (Добрица Ћосић, *Српско питање у XX веку*, Београд 2011, 268 – 270). До 1984. године написао је више дела, најчешће инспирисана догађајима из Другог светског рата, од којих су најистакнутија: *Велика деца. Приче* (1953), *Paprat i vatra* (1962), *Pripovetke* (1964), *Prazni bregovi* (1969), *Sabrana dela* (1976), *Tren 1* (1976), *Tren 2* (1982), *Berlin kaput* (1982). Од 1980. године, био је потпредседник Српске академије наука и уметности (САНУ). (Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 2013, 160.)

¹⁰⁶ Предраг Палавестра рођен је у Сарајеву 1930. године. У Београду је завршио Филолошки факултет на коме је докторирао 1964. године. Као књижевни критичар је писао за лист *Политику*, био је уредник

„облик књижевног ослобађања од опреза и стрепње пред истинама“, док „својим тематским проширењем затеченог приповедачког круга задире у комплекс морално крајње осетљивих питања о односу револуције према својим творцима и носиоцима...“. Посебан значај овог дела, према њему је у томе што „је комплекс Голог отока сматран превасходно политичким питањем, па је тешко излазио из затворене и уске, езотеричне и готово магијске сфере, у коју су приступ имали само посвећени.“ Дело је такође сврстао у „критичку књижевност која иде у сусрет истини“, насупрот „књижевности социјалистичког реализма, који је осетљиве моралне дилеме и конфликте револуције и социјализма углавном прећуткивао, заташкивао и замагљивао пројектовањем улепшане идеалне слике ‘позитивног’ света и јунака“. Мило Глигоријевић¹⁰⁷ објавио је у истом броју интервју са самим аутором, који је истакао како би „*Трен 2* кудикамо лакше прошао, и да не би толико дуго остао необјављен, да се у њему показује туђи стаљинизам“, док „Муке издавача, колебања, све што се исподешавало око романа *Трен 2*, одбране и напади, недоумице, све то уверава писца да је направио добру књигу. Непотребни страх, који се ширио око ње, казује му да је догматска свест у нас још увек јака и да упорно опстојава“. Снежана Брајовић¹⁰⁸ поводом *Трена 2* и Голог отока истакла је како је „аутор *Трена 2* увео у нашу књижевност – и то увео, како се то каже, на велика врата – једну изузетно значајну тематику, показао да она није табу, да ју је могуће књижевно обрађивати“. ¹⁰⁹ Мирослав

Књижевних новина и часописа *Савременик*. Радио је као директор Института за књижевност и уметност у Београду. Два пута је изабран за председника Међународног ПЕН центра Србије. У чланство САНУ изабран је 7. маја 1981, као дописни члан. Аутор је многих књижевних и књижевнотеоријских дела: *Књижевне теме* (1958), *Књижевност Младе Босне* (1965), *Токови традиције* (1971), *Послератна српска књижевност 1945—1970* (1972), *Догма и утопија Димитрија Митриновића: почеци српске књижевне авангарде* (1977), *Критика и авангарда у модерној српској књижевности* (1979), *Скривени песник: Иво Андрић* (1981), *Критичка књижевност* (1983); („Palavestra Predrag“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 406)

¹⁰⁷ Мило Глигоријевић рођен је 1942. године, у селу Радановци код Косјерића, одакле се као деветогодишњак преселио у Ваљево где је завршио и гимназију. Дипломирао је на групи за југословенску и светску књижевност Филолошког факултета у Београду. Од 1964. године је био новинар дневног листа *Борба*. Године 1976. је изабран за главног и одговорног уредника листа *Младост*, али је смењен на захтев политичких структура после само неколико месеци. Од 1977. је новинар *НИН-а* у коме је био уредник културне рубрике, главни и одговорни уредник и потом председник Управног одбора. Аутор је романа *Нестор из воде* (1973), приповетке *Страсна седмица* (1977) и публицистика: *Одговор Миће Поповића* (1983) и *Рат и мир Владимира Деријера* (1984), („Gligorijević Milo, *Ко је ко у Србији* '95, 153 – 154)

¹⁰⁸ Снежана Брајовић рођена је 1947. године. Завршила је Филолошки факултет у Београду. Бавила се књижевном критиком, а била је и преводилац са енглеског, италијанског и француског језика. Аутор је књиге *Џон Кроу Ренсом – нови критичар* (1978), („Брајовић, Снежана“, у: *Ко је ко: писци у Југославији 1994*, прир. Милисав Савић, 31).

¹⁰⁹ *Књижевне новине*, бр. 645. 8. април 1982.

Егерић,¹¹⁰ одабрао је *Трен 2* за роман године, где је истакао како је објављивање тог романа показало „још једну добру страну битке за слободу израза у нашем простору“, те да смо тим романом „суштински закорачили у тај тамни вилајет и почели оштрије да се разазнајемо у наносима идеологизованих представа којима је био засут пут пре њега“.¹¹¹ Александар Илић¹¹² дао је сличан коментар, приликом чега је истакао да је роман Антонија Исаковића „потврдио значај духовне отворености, за разлику од примитивног, недораслог псеудоначала такозваних табу тема“, док „када неко брани постојање табу тема, он несвесно тиме и признаје да интелектуални, духовни, уметнички, па и политички живот види у равни древних племена која су у незнању и страху подређивала своје могућности табуима“. Поводом тога упитао је: „зар је заиста потребно да прођу деценије да би се о нечему од изузетне важности за живот народа и појединца питало? Није ли такво схватање антидемократско, примитивно, ретроградно и мрачно?“.¹¹³

Божидар Јакшић¹¹⁴ истакао је да „жустре расправе, о појединим делима и догађајима, попут *Трена 2*, друге књиге Дедијерових *Нових прилога за биографију Јосипа Броза Тита*“, и „оштре реакције појединих политичких руководилаца на једно дело које је у том тренутку било најављено, као да су заокружиле онај сплет околности у којима ирационална осећања, страсти и изнад свега, интереси онемогућавају разложен јавни говор. Отуда се поставља питање да ли је у тим околностима, у иначе нервозном јавном и

¹¹⁰ Мирослав Егерић рођен је 1934. године у Риђевштици, код Крушевца. Дипломирао је на Групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик на Филозофском факултету у Београду, 1960. Примљен је 1962. за асистента за новосадском Филозофском факултету, где је 1970. докторирао са тезом *Књижевно и критичко дело Ђорђа Јовановића*. За редовног професора изабран је 1981. године, а предавао је српску књижевност 20. века и југословенску књижевност. У Матици српској је био члан Одбора Одељења за књижевност и језик Управног одбора у два мандата. У Друштво књижевника Војводине примљен је 1965. Објавио је књиге есеја: *Молитва на Чегру, Извор, Писма породичним људима, Србија и Памћење*. Књижевно-критичке студије сабрао је у књигама *Дела и дани I, II, III*, као и у књизи *Срећна рука*, („Egerić Miroslav“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 138 – 139)

¹¹¹ *Исто*, бр. 661, 23. децембар 1982.

¹¹² Александар Илић рођен је у Знојму, у Чехословачкој 1945. године. Са породицом је тек 1958. године дошао у Београд. Као студент Филолошког факултета у Београду, био је уредник листа *Студент* за време студентских демонстрација 1968. године. Доцније је на истом факултету докторирао и предавао.

¹¹³ *Књижевне новине*, бр. 661, 23. децембар 1982.

¹¹⁴ Божидар Јакшић рођен је 1937. године у Сарајеву. Студирао је филозофију, историју и социологију у Сарајеву и Београду. Због чланка објављеног у *Праксису* 1972. године био је судски гоњен. Као политички неподобан, изгубио је место асистента на Филозофском факултету у Сарајеву. У Београду постаје сарадник Института за међународни раднички покрет. Уз остале радове, објавио је и књигу *Хисторија и социологија* (1976), („Jakšić Božidar“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 188).

интелектуалном животу савременог југословенског друштва могућ непристрасан и објективан приказ *Енигме Копинич*.¹¹⁵

2) Вунена времена

Књижевне новине известице су о редовном изборном састанку београдске секције УКС, одржаном 19. маја 1982. године где се расправљало о тачки „Питања уметничких слобода“. Предмет расправе био је случај Гојка Ђога, тј. његова пресуда и питање одласка на издржавања казне због збирке песама *Вунена времена*.¹¹⁶ Београдска секција писаца сматрала је како Председништво УКС, на челу са Зораном Глушчевићем у овом случају није реаговало како треба и да „суд није место расправе о уметничком делу“, а одлучено је да се при УКС оснује Одбор за заштиту уметничких слобода.¹¹⁷ Истакнуто је да су на истом састанку сви учесници сагласни били да: „значења сложених уметничких творевина не могу се утврђивати пред судом“ и „да је суђење Гојку Ђогу нарушило утврђена начела слободе стварања код нас“. Уредништво *Књижевних новина* поздравило је и покретање љубљанске *Нове ревије*,¹¹⁸ приликом чега је наглашено да је и тај часопис дао простора за поезију Гојка Ђога.¹¹⁹ Нешто касније, Димитрије Рупел,¹²⁰ један од покретача тог часописа добио је простора у *Књижевним новинама* да у оквиру анкете „Уметност и политика“ истакне како је *Нова ревија* часопис који „проверава границе аутономије књижевности“ и који се залаже за „разликовање политике и књижевности“ и „раздвајање науке и идеологије“.¹²¹ Одбор за заштиту уметничке слободе, преко *Књижевних новина*

¹¹⁵ *Књижевне новине*, бр. 661, 23. децембар 1982.

¹¹⁶ *Исто*, бр. 648, 27. мај 1982.

¹¹⁷ Чланови одбора били су: Милован Данојлић, Десанка Максимовић, Предраг Палавестра, Борислав Михајловић, Стеван Раичковић Биљана Јовановић и Раша Ливада. (*Књижевне новине*, бр. 648, 27. мај 1982).

¹¹⁸ *Nova revija* је часопис покренут 1982. године у СР Словенији од стране шест интелектуалаца: филолог и социолог Димитрије Рупел, песници Нико Графенауер, Светлана Макаровић и Борис Новак, филозоф Тине Хрибар и историчар књижевности Андреј Инкрет.

¹¹⁹ *Књижевне новине*, бр. 649, 19. јун, 1982.

¹²⁰ Димитрије Рупел рођен је 1946. године у Љубљани. Дипломирао је 1970. године на Факултету уметности у Љубљани, уписивши компаративну књижевност и социологију, а докторирао на социологији на Брандијском универзитету у Валтхаму. Од 1970. године. запослен је на Факултету социологије, политичких наука и новинарства у Љубљани. Учествовао је у редакцијама неколико часописа; Од 1968. до 1969. године био је главни и одговорни уредник *Трибунала*. Писао је стилске иновативне друштвене критичке романе: *Беле собе* (1970) и романе: *Секретар Шеста међународна организација* (1971), *Чај и оружје у четврти* (1972), *Пети спрат троетажне куће* (у коауторству са М. Доленцем 1975), *Хи квадрат* (1975), *Породично удружење* (1977), *Макс* (1983). Написао је и следеће представе: *Ружне олује Ангри Хоместеада* (1977), *Јоб* (1982), *Пошаљи за насловника* (1982) и ТВ и радио игре: *Мање страшне ноћи* (1981), *Сањам о стари жалости* (1982).

¹²¹ *Књижевне новине*, бр. 656, 14. октобар, 1982.

истакао је како је „задатак одбора пре свега да се стара о заштити уметничке слободе и да у случају када је уметничка слобода повређена обавештава јавност“. Преко *Књижевних новина*, Секретаријату правосуђа је „предложио мере и поступке за практично и разумно решавање“, а такође је апеловао да Секретаријат упути хитан захтев председништву СР Србије за аболицију Гојка Ђога. Одбор је предложио и да се Међународни октобарски сусрет писаца откаже „јер не можемо бити достојни домаћини страним писцима у тренутку када један наш колега треба да буде упућен на издржавање казне због књиге стихова“.¹²² Српски ПЕН центар такође је у *Књижевним новинама* добио простора како би у вези са пресудом Гојка Ђога скренуо пажњу на следеће: „Одлука о кажњавању књижевника због објављивања уметничког дела у супротности је са Повељом Међународног ПЕН-а и начелима којих се ова организација придржава.“¹²³ Часопис је објавио текст молбе УКС упућен Председништву СФРЈ, 12. октобра 1982, за аболицију Гојка Ђога где је истакнуто како „суд није место где се може расправљати и оцењивати књижевно дело. Песнички језик је посредан и вишезначан. Поруке које се њиме саопштавају могу се тумачити на разне начине. УКС благовремено је понудило стручну експертизу овој књизи, што је у сличним случајевима до сада прихватано. Утолико пре са жаљењем констатујемо да је то овом приликом изостало, па се произвољна тумачења не бисмо смели узети као доказни материјал за судско гоњење аутора, поготово што је овакав судски поступак неприхватљив и неуобичајен у нашем социјалистичком самоуправном друштву у којем су изграђена поуздана естетска, идејна и друштвена мерила за критичко просуђивање уметничких дела. О свакој страни дела се може заузети јасан став, свака се може подвући како естетичкој тако и идеолошкој оцени. Прибегавање суду доводи у питање ту демократску праксу и ставља под сумњу самоуправни механизам у културном животу, који је изградио наше друштво у складу са прокламованим принципима Савеза комуниста и нашег самоуправног социјалистичког система, што је увелико познато и ван граница наше земље.“¹²⁴ Када је Гојко Ђого, 22. марта 1983. године отишао на издржавање казне затвора у трајању од годину дана, саопштено је и да је Председништво УКС упутило

¹²² *Књижевне новине*, бр. 655. 30. септембар 1982.

¹²³ *Исто*, бр. 656. 14. октобар 1982.

¹²⁴ *Исто*, бр. 667, 28. октобар 1982.

апел Душану Чкребићу,¹²⁵ председнику Председништва ЦК СКС и Шпиру Галовићу,¹²⁶ са молбом да се одложи издржавање казне Гојка Ђога због његовог здравственог стања. Апел су упутили и делегати Београдске секције УКС, тако што су послали телеграм са молбом за подршку Ивану Стамболићу,¹²⁷ тадашњем председнику Градског комитета СК Београда (1982 – 1984) и Богдану Богдановићу.¹²⁸ Обојица су били и чланови Председништва ЦК СКС. У *Књижевним новинама* објављен је и текст молбе делегатске скупштине УКС, Председништву СР Србије приликом чега је истакнуто да „у нашем социјалистичком друштву... ни суд ни затвор никако не могу бити места на којима се меродавно расправља о једном књижевном делу и оцењује његово значење, поготово ако за последицу имају угрожавање стваралачке слободе у друштву и непосредне егзистенције стваралаца“.¹²⁹ Председник Председништва СР Србије, био је тада Никола Љубичић.¹³⁰

¹²⁵ Душан Чкребић рођен је 1927. године у Нишу. Основну школу похађао је у Врњачкој Бањи и Крагујевцу. Био је ђак гимназије у Крагујевцу и у њој је матурирао 1947. године. Учествовао је у Другом светском рату у оквиру НОВЈе. Студије аеронаутике почео је 1947. године у СССР-у на Московском авиационом институту као стипендиста југословенске владе. У лето 1948. године, због ИБ-а, прекинуо је студије у Москви и наставио их исте године у јесен у Београду. Дипломирао је јуна 1953. године на Електротехничком факултету у Београду. Ужа струка му је електро-енергетика. Радио је као дипломирани електроинжењер-енергетичар у Војном ваздухопловном институту у Жаркову, и био је директор техничке службе одржавања у Коксари у Лукавцу, БиХ. Изабран је за генералног директора „Фабрике соде“ у Лукавцу у јесен 1958. године. У овим фабрикама радио је на припремама за градњу фабрике азотних ђубрива у Коксари и фабрике цемента у Фабрици соде. Био је као стипендиста ОУНе на усавршавању и специјализацији у термоелектранама великих капацитета у систему RWE (Рајнско-Вестфалске електране) у Немачкој, као и у фабрикама са синхроним електромоторним погонима великих снага, и проучавао њихов утицај на електроенергетску мрежу. У Републици Србији био је подсекретар у Републичком секретаријату за привреду при чему се посебно бавио енергетским развојем СР Србије. Био је председник Привредне коморе Србије. Председник Извршног већа је био у периоду 1974 – 1978., а у периоду 1978 – 1982 године био је председник Скупштине СР Србије. Исте године постао је члан ЦК СКЈ, (Душан Чкребић, *Поглед искоса: Људи, судбине, коментари*, Београд 2009, 457).

¹²⁶ Шпиро Галовић рођен је у Лици, 1938. године. Завршио је гимназију у Бјеловару, а потом београдски Правни факултет. Каријеру је почео као новинар: био је главни уредник *Студента*, и спољнополитички уредник *Младости*. Наставља је као политичар, најпре у скупштини Београда, а потом као високи партијски функционер у главном граду и СР Србији, (Špiro Galović, *Govor i pogovor*, Zagreb 1989, 230 – 233).

¹²⁷ Иван Стамболић рођен је 1936. године у Брезови, код Ивањице. Ту је завршио основну школу, а потом Правни факултет у Београду. Био је директор „Техногаса“, а од 1975. године и председник Привредне коморе Београда. Своју политичку каријеру, Стамболић је почео 1976. године, када је изабран за секретара Извршног комитета ЦК Савеза комуниста Србије. Две године касније, дошао је на дужност председника Извршног већа Србије. По истеку мандата на челу Извршног већа, 1982. године, Иван Стамболић је постао председник Градског комитета Савеза комуниста Београд (L. Perović, *нав. дело*, 371).

¹²⁸ Богдан Богдановић рођен је у Београду 1922. године. Био је један од најпознатијих архитекти у Београду. Његово најпознатије дело јесте споменик у Јасеновцу. Као члан СКЈ, био је и члан ЦК СКС. Остао је упамћен као једини који је напустио САНУ, 1981. године, (L. Perović, *нав. дело*, 581.)

¹²⁹ *Књижевне новине*, бр. 668, 7. април 1983.

¹³⁰ Никола Љубичић рођен је 1916. године у селу Каран, код Ужица где је завршио гимназију. Завршио је и Школу резервних пешадијских официра у Марибору и Нижу пољопривредну школу у Ваљево. Учествовао је у Априлском рату, да би се потом прикључио НОВЈе. После Другог светског рата завршио је и Војну

Поводом ситуације са Гојком Ђогом, у *Књижевним новинама* изјашњавали су се и интелектуалци појединачно попут Душана Бошковића,¹³¹ у тексту „О оправдању институција“ где је истакао како „актуелно искуство“ тј. „Суђење Гојку Ђогу представља основу за актуелни чињенични аргумент у прилог оснивања Одбора“, док је „суђење уметнику само најдрастичнији пример кршења уметничких слобода“, и како су „Формирањем Одбора за заштиту уметничких слобода књижевници потврдили како им је слобода потребна“¹³² Коста Чавошки,¹³³ у име Председништва Филозофског друштва Србије, упутио је писмо Председништву УКС, где је истакао да Филозофско друштво Србије пружа „подршку и солидарност“ у циљу да се придружи осудама кажњавања песника Гојка Ђога, и да устане у одбрану слободе мисли и јавне речи, која је битан услов и књижевности и филозофије.¹³⁴

Књижевне новине извештавале су о одржавању протестних вечери писаца и уметника, које су почеле 28. марта 1983. поводом хапшења Гојка Ђога, а завршиле се 9. јуна 1983, чињеницом да је 16. маја 1983. године он пуштен на слободу. Такође је истакнуто да је један од главних проблема „немогућност дијалога између писаца и друштвено-политичких форума, све израженија политизација књижевности и културе и ткзв. случајеви;“ а „Писци су још једном потврдили да се административно-бирокуратским мерама, забранама или уништавањем књига, производњом ‘случајева’, проглашавањем појединих књижевних дела за идеолошки штетна и антисамоуправна, проналажењем ‘опозиције’ међу књижевницима, манипулисањем средствима јавног информисања при

академију, а бавио се и политиком, да би 1967. био постављен за Савезног секретара за одбрану, функцију на којој је остао до 1982. године када је завршио војну каријеру. („Љубичић Никола“, у: *Народни хероји Југославије*, одговорни уредник Душан Живковић, Београд 1982, 471).

¹³¹ Душан Бошковић рођен је 1949. године у Драгојевцу код Ариља. Завршио је гимназију у Титовом Ужицу. Дипломирао је филозофију на Филозофском факултету у Београду. Објављивао је радове у листовима и часописима. Аутор је дела *Stanovišta u sporu*, (Dušan Bošković, *Stanovišta u sporu*, Beograd 1981, 183.)

¹³² *Књижевне новине*, бр. 668, 7. април 1983.

¹³³ Коста Чавошки рођен је 1941. године у Банатском Новом Селу. Правни факултет у Београду завршио је 1964; а магистрирао на истом факултету 1969. године. Докторирао је 1973; а још почетком 1970. изабран је за асистента на Правном факултету, али је марта 1973. осуђен на пет месеци затвора, условно на две године, због критике Уставних амандмана из 1971. године и подршке Михаилу Ђурићу, професору Правног факултета у Београду. Потом је 31. децембра 1975. године једногласном одлуком Наставно-научног већа изабачен је са Правног факултета због тзв. морално-политичке неподобности. Поред већег броја чланака објавио је следеће књиге: *Филозофија отвореног друштва. Политички либерализам Карла Попера* (1975), *Могућности слободе у демократији* (1981), *Уставност и федерализам. Судска контрола уставности у англо-саксонским федерацијама* (1982), *Странацки плурализам или монизам* (1983), коаутор Војислав Коштуница. („Čavoški Kosta“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 86.)

¹³⁴ *Књижевне новине*, бр. 667, 28. октобар 1982.

чему се без утемељене књижевно-теоријске и естетичке анализе оспоравају књижевна дела – не може доћи до конструктивног дијалога у просторима уметности и политике, нити пак унапредити самоуправни преображај културе“.¹³⁵

3) Голубњача

УКС путем *Књижевних новина* протестовало је и против забране представе *Голубњача*, приликом чега је сматрало „да се административним мерама, забранама и скидањем дела са репертоара не могу решавати питања културе и уметности у нашем самоуправном социјалистичком друштву и да се тако сужавају простори слободе стваралаштва“ и како „Председништво УКС, следећи ставове СКЈ о слободи стваралаштва, сматра да овакве одлуке, са свим последицама које могу да изазову, нису у складу са принципима нашег слободног самоуправног социјализма.“ Поводом *Голубњаче*, огласио се и Одбор за заштиту уметничке слободе у *Књижевним новинама*, истакавши како „протестује против новог насртаја на слободу уметничког стваралаштва, солидаришући се са књижевником Јованом Радуловићем,¹³⁶ редитељем Дејаном Мијачом,¹³⁷ свим глумцима и учесницима забрањене представе.“ Одбор је такође протествовао због тога што је Милан Милишић изгубио положај хонорарног радника,¹³⁸ што је уследило након есејистичког текста у листу *Лаус*.¹³⁹

¹³⁵ Исто, бр. 672/3, 30. јун. 1983.

¹³⁶ Јован Радуловић рођен је 1951. године у Полачи код Книна. Гимназију је завршио у Книну, а 1971. се преселио у Београд, где је дипломирао на Филолошком факултету. Био је професор у Четрнаестој београдској гимназији, уредник БИГЗ-а и директор Библиотеке града Београда. Написао је драму *Голубњача* 1981. године, (М. Ј; „Радуловић Јован“, у: *Енциклопедија Српског народног позориштва*, 1973 – <https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=17959>)

¹³⁷ Дејан Мијач рођен је 1934. године у Бијелини. Режију је студирао на Академији за позоришну уметност у Београду. Био је редитељ Народног позоришта, Тузла и Српског народног позоришта у Новом Саду и професор режије на Факултету драмских уметности у Београду од 1972. године. Режирао је на многим сценама у бившој Југославији, а посебно у Новом Саду (око 40 режија), Београду, Загребу, Сомбору и Нишу, (П. М; „Дејан Мијач“, у: *Енциклопедија Српског народног позориштва*, 1973 – <https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=7138>)

¹³⁸ Милан Милишић рођен је у Дубровнику 1941. године. Завршио је Филолошки факултет у Београду 1967. Радио је као слободни уметник, драматург у Позоришту Марина Држића у Дубровнику. Био је и уредник и новинар. Његов живот и књижевни рад обележили су доследни антимилиитаризам и неконформизам. Део младости провео је у Лондону како би избегао служење војске; судски је прогањан због новеле *Живот за слободу* (1981), која тематизира партизански злочин 1944. на острву Дакси. У књижевности се афирмирао у првом реду као песник. Објавио је низ збирки: *Volile su me dvije sestre, skupa*, (1970), *Živjela naša udovica* (1977), *Zgrad* (1977) и *Mačka na smeću* (1984), („Milišić, Milan“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40890>)

¹³⁹ *Књижевне новине*, бр. 661, 23. децембар 1982.

Децембра 1983. године, Драган Клаић¹⁴⁰ истакао је у часопису како „Проскрипција Голубњаче“ показује да закупулисано узурпирање Стеријиног позорја, обављено пре десетак месеци, опет под плаштом самоуправне реорганизације, а управо против непожељних и неподобних стваралаца и уметничких поступака, није било изоловани инцидент већ резултат арбитрарне политике која би да из позадине прилагођава позоришни живот својим укусима и потребама. Тај механизам поново је прорадио, покренут истим патронима, и опет на штету позоришног стваралаштва и демократских односа у културном животу, а на штету већ и иначе ослабљених интеграционих тежњи у југословенском позоришту“, док је „Голубњача“ опомена да аутентично и етички часно стваралаштво може да буде пригушено притисцима појединаца и форума.“¹⁴¹ Почетком 1983. године, Јован Ћирилов¹⁴² у чланку „Уметност могућег и политика немогућег“ упитао је: „Зар још недавно нисмо били сведоци да су у случају једне забране која је највише узнемирила јавност и поделила је на неједнаке делове, у којој је мањи део онај који је за забрану, примењивани цинично привидни методи политичких притисака од форума с тим да ти форуми никако нису хтели директно да се огласе, него су пред лицем целе јавности циљали такву ‘демократску’ процедуру која се свела на то да се колективом сматра административни и помоћноуметнички део у једној уметничкој установи“, док „уместо аргумената употребљава се већ овештала формула о окупљању непријатеља свих боја“.¹⁴³ Звонимир Костић¹⁴⁴ у истом броју истакао је како су већ „прилично учестали

¹⁴⁰ Драган Клаић рођен је у Сарајеву 1950. године. Студирао је и дипломирао у Београду на Одсеку драматургије Факултета драмских уметности. Докторирао је, из области позоришне историје и критике, на америчком универзитету Јејл 1977. године. Од 1978. године био је и професор Историје светске драме и позоришта на Факултету драмских уметности у Београду. („Klaić Dragan“, у: *Ko je ko u Srbiji* '9, 237)

¹⁴¹ *Књижевне новине*, бр. 661, 23. децембар 1982.

¹⁴² Јован Ћирилов рођен је 1931. године у Кикинди. Матурирао је у кикиндској гимназији 1950. године, након чега је дошао у Београд на студије. Уписао је филозофију на Филозофском факултету у Београду и дипломирао 1955. године. Ангажован је 1956. године у Југословенском драмском позоришту, где је најпре био асистент режије и млађи драматург, потом драматург, а од 1963. до 1967. године уметнички директор. На позив Мира Траиловић 1967. године, прешао је у Атеље 212 као драматург. Заједно са њом, основао је 1967. године БИТЕФ (Београдски интернационални театарски фестивал), један од најугледнијих европских позоришних фестивала и био његов уметнички директор, („Ćirilov Jovan“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 93.)

¹⁴³ *Књижевне новине*, бр. 662, 13. јануар 1983.

¹⁴⁴ Звонимир Костић Палански рођен је у Белој Паланци, 1948. године. Школовао се у Београду, Скопљу и Новом Саду. Дипломирао је германистику на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Магистрирао је вајарство на Факултету уметности Универзитета у Скопљу. Докторирао је на Протестантском теолошком факултету Универзитета у Новом Саду. Био је члан УКС, Удружења књижевних преводилаца Србије, Удружења ликовних уметника Србије и оснивач и члан Међународног удружења „Палански Арт“. Као песник, прозни писац и преводилац објавио је преко 50 књига. („Kostić Zvonimir“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 255.)

‘случајеви’ скидања или забрањивања позоришних представа, бацања у бункер ролни са тек снимљеним филмом, спаљивања књига, забрањивања појединих бројева часописа и листова, смењивања или деградирања уредника који су одређену књигу или број часописа потписали“, приликом чега је поставио питање уз констатацију: „Можемо ли прихватити стално понављану тезу о ‘злоупотреби слободног стваралаштва’, о ‘идеолошки туђим схватањима’, о „памфлетима против револуције и самоуправљања, уз одговор како за сваки од претходних случајева бирократско-догматска свест има оправдања“ и да се „Критичка реч у делу (филм, књижевност, чак ликовна уметност) третира као непријатељска“. ¹⁴⁵ Поводом случаја са *Голубњачом*, прецизно је истакао: „четрдесет хиљада новосадских комуниста плебисцитарно је осудило једну позоришну представу коју највећи број тих људи није ни видео; а чињеница да понекад неком нашем аутору није ни омогућено да одговори јавно“ док су илузије политичара „да ‘мере’ у култури представљају добар чин“. ¹⁴⁶ Борка Павићевић ¹⁴⁷ поводом *Голубњаче* истакла је како „у нашем свеукупном животу многи трауматични догађаји одвијају се зато што Савез комуниста као да је под управом десног центра, те као да партија не иде с левицом“, док је сматрала да се опредељење партијске организације Српског народног позоришта за представу, представља „доследност, истинитост и артистички ниво“. ¹⁴⁸

4) О системском угрожавању

Велимир Абрамовић, ¹⁴⁹ упутио је писмени протест, поводом тога што је нови *Кодекс новинара* изоставио приличан број речи у тексту попут: „’о слободи’ у реченици: ‘о слободи информисања, о друштвеном положају, функцији и слободи штампе, радија и телевизије...’; ‘потпуно’, ‘непосредно’ и ‘свим’ у реченици: ‘Новинар се бори за попуно

¹⁴⁵ *Књижевне новине*, бр. 666, 10. март 1983.

¹⁴⁶ *Исто*, бр. 668, 7. април 1983.

¹⁴⁷ Борка Павићевић рођена је 1947. године у Котору. Преселила се у Београд је завршене школе и уписала Десету београдску гимназију, а потом Академију за позориште, филм, радио и телевизију. Дипломирала је 1971. године, а на истом факултету завршила је и магистарске студије, 1976. године. Оснивач је театра *Нове сензибилности* у старој београдској пивари, 1981 године. („Pavićević Borka“, у: *Ko je ko u Srbiji* ’95, 415)

¹⁴⁸ *Књижевне новине*, бр. 668, 7. април 1983.

¹⁴⁹ Велимир Абрамовић рођен је 1952. године у Београду. Завршио је Факултет драмских уметности, где је докторирао и био професор доцније. Писао је песме, есеје и преводио је дела са енглеског језика. Аутор је збирки песама: *Емпсен* (1967) и *Мале песме* (1981), а писао је и есеје: *Неразликовање себе од света – уметничко-филозофска исповест* (1971), *Живот је смрт* (1976) и *Несистемско мишљење* (1976), („Abramović Velimir“, у: *Ko je ko u Srbiji* ’95, 10)

остварење водеће улоге радничке класе и права свих људи да непосредно одлучују у свим условима рада...'; 'и проблемима' у синтагми: 'информишући о достигнућима и проблемима властите средине...'; 'слобода' у синтагми 'Слобода и самосталност расту у сразмери са обogaћивањем сопственог марксистичког, општег и специјалистичког знања и новинарског професионалног мајсторства'; 'демократији' у реченици: 'Новинар се бори против свих појава које коче, угрожавају или поткопавају консолидовање социјалистичке демократије'. На крају је истакао да је овим поступцима „неко недвосмислено радио против 'слободе', 'социјалистичке демократије', и других неприличних речи.“¹⁵⁰

Одбор за заштиту уметничке слободе се и поводом других случајева огласио у *Књижевним новинама* и на тему угрожености уметничког стваралаштва. У фебруару 1983. године, истакао је да је „против праксе кажњавања загребачких глумаца, због извођења представе 'Излаз' у Дубровнику“, Радослава Миленковића¹⁵¹ и Сретена Мокровића,¹⁵² као и против одузимања пасоша Милану Милишићу. Такође је истакао како сматра да „извесни форуми, као и овлаштени појединци потпуно занемарују позитивне аспекте оваквог друштвеног тренутка и злоупотребљавају свој положај на лествици власти да би се обрачунали са оним интелектуалцима које не желе да виде у јавном животу. Такви људи недемократски, неаргументовано, насилнички, крајње поједностављено и често примитивно оцењују и компромитују неке од наших најистакнутијих писаца и интелектуалаца, оспоравајући им основно право на сопствени став, израз и развој. На пример: Добрици Ћосићу се узима за зло и осуђује се у јавности због тога што је у своју есејистичко-мемоарску књигу унео текст који је његов живот изменио из корена, који је својевремено осуђен од ЦК СКС али чије тезе савремени догађаји пре потврђују но оспоравају; Антонију Исаковићу, приписује се 'антикомунизам', дакле субверзивна делатност, због романа *Трен 2*, који је широко прихваћен од критике и публике; самим тим, као 'антикомунистички' оцењени су и жири *НИН-а*, и сам *НИН*; дакле клевете су упућене и штампи и издавачким саветима који овакве књиге подржавају и штампају, иако

¹⁵⁰ *Књижевне новине*, бр. 663, 23, јануар, 1983.

¹⁵¹ Радослав Миленковић рођен је 1958. године у Новом Саду. Дипломирао је глуму 1980. на Академији уметности у Новом Саду, у класи професора Бранка Плеше, а 1982. године са Сретеном Мокровићем основао у Загребу Театар ММ, (Srpsko narodno pozorište, Radoslav Milenković, https://www.snp.org.rs/?page_id=8913)

¹⁵² Сретен Мокровић рођен је 1957. године у Загребу, где је завршио глуму. (Zekaem, Sreten Mokrović, <http://www.zekaem.hr/ansambl/>)

у њима раде компетентне и овлашћене особе за процењивање како књижевних тако и идејних вредности дела; када је, пак, чувена *Голубњача* у питању критике и чувене политичке пацке деле се свима којима се представа допала. Кроз све ово, протура се прича о слободи стваралаштва по општинским атарима, као да живимо на различитим планетама, а не у истој земљи. Ту су и случајеви Драшковићевог *Нож*,¹⁵³ истраге над песником Миланом Милишићем, ућуткивање професора Николе Милошевића¹⁵⁴ у загребачком *ОКУ*, итд. О свим ауторима непрекидно се потурају оптужбе да се ради о ‘непријатељима’ земље. Одлучно протестујемо против таквог става, тона и речника када су у питању ствараоци који сав свој духовни живот улажу за добробит ове земље“, а Одбор је протествовао и поводом тога што је и он тада уврштен у непријатељску алијансу и што су му дате „квалификације од догматизма до либерализма, од национализма до стране емиграције, од ултралевице до ултрадеснице и тако даље.“ Закључио је: „Ипак, драго што смо се у кратком времену уверили да огромна већина у нашем друштву има свест о значају борбе за слободу стваралаштва“.¹⁵⁵ Предраг Чудић¹⁵⁶ у часопису је поводом приче Милана Милишића, „Живот за слободу“, истакао како: „’борци-читаоци’ умеју да се боре, умеју да се баве политиком, али овога пута им није успело да прочитају књижевни текст.“¹⁵⁷ Ласло Секел¹⁵⁸ истакао је да смо сведоци „тенденције да се недоучени и

¹⁵³ Вук Драшковић рођен је 1946. године у селу Међа у АП Војводини. Међутим, његова породица се убрзо вратила у Босну и Херцеговину, где је Драшковић завршио основну и средњу школу. У Београду је дипломирао на Правном факултету крајем 1960-их. Током седамдесетих радио је као новинар и једно време био је дописник ТАНЈУГ-а из Африке. Почетком 1980-их, посветио се књижевности и објавио неколико романа од којих су најпознатији *Судија* (1982) и *Нож* (1982), („Drašković Vuk“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 117)

¹⁵⁴ Никола Милошевић рођен је у Сарајеву 1929. године, гимназију је завршио у Београду, где је дипломирао филозофију на Филозофском факултету. На истом факултету је магистрирао и докторирао. Био је редовни професор Теорије књижевности на Филолошком факултету у Београду од 1969. године до пензионисања. Аутор је: *Antropološki eseji* (1964), *Negativni junak* (1965), *Roman Miloša Crnjanskog* (1970), *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo* (1972), *Andrić i Krleža kao antipodi* (1977), *Šta Lukač duguje Niče* (1979), *Filozofija strukturalizma* (1980), *Dostojevski kao mislilac* (1981), („Milošević Nikola“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 355).

¹⁵⁵ *Књижевне новине*, бр. 664, 10, фебруар 1983.

¹⁵⁶ Предраг Чудић рођен је 1943. године у Београду. Основну школу и гимназију завршио у Сенти, а Филолошки факултет група за општу књижевност са теоријом у Београду. Прве радове средином шездесетих објавио је у *Студенту* и *Видицима*. Од 1970. године постао је члан УКС. У време студија био је стални сарадник листа *Студент*, а 1968. и 1969. уредник поезије и од 1970. до 1976. године хонорарни уредник у програму за децу Радио Београда. Аутор је збирки песама: *Posle drame* (1970), *Opšta bolnica*, (1974), *Drug đavo* (1979), *Jesen u cirkusu* (1975), *Dugme litalica* (1977), *Ljudske slabosti* (1978 –Забрањено и уништено, о трошку аутора и издавача, одлуком Врховног Суда Србије), („Čudić Predrag“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 355).

¹⁵⁷ *Књижевне новине*, бр. 661, 23. децембар 1982.

¹⁵⁸ Ласло Секел рођен је 1949. године у Суботици. Студирао је филозофију, политичке науке и социологију на универзитетима у Београду, Берлину и Загребу. Примио је докторат из социологије на Универзитету у Загребу, 1983. године. Објавио је низ студија и чланака о међуетничким тензијама и јеврејском идентитету у

нешколовани људи или лаици у појединим дисциплинама постављају као арбитри у специјалистичким споровима или као последњи просудитељ рада високо-специјализованих стручњака“, у име „једне истине“.¹⁵⁹ Вено Тауфер,¹⁶⁰ добио је прилику да у свом чланку искаже како: „Литература има сва права на критику. Она може бити критикована али не може бити стављена пред суд, не може бити суђена и осуђена као каква политичка парола. Литература је уметнички, не политички чин. Треба јој дозволити да доживи јавну критику. И ту није реч о ономе што често тако апстрактно називамо слободом изражавања. Сложио бих се са онима што то називају трабуњањем. Слободу ваља схватити као ствар друштвеног договора. Код нас је то социјалистичко самоуправљање. Прекршен је социјалистички принцип, демократичност социјализма, која се састоји у томе да сачувамо и развијамо оно што је најдрагоценије у европској култури, у традицији европске културе. Темелј самоуправљања је начело јавности, сопственог учешћа. Ни једно ни друго се овде није поштовало. Зато ја не протестујем него тражим да суд призна погрешку. Наше би друштво тако потврдило своју моћ. Не очекује се овде нити тражи неки привилегован статус уметности. Реч је само о томе да се уметности призна равноправно место у социјалистичком плурализму интереса. Да се овај плурализам

Југославији. Дуги низ година био је виши истраживач на Институту за филозофију и друштвену теорију на Универзитету у Београду. Био је члан *Прагматичке групе*. („*Sekelj Laslo*“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 511).

¹⁵⁹ *Књижевне новине*, бр. 665. 24. фебруар 1983.

¹⁶⁰ Вено Тауфер рођен је у Љубљани 1933. године где је похађао средњу школу. Уписао се на Универзитет у Љубљани, где је студирао упоредну литературу. Крајем педесетих година постао је један од иницијатора, заједно са Тарасом Кермаунером, круга младих словеначких уметника и интелектуалаца који су изазвали круту културну политику југословенског режима. Године 1957. постао је један од сређивача књижевног часописа *Ревуја* 57, првог аутономног часописа у Словенији од 1945. Због своје отворене критике режима, часопис је ускоро био цензурисан од стране власти и неколико његових сарадника, као што су Јоже Пучник и сам Тауфер, били затворени. Од 1961. године је кратко радио као уредник за службу словеначке телевизије, али је убрзо поднео оставку пред политичке притиске. Радио је као директор алтернативног позоришта Одер 57 који је поставио иновативне и субверзивне представе словенских и страних модерних аутора. Средином 1960-их, такође је сарађивао на алтернативном часопису *Перспективе*. После забране часописа, 1964. године, Тауфер се повукао из јавног живота, посветио већину свог времена преводу. Преселио се 1966. у Лондон, где је радио у југословенској секцији ВВСа, а вратио се у Словенију 1970. године и поново је запослен при словеначкој телевизији, где је радио као уредник у културног програма. Почетком осамдесетих година, он је био један од оснивача новог алтернативног часописа *Нова ревија*. Тауфер је започео своју књижевну каријеру 1956. и 1957. године, када је објавио песме у студентском часопису *Трибуна*. Објавио је збирку наслова *Svinčene zvezde* (1958). Поред тога, објавио је збирке песама: *Jetnik prostosti* (1963), *Vaje in naloge* (1969), *Podatki* (1972), *Prigode* (1973), *Pesmarica rabljenih besed* (1975), *Ravnanje žebļev in druge pesmi* (1979), *Sonetje* (1979), („*Taufer, Veno*“, у: „*Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60547>).“

схвати тотално, не само политички. Уметников рад је исти као и сваки други рад и интерес уметника мора бити равноправан са сваким другим интересом.“¹⁶¹

Након дужег прекида рада часописа, поводом „Случаја шесторице“,¹⁶² у децембру 1984. године огласио се Љубомир Кљакић,¹⁶³ приликом чега је истакао како: „Актуелна друштвена криза само је друго име за стање блокираних потенцијала друштва“ и да: „Интелектуални и стваралачки полет, могло би се рећи ренесанса, која се протеклих година одвија паралелно са заоштравањем кризе, баш као и логичан процес артикулације и радикализације критичке до кога долази у самим темељима друштвене репродукције, прати наступ конзервативних друштвених снага и њихових реакција“. Око самог случаја као пример, истакао је да: „Актуелни судски процес припада искључиво недемократским, репресивним и диктаторским идејама, које наведени ‘случај’ ‘функционализују’“. ¹⁶⁴ Како је присуствовао суђењу „Шесторици“, због чега му је забрањено да говори о филозофији у циклусу предавања о Латинској Америци, на Коларчевом универзитету, Триво Инђић писао је *Књижевним новинама* у наредном броју,¹⁶⁵ приликом чега је истакао: „Како нисам у могућности да се браним од поверљивих окружења и инсинуација о ‘организованом присуствовању’ једном суђењу питам се само да ли се овим поступцима ставља ван снаге уставно начело јавности судова (члан 225 Устава СФРЈ) и није ли поступак управнице Коларчевог универзитета како се још увек у нашој средини

¹⁶¹ *Књижевне новине*, бр. 672-673, 30. јун 1983.

¹⁶² „Процес шесторици“ представља суђење шесторици активиста „Слободног универзитета“, што је представљало окупљање у становима након 1976. године разних дисидената, највише чланова *Праксис* групе, (Владимир Мијановић, Миодраг Милић, Драгомир Олујић, Павлушко Имшировић, Милан Николић и Гордан Јовановић). Суђење је почело средином новембра 1984. године, а трајало је до почетка 1985. године, (Срђан Цветковић, „Процес шесторици”: Почетак краја идеолошког прогона у социјалистичког Србији“ у: *Токови историје*, Београд 3/2012, 247.)

¹⁶³ Љубомир Кљакић рођен је 1951. године у Сињу. Основну школу и гимназију завршио у Косовској Митровици. Студирао је на Факултету политичких наука у Београду где је и дипломирао 1975. године. На истом факултету похађао је последипломске студије политичке социологије. Уређивао је више листова, часописа и издавачких кућа. Био је главни уредник *Политиколога* и *Студента*, члан редакције часописа *Видици*, *Идеје* и *Марксистичка мисао*. Био је директор Студентског културног центра у Београду (1979–1984). Уредник је дела Владимира Дедијера, а био је члан и Раселовог суда о Јасеновцу. Аутор је дела *Ред-постављање револуције*, (1979), („Kljakić Ljubomir“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 238).

¹⁶⁴ *Књижевне новине*, бр. 677, 1. децембар 1984.

¹⁶⁵ Триво Инђић рођен је 1938. године у Лушци Паланка. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду. Био је члан *Праксис* групе. Уз многе радове, објавио је књигу *Савремена Шпанија* (1982). („Indić Trivo“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 179).

практикују „црне листе“ и састављају личности непоћудних личности којима треба ускратити приступ јавности“.¹⁶⁶

5) Издавачки савет и Источнице

У наведеним догађајима, по свој прилици је дошло до размимоилажења у Издавачком савету. Чланови Издавачког савета *Књижевних новина*, одлучили су да разговор вођен на састанку Издавачког савета, 14. фебруара 1983. на тему „Листови у демократском дијалогу“ буде доступан јавности, па су ауторизоване белешке добиле простора у *Књижевним новинама*. Милош Немањић,¹⁶⁷ председник издавачког савета *Књижевних новина* истакао је у свом уводном излагању: „Једно од крупних питања је свакако и питање уметничке слободе, ја бих додао – и интелектуалне слободе у целини... Сведоци смо, међутим, оспоравања неких, уметничких дела, па чак и административних забрана. Ова оспоравања најчешће полазе од тога да неко уметничко дело угрожава или да може да угрози друштвену интеграцију до које нам је највише стало, при чему, и са стране оних који врло је оспоравају и са стране оних који бране оспорено изостаје расправа о природи друштвене интеграције до које нам је стало.“¹⁶⁸ *Књижевне новине* објавиле су у 668. броју, 7. априла 1983. године збирку песама *Источнице*, Љубомира Симовића.¹⁶⁹ Већ у следећем броју, уредништво се огласило поводом *Источница*, приликом чега је истакао да се „једногласно не може сложити са политичким дисквалификацијама“ које се истичу о њима.¹⁷⁰ Издавачки савет и Председништво УКС разишли су се у мишљењу са

¹⁶⁶ *Књижевне новине*, бр. 678, 15. децембар 1984.

¹⁶⁷ Милош Немањић рођен је у Београду, 1932. године. Дипломирао је 1964. и магистрирао 1970. године да би касније и докторирао на Филозофском факултету у Београду. Након дипломирања запослио се Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, а када је основан Завод за проучавање културног развитка прешао је у ову установу, у којој остаје дуги низ година, пролазећи све фазе у научној каријери, од самосталног истраживача до вишег научног сарадника. Као члан југословенске делегације учествовао је на Светском конгресу књиге у Лондону 1982. године, где је представио ауторску монографију *Књига и читање у Југославији* (1982, коаутор Јован Јанићијевић). Објавио је књигу *Културне потребе* (1974), („Nemanjić Miloš“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 383 – 384).

¹⁶⁸ *Књижевне новине*, бр. 666, 10. март 1983.

¹⁶⁹ Љубомир Симовић рођен је 1935. године у Ужицу. У родном граду је завршио основну и средњу школу, а дипломирао је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на групи за историју југословенске књижевности и српскохрватски језик. За време студија радио је као уредник и одговорни уредник студентског књижевног часописа *Видици*. Радни век је провео као уредник у културној редакцији Радио Београда. Симовић је написао више песничких књига, четири драме, један роман-хронику, књигу есеја о песницима и драмским писцима, књигу есеја о сликарима и вајарима, *Дневник снова*. („Simović Ljubomir“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 520)

¹⁷⁰ *Књижевне новине*, бр. 669, 21. април 1983.

уредништвом због објављивања *Источница*, али су ипак изразили жељу да се у наредним бројевима отвори могућност за сучељавање различитих мишљења поводом *Источница*.¹⁷¹

Миодраг Перишић је поводом *Источница* и Гојка Ђога истакао како је: „Моћи говора супротстављена власт, која своје критеријуме црпи из једнодимензионалне политичке суштине“, а Љиљана Шоп¹⁷² да: „некритички оптимизам је религија наивних, неуких, изманипулисаних или пак оних који зарад тренутачне користи зацртавају и проглашавају ружичасте видике. Сумрачје, тама, мрак, беспуће, црно – честе су речи у функцији дочаравања атмосфере и грађења система песничких слика у овом циклусу. А негирати овај слој мркине, ово прамење загушљиве таме, ову паучину од црних коначна наткриљену над *ратном* Србијом, зарад каквог званичног оптимизма или природне жеље за добром садашњицом и бољом будућношћу, била би бесмислена работа којом се оповргава и укида простор који су уметност и филозофија суверено освојили...“. Алек Вукадиновић,¹⁷³ председник београдске секције УКС (1982 – 1984) рекао је поводом дешавања са *Источницама* да: „Ови стихови имају више у себи слободарског, људског и антиратног него све политичке флоскуле које дежурни каријеристи даноноћно пресицају из шупљег у празно“,¹⁷⁴ а Павле Зорић¹⁷⁵ укратко „како то није ‘случај’ – то је поезија“. ¹⁷⁶ Александар Петров¹⁷⁷ се такође солидарисао да „*Источнице* заслужују озбиљан дијалог,

¹⁷¹ *Исто*, бр. 670, 19. мај 1983.

¹⁷² Љиљана Шоп рођена је 1950. године у Босанској Градишци. Завршила је Филолошки факултет, а од 1976. године била је уредник у *Књижевним новинама*. Постала је члан УКС 1983. године, а била је запажени књижевни критичар, („Šop Ljiljana“, у: *Ко је ко у Србији '95*, 574; Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике* 2, 720).

¹⁷³ Алек Вукадиновић рођен је 1938. године у Милованцу код Пећи. Школовао се у Андријевици, Пећи и Београду. Завршио је Филолошки факултет у Београду. Од 1959. године живи у Београду. Аутор је дела: *Први делиријум* (1965); *Кућа и гост* (1969); *Трагом плена и коментари* (1973); *Далеки укућани* (1979), („Vukadinović Alek“, у: *Ко је ко у Србији '95*, 643).

¹⁷⁴ *Књижевне новине*, бр. 669, 21. април 1983.

¹⁷⁵ Павле Зорић рођен је 1934. године у Котору. Гимназију је завршио на Цетињу после рата. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду, где је доцније завршио и постдипломске студије до доктората. Аутор је више књига есеја и монографија, а приредио је више антологија: *Чланци* (1956), *Побуна и прилагођавање* (1975), *Песма и смрт* (1976), *Дух романа* (1980), *Свеци и ђаволи* (1984), („Zorić Pavle“, у: *Ко је ко у Србији '95*, 660).

¹⁷⁶ *Књижевне новине*, бр. 669, 21. април 1983.

¹⁷⁷ Александар Петров рођен је у Нишу 1938. године, у руској емигрантској породици. Убрзо потом, преселили су се у Београд. После основне школе се уписује у Седму београдску гимназију. Већ у гимназији почео је да пише песме и приче, а прве стихове објавио је у *Листу младих*. Прва збирка песама била му је *Спев о свету без Бога Сазданац* (1971). Од 1964. године почео је да ради у Институту за књижевност и уметност, а између осталог био је и оснивач и руководиоца научног пројекта „Историја српске књижевне периоде (1977-1988)“. Основао је и био први уредник часописа *Књижевна историја* (1968 - 1972). Био је уредник едиције "Агнус" у ИП "Вук Караџић" (1972 – 1980), а и стални критичар *Политике*. Члан је српског

који само може користити нашем бољем познавању поезије и њеног односа према историји и политици. Ако дијалог изостане, и ако се у њему не буде поштовало оно што се зове песничка функција језика, лако нам се може догодити да постанемо поколење које – да подсетим на речи Романа Осиповича Јакобсона – није сачувало своје песнике“, док је Богдан Поповић слично истакао:¹⁷⁸ „Ово друштво и ова култура имају разлога да се бране од националистичких насртаја, али подједнако добри разлози захтевају и одбрану од деликатних поступака које уметности прете повампирењем врхунаравних арбитара, а слободном стваралачком духу закатанчењем“.¹⁷⁹ Братислав Милановић¹⁸⁰ истакао је како „устаје у одбрану ‘Источница’“, и да је „и тешко и одговорно судити о поезији категорично“, те да се не може о једном књижевном делу говорити „са становишта дневне политике“.¹⁸¹ Већина чланова издавачког савета, као ослонац државе почетком лета 1983. године, поднела је оставку и тиме прекинула могућност издавања часописа.¹⁸²

Књижевне новине од јула 1983. године до октобра 1984. године нису издавале своје бројеве. Од 15. октобра 1984. године, према речима Миодрага Перишића: „’Књижевне новине’ поново су пред читаоцима, поново су конститутивни део уметничке, културне и друштвене јавности. Подсетимо, лист није излазио готово шеснаест месеци. Озбиљно је питање – али за неку другу прилику колико су трајне паузе и остали појавни ефекти били адекватни стварној величини кризе. Спољашњи ток приче углавном је познат: оцењујући да не може да се сложи са уређивачком политиком уредништва и главног и одговорног уредника Милутина Петровића, Издавачки савет (тачније његов већи део на челу са председником) поднео је оставку, и тиме практично укинуо законску претпоставку за легално издавање часописа. Председништво Удружења књижевника Србије предузимало је кораке за превазилажење кризе и покренута је процедура за нови избор Издавачког

ПЕН-а од 1966. године. Као предавач гостовао је на многим универзитетима широм света, од 1973. године, највише у САД. Аутор је збирки песама: *Сазданац* (1971) и *Брус* (1978, 1979). („Petrov Aleksandar“, у: *Ко је ко у Србији* ’95, 433 – 434).

¹⁷⁸ Богдан Поповић рођен је 1936. године Новом Саду. Завршио је гимназију у Врбасу и Филолошки факултет у Београду. Био је уредник *НИНа*, *Савременика*, *Књижевности* и *Књижевних новина*. Аутор је шест објављених књига и есеја. („Petrović Bogdan“, у: *Ко је ко у Србији* ’95, 452).

¹⁷⁹ *Књижевне новине*, бр. 670, 19. мај 1983.

¹⁸⁰ Братислав Милановић рођен је 1950. године у Алексинцу. Основну школу и гимназију је завршио у Књажевцу. Завршио је Филолошки факултет 1973. године. Био је уредник више књижевних часописа. До тада је написао и две збирке песама: *Јелен у прозору* (1975), *Клатно* (1980). („Milanović Bratislav“, у: *Ко је ко у Србији* ’95, 338)

¹⁸¹ *Књижевне новине*, бр. 671, 2. јун. 1983.

¹⁸² J. Dragović-Soso, *нав. дело*, 94.

савета. Истакао је и како: „У више наврата било је покушаја да се превазиђе криза“ и да „Књижевне новине добију ново Председништво и Издавачки савет, међутим, на састанцима Издавачког савета, о личној одговорности, ‘неподобности’ Милутина Петровића због уређивачких промашаја. Нико при том, није дефинисао ‘промашаје’ као да се они однекуд подразумевају.“ Приликом поновног покретања издавања часописа 1984. године, истакао је и да је један од задатака листа да понуди решења за проблеме који потресају читаво југословенско друштво, да је то „задатак читавог друштва“ и како би „требало да „почнемо да се спремамо на разговор – паметан, отворен, аргументован и демократски“. ¹⁸³

¹⁸³ Књижевне новине, бр. 674/5, 15. октобар 1984.

IV ЈУГОСЛАВЕНСТВО ДАНАС¹⁸⁴

1) Критика администрације

Културна администрација и стваралачка интелигенција добијале су простора за чланке у *Књижевним новинама* поводом тумачења флуидности појма и проблема југословенства и југословенског заједништва. Едуард Иле,¹⁸⁵ почетком 1982. године у свом чланку „Сарадња је услов прогресивног развоја“, оценио је како „потпуну анализу заједништва ми још увек немамо“, па су према томе „могућа различита тумачења достигнутог нивоа заједништва и различите оцене његовог обима и садржаја“, али да „без обзира на непостојање детаљне анализе са свим подацима, у многим областима уметности и културе видљива је стагнација заједничких активности у Републици“ и да се „овакве тенденције испољавају на нивоу целе Југославије“. Он је сматрао да „наша парола о братству и јединству, коју с правом свакодневно истичемо, постаје празна фраза ако је не обогаћујемо различитим садржајима и облицима заједништва“, да: „многе политичке оцене и атмосфера стварана у покрајинама о потреби сталне борбе за аутономију, о угрожености њиховог уставног положаја у СР Србији, о борби за једнак положај са републикама негативно су утицали на развој заједништва у култури“, и да се „Чак може говорити и о директном утицају неких политичких и државних чинилаца на смањење обима и садржаја заједничког деловања у култури“. Даље је истакао да „затварање у култури било које друштвено-политичке заједнице представља знак слабости“, док је „Спремност на сарадњу – знак снаге коју не могу лако да угрозе и измене никакве снаге са стране.“¹⁸⁶ Васо Милинчевић¹⁸⁷ истакао је истом броју кроз чланак „Култура подразумева

¹⁸⁴ Глава је насловљена по књизи Предрага Матвејевића, *Југославенство данас*, која је објављена 1982. године у Загребу, с обзиром да је књига изашла у време о коме тема говори и да је Предраг Матвејевић у више наврата и најисцрпније говорио о југословенству у *Књижевним новинама* овог времена.

¹⁸⁵ Едуард Иле рођен је 1936. године у Дрнишу. Средњу школу завршио је у Аранђеловцу 1955. године, да би потом завршио и Филолошки факултет у Београду. Био је секретар и помоћник директора Републичке заједнице културе, да би 1978. године постао директор Завода за проучавање културног развоја СР Србије, („Ille Eduard“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 179).

¹⁸⁶ *Књижевне новине*, бр. 639, 7. јануар 1982.

¹⁸⁷ Васо Милинчевић рођен је у Брлогу у Лици 1928. године, где је завршио основну школу. Средњу школу завршио је у Београду након Другог светског рата. Студирао је југословенску књижевност и српскохрватски језик у Загребу, да би у Београду 1965. године докторирао на одбранивши тезу *Коста Трифковић – живот и дело*. Од 1958. године радио је на филозофском факултету у Новом Саду да би 1978. године постао редовни професор. Аутор је дела: *Бранко Радичевић* (1961), *Јован Јовановић Змај* (1962) *Јанко Веселиновић* (1963), *Лаза Костић* (1963), *Коста Трифковић – Живот и дело* (1968), *Трагом наше баштине*,

духову отвореност“,¹⁸⁸ да „када је реч о књижевности, тако административно схваћено заједништво дошло је до изражаја у подели југословенске књижевности по територијално-политичком принципу у складу са данашњом поделом на републике и покрајине“. Он је сматрао да: „националне литературе, па према томе и српска, историјска су реалност“, али је додао и да „сарадње може и треба да буде далеко више“, док „територијално-административни принцип занемарује јединство и заједништво или их схвата на неки посебан, рекао бих федералистичко-сепаратистички начин који је дошао до изражаја у *Енциклопедији Југославије*,“ прецизиравши да се ради о другом издању.¹⁸⁹ Уско повезан са питањем југословенства, у свакој полемици или коментару био је и језик у југословенској држави, *српскохрватски* или *хрватскосрпски*, о чему је у *Књижевним новинама* говорио и Драгољуб Игњатовић,¹⁹⁰ а сматрао је да је језик који се говори у СР Србији, Хрватској, БиХ и Македонији „један и не тако лако дељив језик“, а да смо „Књижевнике привезали за републичке и општинске торине“ и „непогрешиво распознајемо националну фарбу сваке речи иако још не знамо правац простирања ни једне изолексе на српскохрватском језичком простору“.¹⁹¹

2) Културни смисао југословенства данас

(1977), *Трагом баштине* (1978), *Из старих ризница* (1978), *На раскрићу епоха – Српски књижевни часописи 1850-1860* (1979) и *Творци и тумачи – Из српског романтизма* (1984), („Milinčević Vaso“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 347).

¹⁸⁸ *Књижевне новине*, бр. 639. 7. јануар 1982.

¹⁸⁹ На иницијативу Мирослава Крлеже, Југословенски лексикографски завод започео је 1975. године рад на другом издању *Енциклопедије Југославије*. Састављена је редакција „из свих република и покрајина“, уз политичку подршку савезног и републичких врхова. Постојала је централна редакција, на челу са Велимиром Висковићем и посебне тематске редакције, приликом чега су постојале и посебне редакције за републике и покрајине. Утврђено је да ће се *Југославика* штампати у шест паралелних издања на језицима и писмима народа и народности Југославије: хрватскосрпском (латиница), српскохрватском (ћирилица), словеначком, македонском, албанском и мађарском. Материјална средства решена су закључивањем „друштвеног уговора“ скупштине СФРЈ, републичких и покрајинских скупштина и Југословенског лексикографског завода који је потписан 1980. године. Израду су карактерисали константни проблеми, од којих су неки и добијали простор у јавности, приликом чега су се мешали и политички врхови. У једном тренутку, због проблема који су настали инсистирало се на томе да се са радом изузев званичне конференције не излази у јавност. Прва књига издата је 1980; друга 1982. (Коста Николић, „Југославика – Прошлост и садашњост 1981 – 1989“, у: *Историја 20. века*, Београд 3/2003, 177 – 180.)

¹⁹⁰ Драгољуб Игњатовић рођен је 1936. године. Завршио је Филолошки факултет у Београду. Објавио је више самосталних збирки песама: *Освајачи* (1966), *Лађе и ломаче* (1970), *Сонети и катрени* (1982). Успешно је састављао и значајне научне студије из области књижевности, историје уметности и слично, које су објављиване по часописима, зборницима, као сепарати. Од 1962. до 1969. године био је члан редакције београдских *Књижевних новина*, гласила УКС. Крајем те године, група од 5-6 чланова редакције, међу којима је био и он, из принципијелних разлога поднео оставку. Због суђења, а потом и хапшења песника Гојка Ђога, он је 1981. године иступио из чланства УКС, („Ignjatović Dragoljub“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 174).

¹⁹¹ *Књижевне новине*, бр. 647, 13. мај 1982.

Непуних месец дана пре анкете која је наслов поглавља, објављен је део чланка Радомира Лукића,¹⁹² „О јединству југословенске културе“, који је сматрао да „нас јединство југословенске културе занима првенствено с гледишта њене многонационалности, као што смо и истакли. Али једно социјалистичко друштво питање јединства његове културе мора бар исто толико занимати и с гледишта, да тако кажемо њеног вертикалног јединства“. Такође је сматрао да: „Тежећи према томе, за већим јединством самосвојне југословенске културе, не смемо никако прећи извесну меру у тој тежњи. И то у оба правца – у правцу одржавања самосвојних елемената постојећих, посебних, пре свега националних (али и ужих) култура у оквиру Југославије, као и у правцу усвајања и развијања елемената ширих култура од југословенске“.¹⁹³

На састанцима током априла месеца ове године, уредништво Књижевних новина разматрало је неколико актуелних тема о којима би вредело представити мишљења великог броја културних радника и уметника из целе Југославије. Тако смо дошли до закључка да има много разлога за покретање анкете о теми „Културни смисао југословенства данас“.

„Зашто југословенство, а не рецимо заједништво“, зато што „југословенство упућује на историјски и идејни контекст дубљег значаја од термина који има актуелну политичку и комуникативну важност. Могућно је да ће „заједништво“ убудуће заменити „југословенство“, али, засад, термин којим се сугерише скуп интереса још увек има неупоредиво уже значење од термина који асоцира на одређену културну, па и политичку историју“.

Желели бисмо да у наредним бројевима (све док нам пристижу прилози) представимо панораму мишљења из пера људи који воде културну, научну и образовну политку у свим значајним институцијама. Обратили смо се уредницима културних рубрика у дневним и недељним листовима, на радију и телевизији, као и уредницима књижевних листова, часописа и издавачких кућа. Упутили смо позив главним уредницима републичких и покрајинских редакција Енциклопедије Југославије и уреднике у

¹⁹² Радомир Лукић рођен је 1914. године у Милошевцу. Завршио је Правни факултет у Београду 1937. године. Постдипломске студије до доктората завршио је у Француској. После је био редовни професор на Правном факултету у Београду. („Lukić Radomir“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 294).

¹⁹³ *Књижевне новине*, бр. 647, 13. мај, 1982.

Југославенском лексикографском заводу. Истовремено, изражавамо жељу да се наши позиви не схвате као прозивка, јер полазимо од претпоставке да људи који раде у свим областима културе, науке и образовања имају шта да кажу о овој теми и да желе да говоре о њој. Очекујемо од њих да прекораче ону границу испод које наша тема може да буде схваћена само као израз одређеног актуелног опортунитета. Објављиваћемо и писма читалаца за која будемо сматрали да се на одговарајући начин уклапају у нашу анкету.

*Отварамо трибину с уверењем да ћемо бар делимично стићи до циља: заједничког разјашњења појма којим остатак света означава наши геополитички, културни и животни простор.¹⁹⁴ Текстови поводом наведене анкете *Књижевних новина*, објављивани су у бројевима који су излазили од јуна до октобра 1982. године.*

Први објављени чланак поводом ове анкете, био је упућен од Хусеина Тахмишчића,¹⁹⁵ секретара председништва Удружења књижевника Босне и Херцеговине. За њега тада „југословенство није ни културно или национално питање“, већ „људско, егзистенцијално и класно“ и „надилази пуки културолошки приступ“, али свакако „не противуречи вриједностима националних култура“, и представља одређени вид „борбе за нову цивилизацију“.¹⁹⁶

Душан Величковић,¹⁹⁷ културни уредник *НИН-а* истакао је како „културни смисао југословенства који се показује као рухо одређене идеолошке и политичке намере, као један од начина њеног функционисања и изражавања њених локалних потреба“, и такво „манифестовање pro et contra југословенства са културом има мало везе“, док ‘*culturae animi југословенства*’ „има одлике брижног старања о појединачном националном наслеђу, уз непрекидну, толерантну, радозналу и обогаћујућу међусобну комуникацију“, као и да је то ту реч о југословенству као „појму којим се исказује отпор према ускогрудости и инхибицијама националне културе“. Такође је истакао да је „југословенска

¹⁹⁴ Исто, бр. 649, 10 јун, 1982.

¹⁹⁵ Хусеин Тахмишчић рођен је у Сарајеву 1931. године. Дипломирао је на Филзофском факултету у Сарајеву. Као члан Друштва писаца БиХ, покренуо је међународну књижевну манифестацију "Сарајевски дани поезије" у организацији Друштва писаца БиХ 1962. године. Аутор је више збирки поезије, есејистичких дела и прозног дела, *Људе нисам видео* (1956).

¹⁹⁶ *Књижевне новине*, бр. 649, 10. јун 1982.

¹⁹⁷ Душан Величковић рођен је 1947. године у Шапцу. Био је уредник више часописа. Бавио се превођењем и писао је есеје. („Veličković Dušan“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 619)

културна комуникација услов без којег српска, хрватска, словеначка или нека друга наша национална култура не може савладати провинцијалност сопствених, ма колико вредних културних темеља“, док је сматрао и како „југословенски часописи и новине обично обрађују сопствену малу парцелу и повремено баце поглед преко тарабе да би констатовали да се код комшије ништа не догађа, осим ако се, можда, нешто не прославља или жучно расправља“. ¹⁹⁸

Иван Ивањи, секретар Председништва Савеза књижевника Југославије, ¹⁹⁹ такође се изјаснио како му је „стало до Југославије“, истакавши уз то: „Не разумем људе који стално виде проблем у југославенству. Знам да нема културе без традиционалних, дакле и националних корена. Али бојим се ланчане реакције од националног до националистичког“ и упитавши: „Зашто се неки наши савременици прибојавају заједништва у Југославији. Да ли искрено мисле да овде неко некоме представља опасност?“ ²⁰⁰

Горан Бабић, ²⁰¹ главни и одговорни уредник загребачког *Ока*, у свом одговору се осврнуо и на декларисане Југословене, приликом чега је истакао: „Живот, међутим, као мјесечина ‘подигне плим у декларисаних Југословена’, а наше су лађе бива привезане па би им таква ‘плима’ могла нашкодити. Што да учинимо одједном мокри, сквашени, навикавали на сухоћу нашега ‘хрватства’ и ‘српства’. И каква је перспектива, на што ће

¹⁹⁸ *Књижевне новине*, бр. 649, 10. јун 1982.

¹⁹⁹ Иван Ивањи рођен је 1929. године у Зрењанину. Био је књижевник и преводилац. Родитељи, обоје лекари, Јевреји, убијени су 1941. године, а он се спасао бекством код рођака у Нови Сад. Ту је ухапшен у марту 1944. године, после чега је био заточен у концентрационим Логорима Аушвиц и Бухенвалд до априла 1945. године. Завршио је средњу техничку школу у Новом Саду, после тога студирао архитектуру, а затим и германистику у Београду. Преко 20 година био је преводилац за немачки језик Јосипу Броз Титу као и другим државним и партијским функционерима. Паралелно с каријером педагога, новинара, драматурга и бројним функцијама које је обављао у културном животу Београда бавио се и дипломатијом. Ивањи се бавио и књижевношћу и од ране младости објављивао поезију, прозу, есеје, бајке и драме. Његовим најзначајнијим делима сматрају се романи: *Човека нису убили* (1954), *Кенгур, хеликоптер и други* (1964), *Диоклецијан* (1973), *Немачке теме (есеји)* (1975), *Ајкула са нежним срцем и друге бајке*, (1984), („Ivanji, Ivan“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 183.)

²⁰⁰ *Књижевне новине*, бр. 649, 10. јун, 1982.

²⁰¹ Горан Бабић рођен је на Вису 1944. године. Студирао је и дипломирао на Економском факултету у Загребу. Од 1969. године водио је Центар за друштвене дјелатности омладине у склопу којег је објављен низ књига младих хрватских писаца. Од 1973. године био је главни уредник часописа *Око*, где долази до изражаја његова контроверзна полемичарска страст. Заступао је ‘догматске’ ставове СКЈ и изазивао је својим полемикама жесток презир и одбојност већег дела хрватске јавности. Аутор је више збирки песама од којих је до тада написао: *Ostale otvorene igre* (1969), *Mjesečina, noćni ljevi* (1975), *Noćna rasa* (1979), („Babić, Goran“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5007>).

личити будућност?“. Закључио је „Како нема одговора који би нас враћали у прошлост, нема дакле, идеалне прошлости. Нема ничег угодног иза нас, ма колико нам с друге (емотивне) стране све то било драго“, „сада Живимо у Југославији, међу својима. И тако нека буде, друкчије никако“. Он је једини имао и нешто негативно усмерење према томе што су *Књижевне новине* у ово време покренуле овакво питање „истакавши како је покретање ове анкете ‘више него апсурдан посао’“, и како је за њега „у свему томе битно, који интерес покреће лавину оваквих питања у последње време“.²⁰²

Рајко Церовић,²⁰³ главни и одговорни уредник културног програма телевизије *Титоград*, сматрао је да је „југословенска култура после Другог свијетског рата и социјалистичке револуције настајала као скуп паралелних, несумњиво националних култура, али са чврстим југословенским контекстом и бојом“ и да она „ниједног тренутка није била лишена духовног склопа социјалистичког и самоуправног југословенства које се кретало од освојеног права на национални израз и национални културни развој до јединствене идеолошке основе и знатно дубљих психолошко-менталитетских сродности које су произилазиле из заједничке судбине и револуцијом освојеног степена заједништва“. Сматрао је такође да „није проблем у нашој културној и стваралачкој реалности, већ у хистеричној опсесивној тежњи извесних културних радника, добро укоричених код својих република и покрајина, да дијеле тамо где се не може дијелити, да цијепају длаку на четворо и доводе до апсурда чак и оно што се сматра државноправним и револуцијом освојеним степеном заједништва, као јединственим духовним наслеђем свих наших народа.“²⁰⁴

Мирко Марјановић,²⁰⁵ главни и одговорни уредник сарајевског часописа *Живот*, истакао је да је „југославенство наше историјско одређење. У њему су многи наши

²⁰² *Књижевне новине*, бр. 650, 24. јун 1982.

²⁰³ Рајко Церовић рођен је 1938. године у Чокриљу код Бијелог Поља. Био је драмски писац, есејиста и књижевни критичар („Церовић, Рајко“, у: *Ко је ко: писци у Југославији 1994.*, М. Савић, 269.)

²⁰⁴ *Књижевне новине*, бр. 650, 24. јун 1982.

²⁰⁵ Мирко Марјановић рођен је 1940. године у Трамошници код Градацца, где је завршио и основну школу, а гимназију у Градаццу. У Сарајеву је студирао право и ликовну уметност. У време студија у Сарајеву је технички уређивао студентски лист *Наши дани*, а потом и листове *Задружни жељезничар* и *Ослобођење*. У књижевном часопису *Живот* радио је као коректор у време када је његов главни уредник био Мак Диздар. Од 1969. до 1977. године радио је на ТВ Сарајево као илустратор, краће вријеме и као уредник у информативном и културном програму. Од 1977. до 1980. био је секретар у Културно-просвјетној заједници БиХ, а од 1980. до 1984. године главни уредник књижевног часописа *Живот*. У Удружењу књижевника БиХ био је: секретар (1974 - 1976), подпредседник (1976. - 1978.), председник (1978. - 1979.) и председавајући

задаци, од чијих извршења умногоме овиси и наше заједништво“ и „Треба да је наша стална задаћа у афирмацији вриједних остварења у свим областима живота свих наших народа и народности. У нашим приликама оно је у исто вријеме брана разним националним ускогрудостима и затварањима“, а „појаве проглашавања полувриједности за истинску вриједност у корист једне нације не развијају југословенство“. На самопостављено питање: „Колико смо данас, у том смислу, доиста Југославени?“, одговорио је: „Недовољно. Као да у појединим фазама олако заборављамо да смо у заједничком наступу далеко јачи, примеренији темељним принципима саме наше социјалистичке револуције“, док је на питање: „Што нам је чинити“, одговорио како „наша судбинска повезаност и упућеност једних на друге у југославенској заједници морају имати изграђенију свијест о томе. Она је још недовољно развијена, а ваљало би је снажити договарањем, конкретним акцијама, садржајима нашег живог живота“.²⁰⁶

Васо Милинчевић, професор Филолошког факултета у Београду, је у тексту под насловом „Мора ли свака генерација почети из почетка“ истакао како је „Данас за нашу вишенационалну заједницу као трајно опредељење посебно актуелно питање *слободног развоја сваке националне културе*“ и да је то „основни предуслов и за међунационално повезивање и прожимање, и успостављање континуитета мостова, не путем наметања и ‘усређивања’ других, него због стваралачких афинитета и потреба. А ти интеграциони процеси на духовном плану подразумевају се у два вида: с једне стране, реч је о прожимању и интегративном стремљењу култура југословенских народа и народности, а с друге стране о прожимању и својеврсном дијалектичком интегрисању југословенске културе са светском“. Ипак, „да не буде забуне, не мислим ни на какво унитарно интегрисање, које би водило губљењу властитог идентитета и особености поједине националне културе, него на стваралачко прожимање и повезивање“. Додао и да је „Предуслов за веће заједништво и већу сарадњу јесте боље упознавање“.²⁰⁷

Удружења (1979. - 1980.). Аутор је дела: *У име оца и сина* (1969); *Средиште* (1973); *Повијест изгубљене душе*, (1980); *Браћа* (1983); *Вода тече како тече, избор из прозе*, (1984), („Marjanović, Mirko“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38978>).

²⁰⁶ Књижевне новине, бр. 650, 24. јун. 1982.

²⁰⁷ Књижевне новине, бр. 651, 8. јул 1982.

Стево Остојић, уредник *Политике* из Загреба, истакао је како „културни смисао југословенства данас извире из наше друштвене стварности“ и да „одговоре ваља потражити у том, свакако ширем домену – подразумевајући, разуме се, уставна и партијско-административна начела о истинској равноправности наших народа и народности, о братству и јединству, југословенском заједништву и социјалистичком патриотизму“, док „пун смисао истога још увек није попуно остварен“. Сматрао је и да се „на томе мора оживотворити пракса узајамног ‘обавештавања’ и зближавања ван институција, а како је то тренутно ‘врло неуједначен и нередовит’ посао“, позвавши на одговорност институције и јавне раднике.²⁰⁸

Миодраг Кујунџић,²⁰⁹ уредник *Дневника* из Новог Сада, свој чланак насловио је: „Опаке деобе“. У чланку је инсистирао на томе да је присутно „искључивање свести о космополитизму националних култура“, али да се „Истина. Све се то тако не каже“, већ „Мисао се увија у шарени станиол, или, чешће још, политикантског речника. Њиме је лако изразити и самосажаливу плачљивост тобож угрожених индивидуалности које нападају – и ту се туче тешком артиљеријом политичког речника – тобож унитаристички агресори, а онда би националне вредности итд итд“, а такође је истакао како се „Опаке мисли“ преносе и у „школске програме“ и да је „Успешно створен систем шест републичких и двеју покрајинских реформисаних, усмерених и каквих све не школа, међу којима су баријере подигнуте. Каквих све главобоља имају ђаци због осам неусаглашених система школовања сазнајемо поново сваке јесени“, а притом, „Ниједног од осам републичких-покрајинских министара просвете и културе, нити деветог, савезног, због ђачких и родитељских главобоља глава није заболела.“²¹⁰

²⁰⁸ *Књижевне новине*, бр. 651, 8 јул, 1982.

²⁰⁹ Миодраг Кујунџић рођен је у Београду 1926. године. Основну школу учио је у Стону, Пагу и Нишу, а гимназију у Нишу, Београду и Мостару. Матурирао је у Београду 1947, дипломирао је на Филозофском факултету у Београду, на групи за историју уметности, а 1957. године почео је да објављује текстове у листовима *Глас*, *20. Октобар* и *Омладина*, и у часописима *Полет* и *Младост*. Од краја 1950. до почетка 1952. године био је, као спољни сарадник, ликовни критичар *Радио Београда*, а од 1952. до смрти је живео и радио у Новом Саду: као наставник предавао је историју уметности у Школи за примењену уметност (1952-1956), а професионални новинар у *Дневнику* био је од 1956. године. Сарађивао је као критичар у листовима широм Југославије („Миодраг Кујунџић“, у: *Енциклопедија Српског народног позориштва*, 1973 – <https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=6569>)

²¹⁰ *Књижевне новине*, бр. 651, 8. јул 1982.

Ферид Мухић,²¹¹ професор Правног факултета у Скопљу, истакао је да „Митологија национализма довела је код нас до познатих економских и политичких тешкоћа: напетост процеса дезинтеграције, феудални менталитет у републичким врховима, економску аутархију уз директан пауперизам и деградацију постојећих снага, националне конфликте, националистичке експесе, потпуно беспуће у вербалистичким дуелима око етатизма, централизма, унитаризма, федерализма и конфедерализма са директном последицом губљења јасне представе о сопственом идентитету. Међутим, ништа мање није се одразило порицање југословенства и на културну стварност, односно на њену културну систематизацију“. Према његовом тексту је „равноправно признавање југословенства данас, чак и стриктно научним и уметничким релацијама неопходно оруђе перспективног рада и развоја културне ситуације код нас“, док „тешкоће око таксономије наше литературе јасно показују неоснованост одбацивања категорије југословенства, и то не само историјски, ретроактивно, него и пројектовано у будућност: у оквирима директног уметничког стваралаштва, избацивање југословенства значило би елиминацију реалног психолошког и емотивног простора из свести великог броја људи који живе у Југославији и изван ње“.²¹²

Слободан Павићевић,²¹³ уредник крагујевачког часописа *Кораци*, истакао је да „Сама победа југословенске социјалистичке револуције претпоставља и своје културно обележје. Појам југословенске културе је, дакле, револуционарна тековина, па се стога, на наизглед парадоксалном примеру који нам стиже споља, једноставно може показати да ми, у ствари, тражимо калауз на већ отворена врата“. Он је истакао да „слободан и равноправни развој наших култура, дакако, чини основни смисао југословенске културе која подразумева превазилажење наших ‘малих националних егоизама’“ и како су „смисао нашег живота, па и опстанка, у заједништву, јединство и заједништво су нам једини

²¹¹ Ферид Мухић рођен је 1943. године у селу Махоје, Завидовићи, централна Босна. Дипломирао је филозофију на Филозофском факултету у Скопљу. Постдипломске студије из социологије завршио је у Скопљу, магистрирао филологију и докторирао у Београду. Био је редовни професор на Универзитету “Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу. Објавио је књиге: *Критички методи* (1977), *Мотивација и медитација* (1981), *Филозофија на иконокластичката* (1983), (Ferid Muhic – biografija, <http://feridmuhic.com/pages/about/>)

²¹² *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

²¹³ Слободан Павићевић рођен је 1942. године у Новом Милановцу. Завршио је Филолошки факултет. Аутор је више песама, а прва књига били су му *Октобарски сонети* (1965), још као студенту. Био је уредник више часописа. („Павићевић, Слободан“, у: *Ко је ко: писци у Југославији 1994*, прир. М. Савић, 184).

избор.“ Такође је додао да „Као што носе одговорност за сопствени културни развој, све републике и покрајине одговорне су за развијање међурејубличке сарадње и размене, за стварање сталних, организованих институционалних у којима ће се на основу договора остваривати заједничке иницијативе“ и „тек када сваки значајан домет било ког нашег народа постане део појединачне свести независно од националног опредељења (и део колективне свести) ми више нећемо имати озбиљних повода да се бринемо за југословенство у култури“.²¹⁴

Богдан Мрвош,²¹⁵ уредник културне рубрике *Борбе* сматрао је како се „југословенство родило из једне неминовности која није тек емотивне природе“, већ свести „да нема опстанка без ослањања једних на друге, да би се тек тако разградило све оно на шта упућује заједничка судбина и живот на истом простору“. Као и претходни аутори чланака, такође је истакао понешто о раду административне власти, истакавши да „У пословима културе и стваралаштва понајмање што нам треба јесу политичке нагодбе и примитивно схваћен реципроцитет.“²¹⁶

Душко Роксандић,²¹⁷ председник Председништва Савеза књижевника Југославије је истакао како „Сви знамо како се у последње време јављају израженија локалистичка затварања у властите националне и регионалне просторе, не само у сферама производног односа, него се то осећа и у области духовних и културних активности“, и како су писци на тему „’Књижевност у Југославији и заједништво’ сагласили како су везе у Југославији

²¹⁴ *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

²¹⁵ Богдан Мрвош рођен је у Гомирију 1939. године. Гимназију је завршио у Краљеву 1957. а у Београду, на Филолошком факултету, дипломирао општу књижевност са теоријом књижевности 1962 године. Од тада је дуго радио као новинар у Краљеву, Панчеву и Београду, да би се од 1990. посветио само издавачкој делатности. Био је главни и одговорни уредник краљевачког књижевног часописа *Октобар* (1966 – 1968) и панчевачке *Трибине* (1969 – 1979), потом књижевни критичар и уредник Културне рубрике листа *Борба* од 1980. године. Издао је до тада збирке песама: *Svi moji ljudi* (1976), *Pesma nešto radi* (1980), *Smrt u kući* (1983). („Mrvoš Bogdan“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 376).

²¹⁶ *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982.

²¹⁷ Душко Роксандић рођен је 1922. године у Балинцу код Глине. Учествовао је у оквиру НОВЈе у Другом светском рату. Дипломирао југославистику 1951. на Филозофском факултету у Загребу. Након рата радио је као уредник часописа и уредник радијског програма. Аутор је драма које се баве актуалном друштвеном проблематиком и савременом свакодневницом које су приказиване: *Nad Ponorom* (1952), *Bijeli leptiri* (1955), *Kula babilonska* (1958), *Eho-60* (1961), *Andrea* (1963), *Ptice bez jata* (1968), *Ženidba* (1969). Писао је и радијске, чланке, позоришне критике, песме и приповетке. („Roksandić, Duško“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53255>).

слабе и недовољне“, а истакао је како се залаже за општејугословенски минимум у програму образовања, поред „властитих националних садржаја у програму“.²¹⁸

Предраг Матвејевић,²¹⁹ професор Универзитета у Загребу, у оквиру анкете, а поводом и своје књиге *Југославенство данас*, упутио је нешто прецизнији и свакако најопширнији садржај о југословенству. Ту је између осталог истакао да: „Југославенство као идеологија (нпр. у првим десетљећима нашег стољећа, налик осталим националним и националистичким идеологијама) и југославенство као народно заједништво разликују се – могу се разликовати – једно од другог. Ту није пресудна само етничка сродност, него потреба народа који су се окупили и здружили да осигурају властито постојање и друштвени поредак, превладавају терете повијести, и трауме свијести. Данас је заостало оно југославенство којем је била једина и основна одредница славенство или пак његов романтични мит“, док данас постоје разни облици југословенства попут: „југославенства које настоји сачувати, упркос свим вањским и унутрашњим искушењима, југославенску заједницу и достојанство живота у њој, индивидуалног, националног и социјалног; југославенство које није само проширена и неизмењена припадност националности од које потјичемо (српства, хрватства, муслиманства итд.); југославенство којем је стран не само савезни или државни централизам него и онај републичко-покрајински или пак национални; југославенство које се супротставља југословенском национализму на исти начин као и осталим партикуларним национализмима; југославенство које одбија патетични говор у име нације, одбацује националне митове поштујући права националности; југославенство (овдје је ријеч о етичкој, а можда и естетичкој категорији) без оног дволичног израза који се мијења овисно о томе јесмо ли окружени својим или другим: југославенство као посебан интернационалистички став, који у нашим приликама

²¹⁸ *Књижевне новине*, бр. 652/653, август 1982

²¹⁹ Предраг Матвејевић рођен је 1932. у Мостару. Студирао је на Филозофском факултету у Сарајеву и Загребу, а 1967. године докторирао. Још од 1959. године предавао је француску књижевност на Филозофском факултету у Загребу. Први део његовог опуса обележен је занимањем за поезију ангажоване књижевности. У делима *Jean-Paul Sartre* (1965), *Prigodno pjesništvo* (1971), *Prema novom kulturnom stvaralaštvu* (1975), *Književnosti i njezina društvena funkcija* (1977) и *Za jednu poetiku događaja* (1979), заузимао се за одбацивање идеолошког догматизма и за слободу интелектуалног стваралаштва. Његова књига *Razgovori s Miroslavom Krležom* (1969) једно је од темељних документарних дела о Крлежи, значајно и због расправе о проблему ангажованости и тенденциозности у књижевности. Учествовао је у многим књижевним и друштвеним полемикама, укључујући и *Књижевне новине*. Написао је и дело *Te vjetrenjače* (1977), („Matvejević, Predrag“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39532>).

не тражи за себе ни превласт ни првенство; југославенство међу нама који воде поријекло од различитих (југославенских) народа и који то своје поријекло не могу у свету тргати ни дијелити; не заборављам напокон, ни југославенство као својеврстан мањински статус, па ни југославенски избор као страст духова који воле бити у мањини.“²²⁰ Неколико месеци касније, у часопису се са његовим ставовима у потпуности сложио и Милутин Станисавац, приказавши наведену књигу коју је Предраг Матвејевић најавио, а потом и издао исте године.²²¹

Едуард Иле, директор завода за проучавање културног развика СР Србије, говорио је још једном приликом о југословенству. Он је напоменуо да према неким „бити данас Југословен не значи само бити национално неопредељен већ и горе од тога. Видели смо то из недавних стручних тумачења професора из Загреба“, али без обзира треба градити „истинско југословенство“. Он се осврнуо и на међуратно југословенство, окарактерисавши га као време „кад је стање у култури између осталог карактерисало издавање заједничких часописа у којима су без устезања сарађивала најнапреднија уметничка и културна имена тога времена“, али и да је „Јасно да се југословенство у култури не може тражити негирањем култура народа и народности“. Према њему се „Културни смисао југословенства тешко налази“, због оградe „плотовима република и покрајина“, док је апсолутно био против било каквог „брисања придева југословенски“.²²²

Рајко Ђурић,²²³ уредник културне рубрике *Политике*, у чланку „Без слободе нема заједништва“, сматрао је да су се „На заједништво устремиле многе силе, које, наравно, нису пале с неба, него су се испиле из утробе овог друштва, са чијих говорница, чак оних најзначајнијих, можемо чути захтев *‘Бити свој на своме’*. Ко је био гласоговорник ове идеје и какве су се трагичне последице из ње изродиле довољно је познато, али поједини моћници, уздајући, се изгледа, у кратко памћење, упорно желе да се буде „свој на своме“, а да „Старе идеје, које су касније попримиле аветињски облик, видљиве су у

²²⁰ *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар 1982.

²²¹ *Књижевне новине*, бр. 669, 24. април, 1983.

²²² *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар 1982.

²²³ Рајко Ђурић рођен је 1947. године у Малом Орашју, код Смедерева. Студирао је филозофију, теологију и физичку хемију у периоду 1967 – 1971 године на Београдском Универзитету. Докторирао је социологију и филозофију. Био је новинар листа *Политика* од 1972. и уредник Културне рубрике у том листу. У периоду од 1970 – 1980, објавио је више књига на више светских језика. "Аутор је више збирки песама, („Ђурић Рајко“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 136).

неким расправама о националном и социјалном питању.“ Он је сматрао да је то „логичан израз и законита последица националне економије, која се – имали смо прилике чути – настоји и теоретски засновати“, што је условљено политичким мерама и средствима као и школски систем, док „заједништво почиње да служи за идеолошко вежбање, више се симулира него што се жели, или чак постаје маска коју желе да навуку и националисти“.²²⁴

Исмет Реброња,²²⁵ књижевник из Новог Пазара, истакао је да „Немамо ни заједницу културе Југославије. Можда тако нешто има у савезним органима, али је недоступно“. Аутор је такође истакао жељу да би требало да постоји југословенски часопис чији би издавач могао бити Савез писаца Југославије, али „по свој прилици, пре ће у мом селу Сунце станути, заувек“.²²⁶

„У одговорима на анкету коју смо у нашем листу почели да објављујемо у 649 броју (10. јун 1982) добили смо два одговора који се односе на њу саму. У „КН“ бр 650, од 24. јуна, Горан Бабић у прилогу ‘Живот на две илајфне’ пише да је прављење одговора на наше анкетно питање ‘више него апсурдан посао’. Бабић нас опомиње да ‘куцамо на отворена врата’, односно да постављамо питање на које је одговор до данас већ више пута дат.

Примедбе из пера Предрага Матвејевића односе се на досадашњи ток анкете: ‘Анкета ‘Књижевних новина’ није добила, досад барем, довољно одговора, а већи дио оних који су дати изгледају ми прилично конвенционални и познати. То је само по себи карактеристично: и за стање југославенства данас и – још више – за говор о југославенству.’

Бабић, дакле, оспорава (он, чак, сматра важнијим да се испита ‘који интерес покреће лавину оваквих питања у последње вријеме у нашој земљи’), а Матвејевић критикује реализацију нашег анкетног „пројекта“. Могућно је да бисмо, у улози учесника

²²⁴ *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар, 1982. године

²²⁵ Исмет Реброња рођен је 1942. године у Годуши код Бијелог Поља. Био уредник и оснивач неколико листова и културних манифестација, а члан УКС од 1974. године. Живео је и радио у Новом Пазару. Објавио је до тада књиге: *Књига рабја*, (1972), *Изложба* (1976), *Газилар* (1978) и *Среда и Среда кћи*, (1983), („Rebronja Ismet“, у: *Ко је ко у Србији* ’95, 491).

²²⁶ *Књижевне новине*, бр. 654, 16. септембар, 1982.

анкете, Бабићеве тезе схватили као полемички изазов, али оправданост Матвејевићеве критике не можемо да оспоравамо.

Самокритички говорити о неуспеху властитог предузећа није увек упутно и једноставно, али у сумирању резултата анкете у оцењивању њеног исхода, морамо признати да ће то пре бити говор о њеним празним местима него о њеним домаћајима.

Пре свега, у целини гледано, наша анкета није дала резултат који смо очекивали. Одговорило нам је 16 (шеснаест) позваних, док смо ми упутили преко стотину позива. Из Словеније и са Косова није одговорио ниједан позван, а из Македоније је стигао један прилог“

...

„Карактеристично за све одговоре да су почињали критиком постојећег стања међунационалних односа и међурејубличких односа у култури. Сматрамо да је тако отворена могућност за критику својеврсног провинцијализма који је захватио готово све облике нашег културног живота и почео да одређује извесне културне вредности. То нас охрабрује да наставимо да се бавимо овом проблематиком са различитих аспеката и разним поводима. Својеврстан прилог нашој анкети представља и разговор са историчарем Андрејем Митровићем.“²²⁷

Андреј Митровић,²²⁸ професор на Филозофском факултету у Београду, одељења за историју, уз уопштен преглед развоја југословенске идеје и југословенства, истакао је у свом чланку за *Књижевне новине*, како мисли да Југославији и „заједништву припада будућност“, али како је потребно „више међусобних веза које омогућавају заједнички рад на унапређивању и сазнања и образовања.“²²⁹

²²⁷ *Књижевне новине*, бр. 655. 30. септембар, 1982. године.

²²⁸ Андреј Митровић рођен је 1936. године у Крагујевцу где је завршио и основну школу и гимназију. Дипломирао је историју на Филозофском факултету у Београду, где је магистрирао и докторирао. Доцније је постао и редовни професор. Аутор је многих радова који се баве Првим светским ратов и периодом између два светска рата. До тада је објавио радове: *Југославија на конференцији мира 1919 – 1920* (1969), *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом 1919 – 1920* (1975), *Продор на Балкан: Србија у плановима Немачке и Аустро-угарске и Немачке 1908 – 1918* (1981), („Mitrović Andrej“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 367).

²²⁹ *Књижевне новине*, бр. 655, 30 септембар, 1982. године.

3) „Драма опредељења“

У *Књижевним новинама* и доцније, могли су се наћи текстови о југословенству као предмету садржаја. У тексту Милице Лучић,²³⁰ „Драма опредељења“, 28. априла 1983. године (бр. 669), истакнуто је како је „’југословенско опредељење’ милион и двеста хиљада људи на попису становништва 1981. године осуђено као ‘унитаристичко’, а ‘оптужени’ су да интимно сањају о стварању неке нове југословенске нације и да социјализам замишљају као неки чврсто централизовани систем“. Њен текст представљао је неки вид извештаја о разговору у Загребу на трибини „Књижевног петка“. На тој трибини према тексту: „Нежељени ток разговора, у коме су прави аргументи за и против добијали, у овом тренутку не баш безазлене одреднице наднационалног и унитаристичког, натерао је многе опредељене Југословене да се бране како не мисле на формирање неке нове југословенске нације, већ да је њима, пре свега, стало до заједништва на овим јужнословенским просторима“. Као неутралан став истакла је излагања Јурја Мартиновића,²³¹ Милана Ђурчинова²³² и Јанка Прунка,²³³ који су према њој суштински значили да је југословенство „заједница за све наше народе, за све наше републике, претпоставка њихове егзистенције у оној самосталности, у којој данас једна држава може имати“. Као напуштање неутралног става оценила је излагање Жарка Пуховског,²³⁴ који је

²³⁰ Милица Лучић рођена је у 1938. године у Београду где је завршила Правни факултет. Радилa је у Институту друштвених наука, и бавила се новинарством. Сарађивала је са више листова и часописа. (Lučić-Čavić Milica“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 292).

²³¹ Јурaj Мартиновић рођен је 1936. године у Сарајеву. Завршио је југославистику на Филозофском факултету у Сарајеву, а докторирао 1975. године на Филозофском факултету у Љубљани темом о песништву D. Kettea. Радио је као редовни професор професор хрватске и словеначке књижевности на Филозофском факултету у Сарајеву. Постао је члан Академије наука БиХ и дописни члан Словенске академије знаности и умјетности. Објавио је научне и стручне радове, углавном из подручја словеначке књижевности: *Apsurd i harmonija: jedno viđenje Prešernovog pjesničkog djela* (1973), *Dragotin Kette* (1978), *Sonetni vijenac Franceta Prešerna* (1983),

(„Martinović, Juraj“ у: *Hrvatska opća enciklopedija*“, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39192>)

²³² Милан Ђурчинов рођен је 1928. године у Београду. Радио као универзитетски професор на Филолошком факултету у Скопљу, где је покренуо опште и упоредне књижевности. У 1950-им заступао је начела аутономије уметности, модернистичког начина писања и вредносну критику, а у 1960-им годинама био је поборник ангажоване књижевности. Аутор је дела: *Саовремена македонска књижевност* (1983),

²³³ Јанко Прунк рођен је 1942. године у Локу код Зиданог моста, Словенија. Основну и средњу школу завршио је у Љубљани, а на Филозофском факултету у Љубљани је магистрирао, докторирао и предавао. До тада је написао дела: *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (1977); *Boris Kidrič* (1984);

²³⁴ Жарко Пуховски рођен је у Загребу, 1946. године, где је завршио основну и средњу школу. Студирао је физику у Загребу и филозофију у Франкфурту, а дипломирао политикологију 1972. на Факултету политичких наука у Загребу. Стекао је и докторско звање 1985. године из филозофије на Филозофском

сматрао: „Југославенство је патриотски осећај припадности југословенској заједници“, а „уколико је осећај, онда је фикција“. Предраг Матвејевић и Предраг Палавестра наведени су као они који се нису сложили како је оно ‘фикција’, и инсистирали су на томе да оно ‘постоји’. При томе, пренето је и излагање Тараса Кермануера,²³⁵ који је истакао како је: „За њега је питање југословенства – како доћи до нове интегралности, која није одређена ни грађански ни национално, и самим тим довољно је универзална“, а то је „идеја заједничког живљења, осећање заједничког интегритета, што се не своди само на заједничко тржиште и заједничку државу.“²³⁶ Предраг Матвејевић је приликом свог другог издања књиге *Југославенство данас*, по трећи пут у *Књижевним новинама* говорио о југословенству, што је било већ у 1984. години. Тада је истакао да се: „Залаже за афирмацију заједничке југословенске свести која не нијече постојање националне особености (нити посебне националне свијести), али надилази њихову ускост, традиционалност, искључивост. Држим да југословенство може бити идентитет, да представља шири појам од државности коју дијелимо, да гријеше они који га по сваку цијену своде на становита међуратна изобличења, да фалсифицирају историју они који га изостављају у властитим традицијама“.²³⁷

факултету у Загребу. Од 1973. асистент у Институту за филозофију, а од 1975. предавао филозофију политике на Филозофском факултету у Загребу. Био је уредник у многим часописима: *Идеје*, *Културни радник*, *Прахис* и *Филозофска истраживања*. Најважнија дела до тада су му: *Interes i zajednica* (1975), *Kontekst kulture* (1979) и *Povijest i revolucija* (1980). („Puhovski, Žarko”, у: *Hrvatska opća enciklopedija*,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51058>)

²³⁵ Тарас Кермануер рођен је 1930. године у Љубљани. Завршио је филозофију на Филозофском факултету у Љубљани, где је 1981. године и докторирао. Највише се бавио драматургијом. До тада је објавио више десетина књига. („Kermauner, Taras“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31265>).

²³⁶ *Књижевне новине*, бр. 669, 28. април, 1983.

²³⁷ *Књижевне новине*, бр. 674/5, 15. октобар 1984.

V МИЛОРАД ВУЧЕЛИЋ²³⁸

1) Критика система

О слободи стваралаштва, као предмету садржаја, са изразито негативним смером према владајућем систему, почев од децембра 1982. године; Милорад Вучелић писао је више пута чланке за *Књижевне новине*. У чланку „Хоће ли слобода умети да пева...“, истакао је како „Пре свега, говоримо, у време жестоке друштвене кризе“ и „у ситуацији када је ‘нормално’ да се оно што је ново у стваралаштву, јавља као инцидент, баш као и у свим другим временима“. Сматрао је да „сваки говор о слободи стваралаштва у присуству свега овога што се дешава овде мора бити истовремено и критички говор о нашој бирократији, о административном уплићању у проблеме слободе стваралаштва, о самовољи, о притиску власти и угрожавању слободе стваралаштва“ и да: „Савез комуниста и чланови СК морају јасно изнети своје ставове да су против свих облика административног уплићања у питања процењивања уметничких творевина и питања проблема слободе стваралаштва“, док „на трагу већ познатих случајева (‘случај Ђого’, забрана књиге *Документи – Гојко Ђого*, ‘Карамазови’, ‘Голубњача’ и разне друге забране и бирократске интервенције) без обзира на нијансе у разликовању, уочава се један заједнички именитељ. Тај заједнички именитељ је *бирократски притисак*. Он се одиграва у време када је иначе, југословенска ситуација оптерећена и притиснута обиљем административних мера“, док друштвену рационалност треба да ствара Савез комуниста „својим слободарским, демократским, аргументованим ставом и политичком и идејном акцијом која искључује све облике администрирања и непотребних судским забранама“. У чланку је истакао и да: „свако залагање за више слободе на овом тлу, за слободу стваралаштва у нашој социјалистичкој заједници, за више свега тога што јесте слободарско управо јесте и начин да задржимо слободе које већ имамо“.²³⁹ М. Вучелић огласио се посебно у још једном чланку поводом *Голубњаче* марта 1983. и окарактерисао представу као стваралаштво које „је у јавном сукобу са провинцијализмом,

²³⁸ Милорад Вучелић рођен је 1948. године у Врбасу. Завршио је Правни факултет у Београду. Писао је за *Књижевне новине*, *Књижевну реч*, а од 1977. године био је директор Студентског културног центра. (*Ко је ко у Србији* '95, 636).

²³⁹ *Књижевне новине*, бр. 663, 27. јануар, то је уједно и ауторизована дискусија са саветовања „СК и слобода стваралаштва“, одржаном у ГК СК Београда, 22.12.1982.

фолклоризмом, национализмом, догматизмом, малограђанском лакировкой, лажним универзализмом“.²⁴⁰ Осврнуо се и на питање односа бирократије према темама из револуције у свом чланку „Бирократско шминкање револуције“. Ту је пре свега критиковао ‘револуционарбранитеље’, који „не прихватају и не допуштају никакво критичко пропитивање и преиспитивање наше револуционарне прошлости“ и теже „осујетити и онемогућити повесну валоризацију и критичку саморефлекцију и истовремено одбранити и сачувати баш све прошло“.²⁴¹ Када су *Књижевне новине*, након дужег прекида 1984. године обновили своје издавање, и он је наставио писати за часопис, па је поводом текста у *Политици експрес*, 17. 11. 1984, који се тицао Добрице Ћосића и Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања, који је основан исте године, истакао своје незадовољство због тога што аутор наведеног текста, под иницијалима Б. Б, лично вређа Добрицу Ћосића.²⁴²

2) „Родољубљем против државе“

Име Милорада Вучелића могло се наћи у *Књижевним новинама* и поводом дискусија о схватању југословенства. Учествовао је у наведеној полемици, насловљеној као „Драма опредељења“. Пренето је да је углавном говорио о НОВЈи у Другом светском рату, али и да је истакао како је „југословенство ‘покренута историјска могућност’, и да је за то одређени број људи који се за то свесно определио“. Годину дана касније у часопису, евидентно користи најоштрију реторику, чињеницом да се више од 10 пута спомиње реч „Југославија“ или речи изведене од ње, и да се тиме за тај текст може рећи да је презасићен. Он је у форми отварања полемике, неповољним смером према интелектуалцима, али не и прецизно одређено истакао да: „Судећи по изјавама наших културно-политичких величина, ниједном народу у Југославији није добро“, и „да су проблеми већ значајни да би могли бити олако игнорисани“. У *Књижевним новинама*, пренет је његов осврт на излагање Јосипа Видмара,²⁴³ који је на округлом столу

²⁴⁰ Исто, бр. 666, 10. март 1983.

²⁴¹ Исто, бр. 676, 15. новембар 1984

²⁴² Исто, бр. 677, 1. децембар 1984.

²⁴³ Јосип Видмар рођен је 1895. године у Љубљани. Студирао је Високу техничку школу у Прагу, те филозофију и књижевност у Бечу и Прагу, да би књижевност дипломирао 1928. у Љубљани, а од 1939. године био и управник Народног позоришта у Љубљани. Издавао је *Kritiku*, први словеначки лист који је везан само за књижевну критику. Био је један од оснивача Освободилне фронте (1943) и делегат словеначке делегације на Другом заседању АВНОЈ-а. После рата био је и редовни професор Академије

„Родољубље данас“ саопштио: „Зато ми не пристајемо да уђемо у неку ‘југословенску унификацију’ (то неће Хрвати, а ни Македонци...) Ако то учинимо искористиће то у Италији и Аустрији па ће рећи – кад сте се тамо предали морате и овде... Ми смо за патриотизам, али наш патриотизам тражи од државе да га и она заслужи, а не да га апприори изражавамо. Разумите нас. Као најтрагичнији народ у Европи желимо право да ојачамо своју егзистенцију. Када то у реалности доживимо, онда ћемо рећи: ова Југославија заиста јесте наша држава. Уверавам вас да такав наш ‘национализам’ никада неће нашкодити Југославији. (‘Политика’ 18. 9. 1984.)“.

М. Вучелић поставио је неколико питања и изнео неколико својих ставова: „Ко је то носилац ‘Југословенске унификације’? Да ли је то милион и по људи, грађана СФРЈ који су се у последњем попису изјаснили као Југословени? Да ли се тај слободан начин изјашњавања третира као притисак у циљу ‘југословенске унификације’? Треба ли можда због националне осетљивости и сензитивности (у овом случају Видмарове) оспорити основно грађанско легитимно и легално право и људску потребу онима који се осећају као Југословени и уз то говоре различитим језиком? Треба ли због осећања било чије националне угрожености оспоравати елементарна људска права појединца? И каквог је то онда кова та национална осетљивост, национално право и ‘национализам’? Има ли доброг и лошег национализма или ‘национализма’? Уосталом, хоће ли ова врста сталне фаворизације националног и та страсна брига за национално и ‘националистичко’ да каже да је неке испољавање националног у Југославији угрожено? И хоће ли да каже, ако је о некој угрожености ипак реч, да ти који угрожавају нису пре свега националне државе и бирократије?“. Уз све то је додао питања: „Ако није реч о Југословенима, или ако није реч само о њима, о коме је онда још реч? Видмар каже да ‘југословенску унификацију’ неће, поред Словенаца ни Хрвати ни Македонци... Азем Власи²⁴⁴ је томе додао и Албанце... Који народ је онда носилац ‘југословенске унификације’? Ко је адресат ових порука? Да ли неко од наших

драмских уметности у Љубљани и председник Словеначке академије наука и уметности од 1952. до 1976. године. Заступао је аутономију уметности, а најважнији критички и есејистички текстови, који се одликују ерудицијом и осећањем естетске анализе, могу се наћи у његовим радовима: *Kulturni problemi slovenstva* (1932), *Literarne kritike* (1951), *Meditacije* (1954), *Polemike* (1963), *Literarni eseji* (1966), *Slovenske rasprave* (1970), *K našem trenutku* (1973), *Obrazi* (1979), *Mrtvački ples* (*Mrtvaški ples*, 1983) i др, („Vidmar, Josip“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*,

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64522>)

²⁴⁴ Азем Власи рођен је 1948. године у Рубовцу, Косовска Каменица. Завршио је Правни факултет. Био је секретар, а доцније и председник ССОЈ. Доцније је био и члан Централног комитета СКЈ, од 1982. године. („Vlasi, Azem“, у: *Ko je ko u Srbiji* '95, 630.).

народа, нека страна сила, нека савезна администрација, ЈНА, нека нова самозвана Коминтерна, тајна или јавна организација, заверенички кружок? Коме треба предати ову или овакву поруку и ко, одакле и где треба да је неком пренесе? Треба ли можда прећутно да се неко и сам препозна у њој и брзо се у тишини, сагледавши своју грешку, поправи? Он је навео да је код Јосипа Видмара „реч искључиво о размени еквивалената. Реч је о само о браку из рачуна који сходно томе и траје док се цела та ствар исплати. Љубав с условом, прецизним захтевом и отвореним отказним роком. Овакав став логично происходи из схватања Југославије искључиво као државе. У најбољем случају, а то све све чешће може чути, Југославија је само ‘државна творевина, која има у сувременом свијету и геополитичком положају своје итекако оправдане функције’- Ником изгледа не пада на памет да Југославија може бити и заједничка могућност за успостављање и продубљивање социјалистичке револуције и да је, или може постати, ‘нови тип друштвене заједнице’“. Он је закључио како су претходни редови исписани с дубоким уверењем да је Југославија ипак нешто много више од обичне државне творевине“ и да „нема толеранције према било каквом национализму или ‘национализму’“, што се по свој прилици односило на Јосипа Видмара.²⁴⁵

²⁴⁵ *Књижевне новине*, бр. 674/675, 15. октобар 1984.

VI СТАВОВИ ДРЖАВНОГ ВРХА

1) Јединствене оцене СКЈ

Стваралаштво Владимира Дедијера, готово неизоставно било је предмет анализе Председништва ЦК СКЈ. На 12. седници Председништва ЦК СКЈ, 19. 10. 1982. године истакнуто је да се у књизи Владимира Дедијера: „поред југословенско совјетских односа разматра се борба за власт у југославији на овом четвороуглу Тито-Кардељ-Ранковић-Ђилас, што је за Југославију много опасно“, и да је књига „не само антистаљинистичка, већ и антисамоуправна“. Ни *Трен 2*, није прошао незапажено. Хамдија Поздерац²⁴⁶ је на истој седници истакао: „ја сам био и против књиге и Антонија Исаковића, и тад сам ово рекао.“²⁴⁷ Ниједна активност поводом „Случаја Ђога“ није изостала да буде тема састанака највиших инстанци СКЈ. На 13. седници Председништва ЦК СКЈ, свега осам дана доцније, *Књижевне новине* су окарактерисане као једно од гласила које „карактеришу и негативне појаве“, имају „штетно дејство на јавност“, „отежавају или онемогућавају политичку акцију субјективних социјалистичких снага друштва у превазилажењу многих тешкоћа“, шире „критичко негативистичке садржаје“ и „истерују истину“, чињеницама да лист даје велики публицитет у корист Гојка Ђога, и чврстом одбраном става „да суд није место где се може тумачити књижевно дело“. Позив УКС на бојкот Вечери српске поезије, у Председништву СКЈ окарактерисан је као „очигледно добро смишљен“ и из „из једног центра режиран“ поступак у „циљу рехабилитације песника, а то се показало ових дана кад је Удружење српских песника одлучило да пошаље писмо Председништву СФРЈ и Председништву СР Србије у коме се тражи укидање пресуде Гојку Ђогу“. У ове анализе, такође је уврштен и интервју Антонија Исаковића због начина на који се бави темом ИБ-а и његовог романа *Трен 2*. И на 13. седници Председништва ЦК СКЈ, углавном нису забележена битна размимоилажења

²⁴⁶ Хамдија Поздерац рођен је 1924. код Цазина, а 1942. године придружио се НОВЈи. Завршио је доцније Филозофски факултет у Сарајеву и Вишу партијску школу у Москви. Већ од 1965. Био је члан ЦК БиХ, да би 1970-их био и председник Председништва БиХ (1971 – 1974), председник скупштине БиХ (1974 – 1978), а од 1982. и члан Председништва ЦК СКЈ. Након Николе Стојановића (1978 – 1982), био је и председник Председништва ЦК БиХ 1983/1984 године, („Pozderac, Hamdija“ у: *Hrvatska opća enciklopedija*, V. Visković, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49877>)

²⁴⁷ АЈ, 507, Материјали са 12. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 19. 10. 1982, „Neaut. magnetofonske beleške sa 12. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 19.10. 1982“.

чланова Председништва ЦК СКЈ по питању реторике и осврта на наведена дела.²⁴⁸ У записнику је поводом наведених расправа констатовано како кроз: „разне текстове – интервјуе, коментаре, критике и приказе књижевних дела и других дела, развијају се тезе о потреби ‘освајања слободе и демократије’ у нашем друштву, при чему се пренебрегавају систематски путеви за даљу демократизацију и самоуправни развој друштва, који представља оквир и основ за јачање радничке класе. Изражава се и десна, антикомунистичка оријентација, па и национализам. Присутна су и ‘залагања’ за преиспитивање досадашњег развоја нашег друштва, наше новије историје и односа.“²⁴⁹

У закључку је наглашено и како „Оснивачи јавних гласила постоје више формално, утврђују концепцију гласила, а утицај на њено спровођење воде спорадично и у односу на јавно гласило које су основали, најчешће се активирају када треба решити главна кадровска питања. Издавачки савети, преко којих би требао да се остварује шири друштвени интерес, не функционишу на делегатском принципу и углавном не остварују улогу која им је намењена. Састају се повремено и углавном потврђују оцене и ставове редакција, уколико се не ради о неки ексцесним појавама које су већ изазвале критичка реаговања у јавности“, а „Издавачки савети би могли да буду један од значајних ослонаца у систему“, али је „потребно утврдити практична решења за њихове улоге“, и „због тога, они морају да имају веома развијен политички суд и да познају политику, да буду информисани и идејно политички оспособљени“. Да би то могли, потребно их је информисати, бити с њима у контакту и помагати им, „држати их у курсу“.²⁵⁰ Неколико месеци касније, на 25. седници Председништва ЦК СКЈ, 1.2. 1983. године могло се и даље чути како су *Књижевне новине* део оних који „нападају све у име слободе стваралаштва, наравно схваћене на њихов начин, не на смислу оно како смо ми казали програма, они шире простор, односно њихово је свуда видети, у друштву су репресије... било да је реч о Голом отоку, Ђогу, афери Струшких вечери.“ Према томе, истакнуто је да: „’поготово у уметности’, и свему што се за то представља види се један уходани механизам како би се самозаштитило. Ми смо ту имали сведоци ‘питање Дедијера, Васић, Ценчић, Мандић,

²⁴⁸ АЈ, 507, Материјали са 13. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 27. октобра 1983, „ANALITIČKA INFORMACIJA: O kretanjima u oblasti javne informisanosti i propagande u zemlji od XII Kongresa SKJ, 3. oktobar 1983“.

²⁴⁹ Исто, Материјали са 13. седнице Председништва ЦК СКЈ, 27. октобар 1982. године, „Закључак са 13. седнице Председништва ЦК СКЈ, 27. октобар 1982. године.“

²⁵⁰ Исто.

Ћимића, Исаковића', што је све 'опозициона дјелатност'" и „смишљена пропаганда против наше земље“ и према свему томе су „наши издавачки савети и редакције пасивни“.²⁵¹ Априла 1984. године могло се на седници чути да: „ако немамо законске основе да нешто забранимо, онда се можемо ослонити на издавачке савете, а код издавачких савета знамо каква нам је ситуација, није пуно за нас повољна. Морамо да се убеђујемо, чак и са неким нашим људима да ли треба нешто или не треба, а да не говорим о онима који нам нису баш нарочито нешто наклоњени, а заузели су позиције у неким издавачким саветима.“ Драгослав Марковић осврнуо се и на локацију,²⁵² приликом чега је истакао: „Чињеница је, говорим о Београду у коме стање боље знам, да смо у неким институцијама дошли у врло неповољан однос снага, да су јаче у одређеним институцијама, антисоцијалистичке снаге него што су социјалистичке“, приликом чега је говорио и о „губљењу позиција у издавачким саветима“, али како не треба занемаривати његове специфичности, број људи и институција које поседује Београд.²⁵³

На 73. седници Председништва ЦК СКЈ, у априлу 1984. године, Душан Драгосавац²⁵⁴ истакао је како не мисли да мора „административно“ да се делује превише. Драгослав Марковић истакао је како: „ни у једном тренутку нисам априорно против примена административних и могућих других мера ради пресецања одређених активности – од хапшења, суђења па до других активности. Али, мислим, увек треба добро прорачунати које су последице неке мере, да ли померамо ствари напред или не“. И

²⁵¹ АЈ, 507, *Материјали са 25. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 1. 2. 1983*, „Neaut. magnetofonske beleške sa 25. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 1.2. 1983“.

²⁵² Драгослав Марковић рођен је у Сопоту 1920. године где је завршио основну школу, а потом и Трећу београдску гимназију где се прикључио КПЈ. Учествовао је у оквиру НОВЈе. Обављао је више функција у доцнијој власти, а значајније почињу од 1958. када је био Секретар за културу СР Србије, и од 1962. Године био амбасадор у Бугарској, да би потом био и председник скупштине СР Србије и члан Председништва СФРЈ, Прво је обављао функцију председника Председништва СР Србије (1974 – 1978), а потом је био и председник Савезне скупштине СФРЈ (1978 – 1982), (Драгомир Ацовић, *Слава и част - Одликовања међу Србима: Срби међу одликовањима*. Београд 2013, 501)

²⁵³ АЈ, 507, *Материјали са 25. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 24. 4. 1984*, „Neaut. magnetofonske beleške sa 25. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 24. 4. 1984“.

²⁵⁴ Душан Драгосавац рођен је 1919. године у околини Госпића. Учествовао је у НОВЈи. Доцније је дипломирао и докторирао на Правном факултету у Загребу. Обављао је највише функције у ЦК СКХ и СР Хрватској, нарочито након МАСПОКа, да би 1978. Године постао члан ЦК СКЈ, и у периоду 1981/2 председник Председништва, („Dragosavac, Dušan“ у: *Hrvatska opća enciklopedija*, V. Visković, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16144>).

Милан Кучан²⁵⁵ истакао је: „Слажем како треба и административним средствима, онако како је говорио Дража и у томе немам шта додати. То је саставни део борбе, али треба видети у којем случају, на који начин и како и садржају и облику непријатељске или неприхватљиве идејно-политичке радње треба одабрати најадекватнија средства“, а готово сви су говорили о „офанзивнијем идејно-политичком приступу“,²⁵⁶ што све одговара оценама у историографији како је овај период представљао промену приступа и знак нове политике која се више није ослањала на репресију (забране и хапшења) него на јавну критику.²⁵⁷ У септембру 1984. године, став Председништва ЦК СКЈ био је да „никаква идејна акција, сама по себи, ни административно потискивање непријатељских снага, неће дати очекиване резултате,“ што нас упућује на закључке да је за разлику претходних неколико година дефинитивно промењен однос према непожељним садржајима.²⁵⁸

2) Подељена гледишта

Међутим, када је позоришна представа *Голубњача* постала предмет расправе на седницама Председништва ЦК СКЈ, барем у случају овог спорног дела које је добило свој простор у *Књижевним новинама*, приметно је одређено неслагање међу члановима. Никола Стојановић, тадашњи председник Председништва ЦК БиХ, истакао је да је: „опасна тврдња да су Босна и Херцеговина и Војводина се уротиле против Србије“, због тога што је тражио да се *Голубњача* разматра на седници Председништва ЦК СКЈ. Душан Драгосавац, истакао је и да „ЦК СКЈ мора имати јединствени став према ‘општејугословенским’ попут ‘Голубњаче’ и Ћосићевих књига“.²⁵⁹ Хамдија Поздерац је окарактерисао наведено као „наставак ескалација националистичких деловања у фази мас. покрета, либерализма, па и студентских догађаја 1968. године, које су ескалирале у једној новој форми на Косову“. Душан Чкребић истакао је како му је засметала изјава Хамдије

²⁵⁵ Милан Кучан рођен је 1941. године. Завршио је Правни факултет у Љубљани, да би од 1969. почео заузимати функције у СКЈ, почев од секретаријата ЦК СК Словеније, до члана ЦК СКЈ 1982. године, („Кућан, Milan“ у: *Hrvatska opća enciklopedija*, V. Visković, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34405>)

²⁵⁶ АЈ, 507, Materijali sa 25. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 24. 4. 1984, „Neaut. magnetofonske beleške sa 25. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 24. 4. 1984“.

²⁵⁷ D. Jović, *нав. дело*, 344.

²⁵⁸ АЈ, 507, Materijali sa 88. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 11. 9. 1984, *Informacija o raspravi na 88. sednici Predsedništva CK SKJ*, 5.

²⁵⁹ АЈ, 507, Materijali sa 25. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 1. 2. 1983, „Neaut. magnetofonske sa 25. sednice 1.2. 1983“.

Поздерца – „Ми у Босни и Херцеговини више нисмо сами, сада је и Војводина са нама“, на шта је додао „као да се занемарује све што смо ми у Србији у последње време учинили, предузели, забранили“. Додао је такође како „Испада да су ЦК Србије и ЦК Хрватске, на различитим ставовима око ‘Голубњаче’, а колико знам ни ЦК СКС, а наши централни комитети нису то расправљали, барем не ЦК СКС, а колико знам ни ЦК СКХ, чак ни Председништво ЦК СКС.“ Даље је истакао како је „једини јавни коментар као члан врха СКЈ, дао Иван Стамболић који је изјавио да ‘не види проблем’ у наведеној представи“. Крсте Марковски²⁶⁰ посебно је за чланак Јована Ћирилица истакао је „како се за те ствари некада ишло у затвор“, и а да се Ћирилов „бори за власт, и то своју, супротну Савезу комуниста“. Говорио је и о томе да постоје „различита вредновања *Голубњаче*“. Приликом тога је прецизирао како су се изјаснили око представе „Војводина, Босна и Херцеговина и Хрватска“, а да „ниједна друга средина није казала о томе никакву реч. Ја мислим да су и на ту карту заиграли неки. И због тога је се упорно инсистирало на томе да се *Голубњача* пушта па нека буде у јавности оцењена да ли има поруке коју смо ми извели и да ли она заиста у суштини затвара на један перфидан, али погрешан начин, круг мржње који по ономе шта су поруке, нема краја и нема излаза. И то је другови својеврстан израз манипулације“. Петар Матић²⁶¹ истакао је како се „ни о Дедијеру, ни о Ћосићу, а ни у друге ситуације није делио ни поделио Савез комуниста“, а да се у случају *Голубњаче* и писања о њој, партијске организације, пре свега градски комитети Београда и Новог Сада, а потом и широм целе Југославије „деле“, док према њему „није нормално да се преко средстава информисања, односно једног дела ових средстава, јавност доводи у позицију да верује да такве слободе нема“. За Петра Матића, *Голубњача* „није уметничко, већ политичко питање односа револуције и контрареволуције“, и сматрао је да се овим

²⁶⁰ Крсте Марковски рођен је 1925. године код Гостивара. Учествовао је у оквиру НОВЈе, а завршио је Вишу политичку школу у Београду. Од почетка 1960-их учествовао је у раду скупштина СР Македоније и СФРЈ, да би 1982. постао Председник ЦК СК Македоније, и у сазиву од 1982. године и члан ЦК СКЈ, („Markovski, Krste“, у: *Jugoslovenski savremenici: ko je ko u Jugoslaviji*, glavni i odgovorni urednik Radošin Rajović, Beograd 1970.)

²⁶¹ Петар Матић Дуле, рођен је 1920. године у Иригу, где је завршио и основну школу, а 1940. године прикључио се КПЈ. Учествовао је у НОВЈе, а после рата завршио је и Вишу војну академију „Ворошилов“ и Вишу војну академију Југословенске народне армије (ЈНА), да би стекао и чин генерал – пуковника, са којим је 1980. године пензионисан. Био је и члан Опумоћства ЦК СКЈ за ЈНА. Биран је за народног посланика Скупштине Србије и Савезне скупштине, у више сазива. Од 1982. до 1986. био је члан Председништва ЦК СКЈ, („Matić, Petar“: у, *Народни Хероји Југославије*, Д. Живковић)

расправама у јавности „слобода стваралаштва злоупотребљава“, а „уметност мора бити бар делом у функцији те наше реалности и циљева СКЈ, а не против“.²⁶²

Свега годину дана касније, Центар ЦК СКХ за информирање и пропаганду СКЈ, 21. марта 1984. године, саставио је документ под називом „*О неким идејним и политичким тенденцијама у умјетничком стваралаштву, књижевној, казалишној и филмској критици, те о јавним испитима једног броја културних стваралаца у којима су садрживе политички неприхватљиве поруке*“, доцније познатијим и као *Бела књига*. У уводном делу истакнуто је како се „антисоцијалистичка и антикомунистичка критика у земљи надахњује“, и да је ту истакнуто деловање антисоцијалистичких снага која своја упоришта сада имају и у и деловању „одређених културних институција, издавачких предузећа, средстава јавног информисања“. У документу су се као спорна нашла и дела: *Трен 2*, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, *Вунена времена*, *Источнице*, а такође и сви осврти и интервју-и који су у раду истакнути поводом слободе стваралаштва времена настанка документа, укључујући и рад часописа *Књижевне новине*. Између осталог, као спорни, наведени су чланци Љиљане Шоп у *Књижевним новинама* о романима: *Нож*, *Вука Драшковића*, *Страх и Храброст* Едварда Коцбека и *Стварно и Могуће* Добрице Ћосића, као и текст Зорана Глушчевића о *Голубњачи* и *Три рукописа* Едварда Коцбека које је објавила редакција *Књижевних новина*. Од 120 јавних радника који су наведени у том документу, највећи број био је из Србије, око 90 њих, 15-ак из Словеније и тек неки из Хрватске.²⁶³ Главни иницијатори овог документа били су Јосип Врховец²⁶⁴ и Стипе Шувар, који је у једном тренутку апострофирао и да је овај документ „помоћ српским друговима да превазиђу овај проблем“.²⁶⁵ Документ је у склопу материјала био предмет и

²⁶² АЈ, 507, Материјали са 25. седнице Председништва ЦК СКЈ, 1.2. 1983, „Neaut. magnetofonske beleške sa 25. sednice Predsedništva CK SKJ, 1.2. 1983“.

²⁶³ D. Jović, *нав. дело*, 341.

²⁶⁴ Јосип Врховец рођен је 1926. године у Загребу, а учествовао је у оквиру НОВЈе. Завршио је Економски факултет у Загребу, а бавио се и новинарством. Био је уредник *Вјесника* и дописник из САД и Велике Британије 1960-их. Након МАСПОКа напредовао је више у СКЈ, па је од 1974. године био члан Председништва ЦК СКЈ, Савезни секретар за иностране послове (1978 – 1982), и Председник Председништва ЦК Хрватске од 1983. До маја 1984. године када је састављена *Бела књига*, („Vrhovec, Josip“, у: *Hrvatska opća enciklopedija*, V. Visković, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65484>).

²⁶⁵ К. Николић, С. Цветковић и Ђ. Трипковић, *нав. дело*.

73. седнице Председништва ЦК СКЈ, 24. априла 1984. године.²⁶⁶ Душан Драгосавац је међутим ту истакао како је „Врло тешко наћи у средствима информирања којих су оснивачи Социјалистички савез па и Савез комуниста у појединим републикама или покрајинама да се критици подвргне, да се не прешћује и не ублажава негативно у властитој средини, а да се хипертрофира оно што се дешава у другој средини. То говори да у Савезу комуниста, а посебно у руководству нешто није у реду.“ Душан Чкребић био је прецизнији, рекавши; „Ја знам да проблема има, у једном броју наших институција, у свим републикама и то сличних институција. Међутим, ми смо сконцентрисани на критику код себе, пре свега. Због сложености и осетљивости Србије и Хрватске, Срба и Хрвата уздржавали смо се од коментара читавог низа ствари“, и „сигурно је да нико неће дозволити овде, да неко под уредништвом члана Председништва ЦК Србије назове Југословенску академију знаности и умјетности НАНУ, као што је то учињено у ‘Вечерњем листу’ прекрштавајући Српску академију наука и уметности у НАНУ (Националистичка академија наука и уметности), без обзира да ли се ради о Оскару Давичу или било ком учеснику у сарадњи... док је број листа уређивао као гост Стипе Шувар“. Истакао је и како другови у Хрватској поводом „националистичког утицаја у лексикографском заводу“, „уџбеника где се Срби третирају као ‘дошљаци’, романа *Орден* са ставовима за ‘помирење свих Хрвата’“, „нису са осудом ових ствари ишли на велика звона јер би тад побудили посебан интерес за то, и то сматрали да је добро. И ја мислим да је добро јер би само направили још већу рекламу. То су они нама у разговорима рекли. То је била политичка процена и ја то разумем. Али, треба имати у виду да треба поштовати политичку процену свих руководства и сопственог, а и других. Према томе, морамо се мало уздржавати од неких квалификација, можда и пребрзо датих да се као негде води интезивна идејно-политичка борба, а да се она на другој страни не води и да смо на прагу контрареволуције“. Осим тога, напоменуо је да је „У међувремену напорима СК и Социјалистичког савеза прекинут рад Одбора за заштиту уметничких слобода, који је у режији Удружења књижевника, посебно за Београд. Уведен је прецизан поступак за

²⁶⁶ АЈ, 507, Материјали за 73 седницу Председништва ЦК СКЈ, 24. 4. 1984: „О неким идејним и политичким тенденцијама у умјетничком стваралаштву, књижевној, казалишној и филмској критици, те о јавним изјављивањима једног броја културних стваралаца у којима су садржане политички неприхватљиве поруке.

издавање треће књиге Дедијера.²⁶⁷ Закључак Дејана Јовића, изнет у његовој монографији *Југославија: Држава која је одумрла: успон, криза и пад Четврте Југославије*, мада веома искритикован,²⁶⁸ очигледно на адекватан начин приказује како је *Бела књига* изазвала велику пажњу, узроковала поделе у врху СКЈ, поводом тумачења како, тј. ко ће се у којој средини обрачунавати са опозицијом, јер у овом случају, наведено излагање Душана Чкребића евидентно одговара тврдњи да је било присутно незадовољство политичара из СР Србије, тиме што се из других република мешају у њихов однос према опозицији у својој републици. Нешто касније, поводом оваквог начина односа према опозиционим тврдњама, и Шпиро Галовић у јавном интервју-у исказао је незадовољство поводом оваквог приступа. Изгледа да од 1982. године и по питању третмана према опозицији, лидери комуниста СР Србије, махом они пореклом из централне Србије нису хтели олако прихватати све критике које су им упућиване.²⁶⁹ Душан Чкребић у својим мемоарима истакао је да су се чак он и Драгослав Марковић zaloжили код директора издавачког савета *Просвете*, да *Трен 2* буде објављен. Навео је и како Иван Стамболић није хтео поделити ту одговорност, док су се према његовом сведочењу Тихомир Влашкић, председник Председништва ЦК СКЈ (1972 – 1982)²⁷⁰ и Добривоје Видић, председник Председништва СР Србије до 1982, „држали по страни и колебали да ли је можда прерано ову књигу штампати, јер нас садашње генерације неће разумети“.²⁷¹

И „Писмо Удружења шпанске републиканске војске“, поводом кога се Гојко Николиш оглашавао у *Књижевним новинама*, било је предмет расправе на седницама Председништва ЦК СКЈ, а уводно излагање о томе изнео је нико друго, до адмирал Бранко Мамула,²⁷² савезни секретар за народну одбрану.²⁷³ Став Председништва ЦК СКЈ био је да

²⁶⁷ АЈ, 507, Материјали са 73. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржане 24.4. 1984, „Neaut. magnetofonske beleške sa 73. sednice Predsedništva CK SKJ“.

²⁶⁸ Olivera Milosavljević, *Fatalističko tumačenje raspada Jugoslavije*, Београд 2003; Оливера Милосављевић, истакла је како интервју може представљати „накнадну памет“. Међутим, у овој ситуацији, интервју који је Дејан Јовић навео као извор поводом атмосфере око *Беле књиге*, одговара, у овом случају и својевременим изворима.

²⁶⁹ D. Jović, *нав. дело*, 340.

²⁷⁰ Тихомир Влашкић рођен је у Кули 1923, учествовао је у НОВЈ и СКЈ, а завршио је и Економски факултет у Београду, да би на истом факултету доцније био и редовни професор. Обављао је законодавне и извршне функције у СР Србији 1960-их, али након смене руководства на челу са Марком Никезићем постаје лидер СК Србије, („Vlaškalić, Tihomir“ у: *Jugoslovenski savremenici*, R. Rajović)

²⁷¹ Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, Београд 2008, 133.

²⁷² Бранко Мамула рођен је 1921. код Вргњиноста у Кордуну, да би од 1940. године био члан КПЈ и потом учествовао у оквиру НОВЈе. У рату је стекао чин потпуковника. После ослобођења Југославије, обављао је

је „разумљива забринутост изражена“ у „Писму“, „има елемената који указују на слабост и стварне слабости нашег друштвеног развоја“, и да се „битна питања економског и политичког развоја социјалистичког самоуправног друштва морају брже развити“, али су одбачене тврдње да: „постаје све јасније неразумно удаљавање од смера означеног нашим ратом и револуцијом“, да је „радничко-класни карактер друштвеног кретања сасвим потиснут“, да су „прекинути токови револуције“, „да је створено ново друштвено стање које угрожава револуционарне тековине, социјалистичке самоуправне односе и независност земље“, „да је неосновано оптуживати СКЈ ‘да није био на висини задатка’“. Чланови Председништва видели су као споран начин на који је писмо сачињено и усвојено јер: „Организатори у припреми скупштине нису нашли за сходно да сарађују са организацијама ССРНЈ и СУБНОР, нити су консултовали своје партијске организације“, и како је поводом тога, између осталог „Писмо“ пре свега намењено јавности и може само да драматизује постојеће политичко расположење, да подстиче незадовољство и неповерење у систем, у друштвене снаге и њихова руководства што може само да омета напоре Савеза комуниста и радничке класе на спровођењу актуелних друштвених задатака“. У више наврата на седници наглашено је да су појединци најодговорнији за наведену иницијативу, а не цела организација. Чланови председништва ЦК СКЈ, као једног од најодговорнијих, апострофирали су Гојка Николиша.²⁷⁴

разне одговорне дужности у ЈНА Завршио је Вишу поморску академију и курс оператике у ЈНА. Да би 1978. године постао начелник Генералштаба ЈНА, а од 1982. и Савезни секретар за народну одбрану, (Бранко Мамула, *Случај Југославија*, Београд 2014, 363 – 364).

²⁷³ АЈ, 507, Материјали са 95. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржани 25. октобар 1984. године, „Neaut. magnetofonske beleške sa 95. sednice Predsedništva CK SKJ, održane 25. oktobra 1984. godine“.

²⁷⁴ АЈ, 507, Материјали са 95. седнице Председништва ЦК СКЈ, одржани 25. октобар 1984. године: „Stavovi Predsedništva CK SKJ o pismu skupštine jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske 1936 – 1939. godine“.

VII АУТОРИ ЧЛАНАКА И ДЕЛА

1) *Анализа аутора*

Сва три главна уредника *Књижевних новина* од 1980. до 1984. године, аутори чланака и дела чији се садржаји везују за слободу стваралаштва у ово време, њих 33 од 49 које смо уочили, рођени су у распону од 1936. до 1952. године. Они су целокупно своје основно, средње и факултетско образовање, махом и постдипломско усавршавање прошли у Републици Југославији. Међу њима је њих 31 завршило факултет. Њих 19 завршило је Филолошки факултет. По четворо је завршило Филозофски и Правни факултет, док је три особе завршило Факултет драмских уметности.²⁷⁵ Само Љубомир Кљакић завршио је Факултет политичких наука. Деветоро њих стекло је и докторско звање, док је Триво Инђић стекао магистарско. У овој групи људи, њих 25 бавило се књижевношћу, тј. књижевном критиком, писањем или уредништвом часописа за књижевност. Присутно је и шест научних радника, од којих су четворо социолози и двојица филозофи, а по једна особа бавила се режијом и драматургијом. Четворица су били уједно и професори универзитета, док су Коста Чавошки и Триво Инђић око деценију раније у односу на оквир којим се тема централно бави имали асистентско место на Правном, односно Филозофском факултету. Они су због опозиционих ставова, који нису одговарали владајућем политичком систему били удаљени са универзитета, што је стекло и законску основу, већ наведеним законом о морално политичкој подобности.

Нешто старију генерацију аутора чланака и дела о којима је реч, јесте једанаест особа, генерација рођена између 1926. и 1935. године, која је своје основно, а у неком случају и средње образовање започела у Краљевини Југославији, да би факултетско исто стекли у Републици Југославији. Сви су били факултетски образовани. Њих шесторо завршило је Филолошки факултет,²⁷⁶ четворо Филозофски факултет од којих троје одсек за филозофију, а једна особа социологију и једна Факултет драмских уметности. Четворо је стекло и докторско звање, а у овој нешто старијој генерацији, у то време наилазимо и на

²⁷⁵ Од оснивања до 1962. факултет је носио назив Академија за позоришну уметност, а од 1962. Академија за позоришну уметност, радио и телевизију, док је 1973. године установа добила овај назив.

²⁷⁶ До 1960/61 године, филолошке студије биле су у склопу Филозофског факултета. Почев од 1960/61. школске године Филолошки факултет је самостална наставна и научна установа, (Filoloski fakultet Univerziteta u Beogradu, <http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/fakultet/o-fakultetu/>)

чланове САНУ, њих двоје. Што се занимања тиче, највише је било књижевник критичара и писаца, њих шесторо, док се троје бавило научним радом, две особе филозофијом и једна особа социологијом. По једна особа бавила се драматургијом и режијом. Међу наведенима су четири особе биле уједно и професори универзитета. Нешто старији од њих, рођени почетком 1920-их година били су Добрица Ћосић и Антоније Исаковић. Они су своје целокупно основно и средње образовање стекли у међуратној Југославији. Њих двојица нису стекли универзитетско образовање, али треба узети у обзир да је управо у годинама када су могли кренути на универзитет, увелико текао Други светски рат у коме су обојица учествовали у оквиру НОВЈе. Без обзира на наведено, били су једни од најзапаженијих писаца у Југославији и постали су чланови САНУ.

Као аутори чланака или спорних дела која су се могла наћи у *Књижевним новинама*, међу онима који су и своје факултетско образовање стекли у Краљевини Југославији, истичу се две особе, Гојко Николиш и Владимир Дедијер, рођени 1911. односно 1914. Први је завршио Медицински факултет у Београду, а други Правни факултет у Београду, али је по занимању пре свега био историчар. Обојица су учествовали у Другом светском рату у оквиру НОВЈе, били високо позиционирани чланови СКЈ, напустили исти, а стекли докторат и звање академика. Најстарија била је Десанка Максимовић, рођена 1898. године и која је своје школовање започела још у Краљевини Србији, факултетски образована у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, стекла докторско звање, а у социјалистичкој Југославији и звање академика, 1965. године. Неретко је сматрају уз Исидору Секулић за најзначајнију српску књижевницу.²⁷⁷

У време када се Одбор за заштиту уметничке слободе оглашавао у *Књижевним новинама*, поред Десанке Максимовић, Предрага Палавестре и Милована Данојлића,²⁷⁸ били су чланови и Борислав Михајловић Михиз,²⁷⁹ Стеван Раичковић,²⁸⁰ Биљана

²⁷⁷ Јован Деретић, *нав. дело*, 144.

²⁷⁸ Милован Данојлић рођен је у Ивановцима 1937. године где је завршио и основну школу. Средњу школу завршио је у Београду, где је и дипломирао на Филолошком факултету у Београду. Објавио је више десетина књига белетристике и поезије на српском језику. („Данојлић Милован“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 100.).

²⁷⁹ Борислав Михајловић Михиз рођен је 1922. године у Иригу. После рата, завршио је Филозофски факултет у Београду, групу за српскохрватски језик. Бавио се уредништвом, књижевном критиком, а писао је и сценарије за многе филмове. („Михајловић, Борислав“, у: „*Ко је ко у Србији* '95, 332.).

²⁸⁰ Стеван Раичковић рођен је 1928. у Нересници код Кучева. Матурирао је 1947. године. Студирао је на Филолошком факултету, одсек за српскохрватски. Постао је и редовни члан САНУ 1981. године. Тада је већ имао објављених преко 10 збирки песама, („Раичковић Стеван“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 483).

Јовановић²⁸¹ и Раша Ливада,²⁸² први председавајући (1982 – 1983). У тој групи уочавамо припаднике четири од пет генерација које смо претходно анализирали, троје најмлађе, двоје рођених између 1925 – 1936, и по једну рођену почетком 1920-их и крајем 19. века. Сви су били факултетски образовани. Троје међу њима били су чланови САНУ.

Преко два пута мање особа писало је чланке са предметом југословенства у *Књижевним новинама*, и то су изузев Милорада Вучелића, најмлађег међу њима, говорили су неки други људи, приликом чега уочавамо 22 особе. Већина, њих 14 као и у претходном случају припадало је генерацији рођеној од 1936. и млађе, до 1948. године. У овом случају, петоро је нешто старије, рођено 1926 – 1935. Најстаријим генерацима припадали су Душко Роксандић, рођен 1922. и Радомир Лукић, рођен 1914. Међу свима њима, 19 њих било је факултетски образовано. Осморо је завршило филозофски, шесторо филолошки, четворо Правни и једна особа Економски факултет у Загребу. Шесторо њих стекли су докторско звање. Готово сви су одговарали у својству уредника часописа, писаца или књижевних критичара, док су присутни по један правник, историчар и државни службеник. Петоро су били уједно и универзитески професори.

2) „Спорна“ дела

Књига Антонија Исаковићева, *Трен* (I, 1976; II, 1982), представља циклус од десет казивања бившег борца о својим ратним и поратним доживљајима, од којих десето казивање, о години 1948, ИБ-у и Голом отоку, има обим романа.²⁸³ У другом тому књиге се често могу наћи приче о томе како су људи на Голом отоку мучени и какве су све физичке страхоте доживљавали, уз понешто осврта на стаљинизам између два рата.²⁸⁴ *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, у три тома (1980; 1981; 1984), Владимира Дедијера представљају једно од првих објављених историографских дела у Југославији које садржи податке, у више наврата прецизно анализирани у Председништу ЦК СКЈ, који су на одређени начин могли да компромитују социјалистичку револуцију у Југославији,

²⁸¹ Биљана Јовановић рођена је 1953. године. Дипломирала је филозофију на Филозофском факултету у Београду. До тада је објавила две збирке песама: *Пада Авала* (1977) и *Пси и остали* (1980), („Jovanović Biljana“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 208).

²⁸² Раша Ливада рођен је 1948. године у Суботици. Завршио је Филолошки факултет. Аутор је више збирки песама: *Попрскан знојем казаљки* (1969), *Атлантида* (1972) и *Карантин* (1977). Објавио је и антологију *Модерно светско песништво* (1983), („Livada Raša“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 288).

²⁸³ Јован Деретић, *нав. дело*, 160.

²⁸⁴ Антоније Исаковић, *Трен II*, 150.

самим тим и Јосипа Броза Тита, њеног лидера. Ту се пре свега мисли на успон Јосипа Броза у КПЈ и активности партизанског покрета током Другог светског рата.²⁸⁵ Колико такво дело може бити значајно, указује и то да се развој библиографских јединица у југословенској историографији о одређеним темама, поготово социјалистичким револуцијама поклапао са спектром интересовања владајућег система.²⁸⁶ *Енигма Копинич* (1983), мада публицистичко дело које је захтевало критику, као што је и истакао аутор јединог чланка о томе у *Књижевним новинама*, више пута споменуто је на седницама Председништва ЦК СКЈ. Дело се бави пре свега односима Јосипа Броза Тита са Јосипом Копиничем, као агентом Коминтерне и односима у КП Хрватске у међуратној Југославији, непосредно пред Други светски рат.²⁸⁷ *Вунена времена*, Гојка Ђога алудирала су на време владавине Јосипа Броза, приликом чега се о томе говорило као времену тираније, лењости и незнања, а покојни лидер је чак индиректно назван ‘старим пацовом са Дедиња’.²⁸⁸ *Голубњача* (1982), представља драму чија је фабула усмерена на немогућност да се преовладају стереотипи два већинска југословенска народа, Срба и Хрвата на простору СР Хрватске, због сећања на усташке злочине у Другом светском рату. Такође, у самој фабули истакнути ликови јесу међусобно посвађана деца.²⁸⁹ Збирка песама *Источнице*, као што је већ оценило више књижевних критичара, садржи мрачне мотиве грађанског рата у Србији у Другом светском рату, између победничког партизанског и пораженог четничког покрета отпора, а не „изражава лажни оптимизам“ како је то оценила Љиљана Шоп, што је врло вероватно упућено владајућем СКЈ. Истакнутији мотиви тог дела јесу ‘клања’ и ‘одсечена глава’, онога ‘што је клао’, у том случају, четничког комаданта. Систему је био споран и роман *Нож* (1982), Вука Драшковића, чија тема такође говори о злочинима у Другом светском рату. У овом случају, говори се о злочинима између Срба, Хрвата и Муслимана, са освртима на послератне судбине ликова који не могу преовладати стереотипе сопствених крајева.²⁹⁰ Као и сва наведена књижевна дела, мемоарско дело *Стварно и могуће* (1982), Добрице Ћосића било је спорно владајућем врху. Оно је углавном фокусирано на његово политичко деловање, а садржи и већ цитирано иступање

²⁸⁵ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, II*, Rijeka 1981; 262, 365.

²⁸⁶ Мира Радојевић, „Развој југословенске (српске) историографије о „Великом октобру“, у: *Српска политичка мисао*, Београд 3/2017, 24 – 27.

²⁸⁷ Vjenceslav Cenčić, *Enigma Kopinič I*, Beograd 1983, 321.

²⁸⁸ J. Dragović-Soso, *нав. дело*, 92.

²⁸⁹ *Исто*, 94-95.

²⁹⁰ Вук Драшковић, *Нож*, Београд 1982, 142.

у ЦК СКС Србије 30. маја 1968 године, након кога је иступио из СКЈ.²⁹¹ Нешто мање запажена, али свакако са местом у *Белој књизи*, била је и новела Милана Милишића, *Живот за слободу*, која тематизује партизанске злочине 1944. године на острву Дакси.²⁹² Аутори *Беле књиге* издвојили су као спорне и песме Александра Петрова, Милована Данојлића, Десанке Максимовић, Радмиле Лазић, Матије Бећковића²⁹³ и Х. Д. Лоренса, саопштено од уредништва на насловној страници једног броја часописа. Те песме могле су се наћи у *Књижевним новинама* од новембра 1982. до априла 1983. године. Представљале су њихово симболично виђење тренутног односа система према уметницима, најчешће алудирајући на страх од система, његове преваре, постојећу цензуру или аутоцензуру.²⁹⁴

²⁹¹ L. Perović, *нав. дело*, 57.

²⁹² „Milišić, Milan“ у: *Hrvatska opća enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40890>

²⁹³ Матија Бећковић рођен је 1939. године у Сенти. Основну школу завршио је у селу, Веље Дубоко, а вишу гимназију у Ваљеву. Завршио је Филолошки факултет у Београду. Највише је писао песме, а аутор је и понешто драма. Аутор је дела: *Вера Павлољска* (1962), *Метак луталица* (1963), *Тако је говорио Матија* (1964), *О међувремену* (1968), *Че - Трагедија која траје* (1970), *Рече ми један човек* (1970), *Међа Вука Манитого* (1976), *Леле и куку* (1980). Изабран је за дописног члана САНУ 1981. године, („Bećković Mاتیја“, у: *Ко је ко у Србији* '95, 41.).

²⁹⁴ Види у: „Прилози: Песме“.

VIII Закључак

Обновивши Југославију, КПЈ наставила је зазирати од идеја за развој југословенске нације и њене јединствене националне културе. Југословенство је истицала као социјалистички идентитет народа Југославије испред националног, кроз веома јаку истоимену државу и социјалистички реализам у култури, али нације нису изостављене, већ су такође заступане кроз истицање заједништва народа и народности, под паролом „братства и јединства“. Тежња власти ка социјалистичком идентитету Југословена почетком 1950-их била је ојачана, а ка националном додатно подређена. Највише под утицајем Едварда Кардеља, уз пресудне речи Јосипа Броза Тита, владајући СКЈ, почетком 1960-их прекинуо је такве тежње, готово изједначивши важност социјалистичког и националног идентитета њених грађана, а почео је сматрати да југословенски централизам, етатизам и евентуална нација, могу угрозити признате нације и њихове културе. Наведене промене довеле су до слабљења власти савезне југословенске државе и јачања републичких, федералних јединица са етничким предзнаком. Од изјашњених Југословена се зазирало. Политички врх истицао је да је такве промене вршио да би дошло до већег зближавања народа. Очигледни мотиви или не, историографска анализа углавном их може само претпостављати. Ефекат је ипак јасан – држава је ушла у процес дезинтеграције, што је узроковало даље незадовољство и поделе међу владајућом елитом. То се пренело и на интелектуалну елиту. Најнезадовољнији поводом дезинтеграције били су политички врх и интелектуалци из СР Србије, док су приметно СР Словенији, али запаженије у СР Хрватској незадовољни захтевали још више дезинтеграције, уз мање запаженог за супротно, што је углавном политички поражено. Слобода стваралаштва у југословенској држави постојала је формално, али постојала су и њена ограничења, кроз законодавну и извршну регулативу. Практично, свакако није била потпуна, јер уколико је СКЈ сматрао да дела са одређеним садржајем представљају опасност по систем, а то се често дешавало уколико ствараоци не прокламују ставове и тумачења које заступа, гушио је ту слободу. Ипак, временом је СКЈ, својим прокламацијама попуштао, а слобода стваралаштва и критичка интелигенција су расле, најзапаженије 1960-их година. Процеси нису били континуирани јер, свакако је да су превелики иступи и одређени садржаји, најчешће са темама националног или критичког према систему, могли довести до цензуре,

судских процеса, затварања, одузимања докумената и у случајевима професора универзитета, тенденције за друштвено маргинализовање. Државни врх је у девету деценију ушао са намером да се постојеће стање задржи, али више није било Јосипа Броза Тита, пресудног ауторитета. Пренос власти, без обзира на очекивања, прошао је мирно. Уставна и законодавна регулатива нису битно промењене ни наредне четири године, а СКЈ, макар номинално, одржавао је идеолошки континуитет своје политике. Ипак, економска криза погађала је све запаженије државу, избили су немири на АП Косову са изразито националистичким предзнаком, јавили су се проблеми приликом избора руковођиоца СКЈ када је на ред дошао политичар из СР Србије, а политичари из централне Србије тражили су друкчије од осталих ревизију промена, што је уочено и у међународној дипломатији. Приметно је и да у то време државни врх није могао постићи јединствени идеолошки став кроз национално питање, приликом чега је тежио да то не добија простор у јавности, али доследно је и даље посматрао унитаризам и интегрално југословенство изразито негативним смером. То није спречило да се у овом периоду на попису изјасни рекордних 5,5% Југословена, најмање четири пута више него било коју ранију годину. Нова епоха није одмах наступила, али чини се да је Титова 1982. године увелико прошла.

Без обзира на традицију размимоилажења и притисак поводом најактуелних проблема у Југославији, *Књижевне новине* отвориле су поново на својим страницама могућност за критику СКЈ и одговоре његовим члановима, и то прво сарадницима из суседних република. У једном запаженом чланку 1981. године, и то већ познатог критичара система из суседне републике, могао се уочити изразито негативан садржај према политичарима из државног врха, постојећем стању у медијима и притиску на слободу стваралаштва. Већ 1982. године, могло се видети и више чланака који идентично говоре о односу државе према стваралаштву и медијском простору, а 1984. године уз негативан смер према систему и јавним медијима, у часопису се огласио и Гојко Николиш, некадашњи припадник државног врха, који је тада јавно и институционално повео иницијативу за промену система, захтевавши одговорност чланова СКЈ.

Више интелектуалаца током 1982. године, оценили су *Нове прилоге за биографију Јосипа Броза Тита* и *Трен 2*, као откривање истине, односно ослобађање истине,

детабузирање стваралаштва, напуштање политичког утицаја на стваралаштво и важан корак за слободу израза. Приликом тога, упућивани су садржаји са изразито негативним смером према односу владајућег система и слободе стваралаштва, уз оцене да одређени поступци система спречавају исто. Суђење Гојку Ђогу, довело је до тога да стваралачка интелигенција у *Књижевним новинама*, све чешће током 1982. и 1983. године одашиље такве садржаје, апострофиривши да уметности није место пред судом. Чињеница да Ђогово дело није могло бити публикувано, као и то да је осуђен, узроковало је да писање о слободи и заштити стваралаштва добије подршку институција књижевника и филозофа у СР Србији. Подршку Гојку Ђогу пружила је и *Нова ревија*, часопис словеначких интелектуалаца, тада још увек, макар номинално сличног карактера, који је исту добио од редакције *Књижевних новина*. Иако су ти интелектуалци имали негативан смер, активности нису биле супротстављене номиналним државним прокламацијама. Штавише, позивали су и људе из врха власти да им на активностима пруже подршку. Скидањем представе *Голубњача* са репертоара у Новом Саду, додатно су проширене наведене активности, јер, тада је у *Књижевним новинама* негативне садржаје према систему почела упућивати и стваралачка интелигенција која се бавила драматургијом. Приметно је да у 1983. години активности нису биле усмерене око једног случаја, већ се тежило томе да негативни садржаји према систему говоре у прилог одбрани свих књижевних дела у Југославији која је систем видео као спорна, док се у једном чланку сматрало да систем има тенденцију да мења законску регулативу у циљу додатног гушења слободе медија. Ставови према систему нису се променили ни 1984. године, јер су се и тада у *Књижевним новинама* могли наћи садржаји који су истицали да је систем недемократски, репресиван и да није поштовао уставна начела јавности. Уредништво *Књижевних новина* и издавачки савет приликом ових дешавања нису били јединствени јер, већина чланова издавачког савета, ослонца СКЈ, није се поводом ових дешавања слагала са политиком уредништва у пролеће 1983. године. Иако је приметно да су и у самом издавачком савету одређени људи тражили слободну дискусију и демократски дијалог поводом неслагања, оставком већине чланова прекинута је могућност издавања часописа половином 1983. године. Обновом издавања, у последњем кварталу 1984. године, часопис је наставио континуитет могућности да се упуте негативно усмерени садржаји према систему. Можемо свакако рећи да су готово у потпуности сарадници *Књижевних новина* били сагласни када је у

питању захтев за слободу стваралаштва и критика система поводом истог, без обзира на националност и републику из које потичу.

Без обзира што СКЈ није био вољан да се у јавности расправљају крупна идеолошка и национална питања Југославије, а није био јединствен по том питању, садржаји о југословенству могли су се наћи у *Књижевним новинама*. Макар у културном аспекту, сви који су писали садржаје о југословенству или чије је становиште у неком чланку посредно пренето, изразили су позитиван смер према њему, док га је само једна особа, са филозофског аспекта сматрала фиктивним. У садржајима чланака, готово сви су позитивно усмерили пажњу на заједништво и неговање више националних култура, али као битна разлика с обзиром на околности, имали су веома негативно усмерење према ефектима постојеће административне политике или су сматрали да тренутно постоје републички провинцијализми и национална затварања. Као и у случају СКЈ, међу појединим ауторима може се наћи ограда заступања југословенског унитаризма, али само у једном осуда истог. Ферид Мухић, и Миодраг Кујунџић, нису се либили да истакну како је страх од „унитаризма“ злоупотребљен, док су Едуард Иле и Горан Бабић упутили негативне садржаје према друштву које „осуђује“ или „страхује од изјашњених Југословена“ и префикса „југословенски“, а први је чак имао делом запажено позитивно усмерење и према културном животу у Краљевини Југославији и на одређен начин исказао је неслагање са Предрагом Матвејевићем. Из свега можемо рећи како су *Књижевне новине* у ово време подржавале смисао југословенства, али да постојеће стање и ефекте, који су свакако дошли под утицајем СКЈ, нису сматрали добрим. За подршку и прецизирање југословенства, уредништво је тражило међу истакнутим интелектуалцима широм Југославије, али она очигледно није била задовољавајућа, као што је и само уредништво оценило. Поред наведених уопштених слагања, приметне су и понеке разлике у њиховим тумачењима. О мотивима зашто је највише чланака упућено од интелектуалаца из СР Србије и СР Хрватске, а ниједан директно са АП Косова и из СР Словеније, који су исказивали сарадњу када је тема била слобода стваралаштва, можемо само претпостављати, или на основу њиховог дејства у даљој будућности и закључити, али то излази из хронолошког оквира и карактера овог рада.

Као особа која је лично аутор највише чланака о овим питањима у *Књижевним новинама*, истиче се Милорад Вучелић. Он је од 1982. године у више наврата евидентно подржавао наведене иницијативе за слободу стваралаштва, а по свој прилици почео је пружати од скидања са репертоара представе *Голубњача*, што се поклапа са поделама у државном врху. Приликом дискусија о југословенству, 1983. године, изразио је повољно усмерење према том „опредељењу“, а 1984. године упутио је прилично интезиван текст, презасићен појмовима и са негативним садржајем према тврдњама које не желе или страхују од унитаристичког југословенства, што није до тада било појава у часопису. С обзиром на претходно наведено, вероватно нешто може говорити и то да су именоване особе биле словеначке и албанске националности.

Државни врх био је јединствен до 1982. године у мерама према њему спорном стваралаштву, критици система и иницијативама које су се могле наћи у *Књижевним новинама*, а у већини случајева био је јединствен и у политичким оценама. Ипак, чињеницама да главни ослонац, издавачке савете, као што његови припадници виде, већ 1982. „треба држати на курсу“, почетком 1983. „су пасивни“, а у априлу 1984. већ се говори о „изгубљеним позицијама“, да би у јесен 1984. године и сматрао да административним мерама не види сврху борбу са опозиционим ставовима, јер им се тиме даје већи значај, губи могућност да утиче. Крајем 1982. године евидентне су и поделе по питању оцена одређеног стваралаштва. Чланови Председнишва ЦК СКЈ из СР БиХ и АП Војводине, изразито вишенационалних република, видели су проблем у представи *Голубњача*, док поједини из СР Србије нису сматрали да је она представљала проблем. Расправа поводом *Беле књиге*, у којој у скоро потпуно доминирају дела и ставови из СР Србије, додатно је довела до међусобних критика чланова Председништва ЦК СКЈ. Као у случају *Голубњаче*, и овде се јавља име Душана Чкребића, лидера ЦК СКС и спомиње Иван Стамболић, који био је на челу Градског комитета СК у Београду, у коме су већина чланака и спорних дела објављени, укључујући и *Књижевне новине*. Чкребић се слагао са наведеним оценама, али не и са методама како се то саопштавало. Истакао је како аутори нису исто нашли међу интелектуалцима у СР Хрватској, иако то постоји и како нико из СК и њему блиских кругова из Србије није то могао или желео да наглашава. Овакви спорови упућују нас на то да је наступила нека нова епоха, у којој политичари из централне Србије нису више хтели прихватати оштрије реакције према СР Србији из

других република и одређену врсту запаженијих зазора и рекација СКЈ када се нешто дешава у Србији, што је махом била пракса претходних деценија. Став Бранка Мамуле, тада на највише две војне функције, према према иницијативи удружења шпанских бораца у оквиру СУБНОРа која се везује за Гојка Николиша, упућује нас да су и тадашњи највиши војни функционери махом идеолошки одговарали СКЈ и тежили су одржавању таквог система.

Међу главним уредницима часописа, ауторима чланака и ауторима дела о којима је било речи везано за садржаје о слободи стваралаштва, махом виђене као опозиционе, били су готово сви факултетски образовани. Изузев Гојка Николиша, који је завршио медицински факултет и био пензионисани генерал, сви они завршили су факултете друштвених наука. Највише је завршило Филолошки факултет, а потом Филозофски, Правни, Факултет драмских уметности и једна особа Факултет политичких наука. Готово трећина њих били су доктори наука, док су осморо били чланови САНУ. Већина се бавила уредништвом, књижевном критиком или писањем, а присутно је и 10 научних радника, пет социолога, четири филозофа и један историчар и понешто драматурга. Осморо су били уједно и професори универзитета. Изузев троје, сви су своје високо образовање стекли и започели стваралаштво у Републици Југославији, али свакако доминира најмлађа генерација, која је целокупно своје образовање стекла у тој земљи. Државном врху није било по вољи што они пишу или коментаришу о међунационалним и идеолошким сукобима у Другом светском рату, Голом отоку, Јосипу Броз Титу и тренутном стању другачије од његове интерпретације.

Уредништво, аутори чланака и дела о којима је реч, раст њиховог броја са негативним смером према држави и владајућем СКЈ, националност и републике одакле потичу, упућују на то да слободно можемо рећи да су *Књижевне новине* у ово време, залагањем за јавну полемику и слободно стваралаштво, биле једна платформа за успон демократских и опозиционих ставова, да је окосницу тога чинила стваралачка интелигенција, која се углавном бавила друштвеним наукама или уметностима. У часопису су могли деловати и интелектуалци из других југословенских република, који су међу првима и били аутори чланака. Изузев М. Вучелића, неки други људи, дупло мање њих али идентичних генерације, степена образовања и занимања били су аутори чланака

чији је предмет југословенство. С обзиром на њихов позитивно усмерен садржај према истом, али негативан према постојећем стању у држави, најчешће због републичких затварања, апострофиравши у пар наврата чак и неоправдану „злоупотребу унитаризма“, уз наведене околности, оправдано некога може упутити да размисли да ли су *Књижевне новине* и стваралачка интелигенција која је сарађивала са њима много више тежили да очувају југословенство од државног врха? Одговор је, макар у овом раду, а по свој прилици и у тренутној историографији још увек изван домета, али континуирани ефекти које је спроводила власт, углавном без жеље за променом, иду у прилог потврдном одговору.

Напоменули смо да се овај рад првенствено бави анализом одашиљача, у овом случају стваралачке интелигенције на најзапаженијем примеру, и да смо преко њих имали намеру да стекнемо увид у контекст државе и део једне друштвене категорије у њој, а не превише анализом ефеката који је одашиљање произвело, јер то већ иде ка много већим синтетичким истраживањима. Ипак, с обзиром да је СКЈ усвајањем Кардељевих доктрина изједначио важност социјализма и националног идентитета, намећу се питања: Колико је прикладно монографију која говори о интелектуалцима, укључујући и *Књижевне новине* и то пре свега 1970-их година закључити са освртом двадесет година доцније и одговором: „Да ли је цензура спречила национализам? Није?“ Чини ми се да је прикладније упитати: Да ли је СКЈ, заступавши републике са етничким називом, а потом и националним идентитетом, уз дезинтеграцију Југославије одржавао национализам, с обзиром да је ауторка у својој монографији усвојила да је: ‘национализам, пре свега политичко начело којим се тврди да политичка и национална јединица морају да буду истоветне’“?²⁹⁵ Уколико је други одговор потврдан, чини се да би логичка грешка било тврдити да је нешто спречавано, већ је могло бити „употребљено“, „злоупотребљавано“ и то изгледа веома успешно, као што је и Рајко Даниловић истакао, кога је ауторка свог дела у много наврата цитирала; Колико је прикладно неке доделити улогу при ‘оживљавању национализма’, и *Књижевне новине* уврстити ту, ако нису имале тираж већи од 10 000 примерака, два пута месечно, наспрам листова који су у преко милион примерака свакодневно излазили, а били у служби владајућег СКЈ, који је макар према речима

²⁹⁵ R. Vučetić, *нав. дело*, 115; 375.

појединих, својим ефектима произвео национална затварања, сложићете се, једну од одлика национализма?. Циљ ових питања није обезвређивање ничијег дела, поготово што су, чини се, до сада то најисцрпнија дела која се баве опозиционом стваралачком интелигенцијом у Југославији, али када у историографији тежимо објаснити логику узрока и последица, приписати неке улоге у неком процесу, што из анализе већ прелази у синтезу, морамо бити опрезни.

Прилог: Песме

Књижевне новине, бр. 658, 11. новембар 1982; Александар Петров,

1.

Песник црвени пред азбуком политике.
Али црвеним барјаком не маше
стидљивост.
Политика голица и дражи песника
као пролећни полен алергичне ноздрве
и извикано воће наивна уста.
За говорницом, у сали искићеној иконама
и изводима из светих списа,
пред брижљиво пробраним слушаоцима,
песниково чело се зари
и језик обраста – перјем.
Уместо речи сунце
Он изговара назив установе

и као име свог бога
узвикује надимак вође.
Све је у најбољем реду.
Тапшу га по раменима
И стављају му шећер уста.
Али он види како се из мрежа
метонимија
Измигољује јегуља
Наручене поенте. Метафоре којима
превози робу имају двоструко дно.
Својеглави слогови губе корак
Са усвојеним ритмом. Лице скрнављења
Провирује иза зајапурене маске.
Уз грч стрепње од погрди и казни.

2.

Како да испљунем њен језик?
Забављам се небеским коцкицама
И распоређујем их по линијама длана.
...
Сазнајем из новина да је назад оправдан.
Он је исто бдео по ноћима.
...
С уздахом се растајао од ноћних
сабеседника
И у пратњи коњаника

Сла их на Север:
Да у Каракоруму
Драгуљ културе брусе
и тајним знањима уче међаву и чичу.
Док око врата нижем
подвиге светог ратника
Сибир се црвени из мојих дланова
са драгим лешевима у снегу
једноликог времена.

Књижевне новине, бр. 664, 10. фебруар 1983; Матија Бећковић

Побуна

Мислили смо ако престружемо жице	Ал кад отворисмо широм душегупке
Да ћемо стругнути одмах из тамнице	А опет оста свака пуна дупке,
Ако кашикама прокопамо	Схватише да су у заблуди били
Да ћемо слободе да се докопамо,	И да смо се – самоухапсили.
А с куле мотриље чим њен бдиоц оде	И робијализму свој допринос дали
Да ће сви узници да се ослободе	У тамничаре бивше оправдали.

Књижевне новине, бр. 664, 10. фебруар 1983; Милован Данојлић,

Псалам

Господе, кишо светлосна, плаха,	Гаси се пламен са најоња,
Господе, над морима и над пољима,	Кров прокишњава мокре су хаље.
Ослободи ме, Господе, страха	Превазишао сам у тузи коња, и отишао у
Од земаљских разбојника.	пса даље
Они су свуда: исконска тама	У послушноме незадовољству.
Променила је метаболизам,	Нису ми ове године миле.
А ти, над горама и над водама,	Господе, сабери у растројству,
У нашој слабости слабиш и сам.	Окрепи, Господе, проти всиле!

Вечити наилазак

У изнуђеној грижи,	Олуја одлази некамо.
У зебњи и омра,	Облаци зној низру.
То се непрестано ближи,	Измождени чекамо
И ближећи се, пролази.	Оно што је већ ту.

Књижевне новине, бр. 667, 24. март 1983; Радмила Лазих,

Четвероношке

Кажи да је бело	олизати.	Лакше ћети бити
и црно и бело,	Кажи да је бело	Кад будеш из дисао.
па си редом	и кад врана гакне	Буди спреман:
и кукољ и пелин	и кад гавран на кров	Казуј да је бело
– бело –	слети,	и дању и ноћи
изнутра и споља	рај и пакао	богу и Пилату
отежалог завежљаја	и све овоземаљско:	и овдашњем брату.
– твога тела.	колективна сиса	Увек сит
Кажи да је бело	колективно јаје.	увек у ерекцији
Оно што се кува горе,	Кажи: бело	следбениче нове религије
Оно што се крчка доле,	пођи заруљом и стадом	дај на све четири.
Ионако ћеш сваки казан	певушећи песмице из	
Као сопствени тањир	читанке.	
	Удео лично смањи	

Књижевне новине, бр. 668, 7. април 1983; Х. Д. Лоренс,

Цензори

Цензори су мртваци	суровим оком мотре на живот:
Постављени да суде шта је живот а шта	– Та ствар је жива! Опасна! Сатрите је!
смрт.	А када су главе одсечене,
Ниједан живи сунчани човек не би био	Чућете храпаво, самозадовољство,
цензор,	Тешко дисање мртваца – цензора,
само би се насмешио.	Чућете тај одвратни издах олакшања.
Али цензори, пошто су мртваци,	

Књижевне новине, бр. 668, 7. април 1983; Десанка Максимовић, 668,

Искуство

Знам људе с мислима које не смеју
ма се мисле.

Знам бунтовнике с речима које неће
моћи да рекну.

Знам за љубљене са сузама које не смеју
да потекну.

Знам паћенике који болгуше
у смеху.

Знам сањалице са сном који никад неће
Бити јава.

Знам жељне одмазде са руком која
мора да се спутава.

Знам песнике са песмом која се само
а себе пише.

Знам многе, судбином притиснуте,
а још дишу.

Списак коришћених скраћеница

АП - Аутономна покрајина

ИБ – Информациони биро

ИК ЦК СКЈ – Извршног комитета Централног комитета Савеза комуниста Југославије

ЈНА – Југословенска народна армија

Коминтерна – Комунистичка интернационала

КПЈ – Комунистичка партија Југославије

НОВЈ – Народноослободилачка војска Југославије

ЦК КПЈ – Централни комитет Комунистичке партије Југославије

САНУ – Српска академија наука и уметности

СИВ – Савезно извршно веће

СКЈ – Савез комуниста Југославије

СР – Социјалистичка република

ССОЈ – Социјалистички савез омладије Југославије

ССРН – Социјалистички савез радног народа

СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија

СУБНОР – Савез удружења бораца народноослободилачког рата

УКС – Удружење књижевника Србије

ФНРЈ – Федеративна Народна Република Југославија

ЦК – Централни комитет

ЦК СКЈ – Централни комитет Савеза комуниста Југославије

ЦК СКХ – Централни комитет Савеза комуниста Хрватске

ЦК СКС – Централни комитета Савеза комуниста Србије

Коришћени извори и литература:

Извори:

Необјављени извори:

Arhiv Jugoslavije (AJ)

- Fond 507, Savez komunista Jugoslavije

Arhiv Srbije (AS)

- Đ2, A-CK SKS – Predsedništvo

Објављени извори:

- Grupković Dragutin, *Statistički godišnjak Jugoslavije (1985)*, Beograd 1985.
- Galović Špiro, *Govor i pogovor*, Zagreb 1989.
- Dedijer Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita II*, Beograd 1981.
- Dizdarević Raif, *Put u raspad: Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije*, Sarajevo 2011.
- Драшковић Вук, *Нож*, Београд 1982.
- Исаковић Антоније, *Трен II*, Београд 1982.
- Kardelj Edvard, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1957.
- Matvejević Predrag, *Jugoslavenstvo danas*, Zagreb 1982.
- Николић Коста, Срђан Цветковић и Ђоко Трипковић, приредили *Бела књига –1984: Обрачун са „културном контрареволуцијом“ у СФРЈ*, Београд 2007.
- Cenčić Vjenceslav, *Enigma Kopinič I*, Beograd 1983.

Мемоарски извори

- Đukić Slavoljub, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*, Beograd 1989.

- Мамула Бранко, *Случај Југославија*, Београд 2014.
- Mihajlov Mihajlo, *Ponovljene misli*, Beograd 2008.
- Марковић Михаило, *Јуриш на небо I – II*, Београд 2008.
- Мићуновић Драгољуб, *Живот у невремену: у ружи ветрова 1930 – 1990*, Београд 2013.
- Nikoliš Gojko, *Korjen, stablo, pavetina*, Zagreb 1981.
- Тадић Љубомир, *Криза и великосрпски хегемонизам*, Београд 2008.
- Ћосић – Вукић Ана, *Часопис Јавност – 1980*, Београд 2011.
- Ћосић Добрица, *Пишчеви записи (1969-1980)*, прир. Ана Ћосић-Вукић, Београд 2001.
- Ћосић Добрица, *Српско питање у XX веку*, Београд 2011.
- Чкребић Душан, *Живот, политика, коментари*, Београд 2008.
- Чкребић Душан, *Поглед искоса: Људи, судбине, коментари*, Београд 2009.

Штампа:

- *Књижевне новине (1980 – 1984)*

Elektronski korišćeni izvori:

- Zekaem,
<http://www.zekaem.hr/ansambl/>
- Књижевна омладина Србије,
http://www.kosrbije.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=2
- Srpsko narodno pozorište, Radoslav Milenković,
https://www.snp.org.rs/?page_id=8913
- Ferid Muhic – biografija,
<http://feridmuhic.com/pages/about/>
- Filoloski fakultet Univerziteta u Beogradu,
<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/fakultet/o-fakultetu/>

Енциклопедије и лексикони:

- *Encyklopedia Britannica*, The editors of Encyklopedia Britannica, London 2008-,
<https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords>
- *Енциклопедија Српског народног позориштва*, 1973-
<https://www.snp.org.rs/enciklopedija/>
- *Jugoslovenski savremenici: ko je ko u Jugoslaviji*, glavni i odgovorni urednik Radošin Rajović.
- *Ko je ko у Србији 1995: биографски лексикон: интелектуална, уметничка, политичка, финансијска, војна, спортска елита Србије.*, uredili Vesna Janković, Spomenka Milić, Irena Kovačević, Jelena Ban, Vanja Jovanić, Beograd 1995.
- *Ko je ko: писци у Југославији 1994*, приредио Милисав Савић, Београд 1994.
- *Народни хероји Југославије*, одговорни уредник Душан Живковић, Београд 1982.
- *Hrvatska opća enciklopedija*, glavni i odgovorni urednik, Velimir Visković, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1999 – 2009.
<http://www.enciklopedija.hr/>

Литература:

Arsić Ivkov Marinko, *Krivična estetika: Progon intelektualaca u komunističkoj Srbiji*, Beograd 2003.

Ацовић Драгомир, *Слава и част - Одликовања међу Србима: Срби међу одликовањима*. Београд 2013.

Бакић Јово, *Ideologije jugoslovenstva između hrvatskog i srpskog nacionalizma 1914 – 1941*, Београд 2004.

Bilandžić Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.

Bilandžić Dušan, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, Zagreb 1986.

Bjelajac Mile, *Jugoslovensko iskustvo s multietničkom armijom*, Beograd 1999.

Bogetić Dragan, „Nacionalno pitanje i Jugoslavija 1945 – 1989“, у: *Istorija 20. veka*, Beograd 1-2 1999, 41 – 76.

Bošković Dušan, *Stanovišta u sporu*, Beograd 1981.

Vučetić Radina, *Monopol na istinu*, Beograd 2016.

Даниловић Рајко, *Употреба непријатеља: политичка суђења у Југославији (1945-1991)*, Београд 2010.

Дедијер Владимир, *Велики бунтовник Милован Ђилас*, Београд 1991.

Деретић Јован, *Историја српске књижевности*, Београд 2013.

Dimić Ljubodrag, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulture u Srbiji: 1945 – 1952*, Beograd 1988.

Димић Љубодраг, *Историја српске државности, књ. III, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.

Dragović-Soso Jasna, *‘Spasioci nacije’: stvaranje intelektualne opozicije u Srbiji*, Beograd 2004.

Janićijević Milosav, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984.

Jović Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974 – 1990)*, Zagreb 2003.

Kasalo Branko, *Međunarodni pogledi na krizu u Jugoslaviji 1980. – 1987.*, neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, povijest, odbranjena 2017.

Klasić Hrvoje, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb 2012.

Манић Жељка, *Анализа садржаја у социологији*, Београд 2017.

Марковић Предраг, *Београд између Истока и Запада 1948 – 1965*, Београд 1996.

Milosavljević Olivera, *Fatalističko tumačenje raspada Jugoslavije*, Beograd 2003.

Nikolić Kosta, „Mit o komunističkom jugoslovenstvu“, у: *Istorija 20. veka*, 1/2011, 9 – 26.

Николић Коста, „Југославица – Прошлост и садашњост 1981 – 1989“, у: *Историја 20. века*, Београд 3/2003, 177 – 202.

Палавестра Предраг, *Историја српске књижевне критике 1 – 2*, Београд 2008.

Perović Latinka, *Dominantna i neželjena elita: beleške o političkoj i intelektualnoj eliti u Srbiji: (XX-XXI vek)*, Beograd 2015.

Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije: 1918 – 1988. knj. 1 – 3*, Beograd 1988.

Petranović Branko, *Istoričar i savremena epoha*, Beograd 1994.

Pirjevec Jože, *Tito i drugovi knjiga 2*, Beograd 2013.

Pleterski Janko, Danilo Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Pero Morača, Branko Petranović, Dušan Bilandžić, Stanislav Stojanović, *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985.

Radelić Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*, Zagreb 2006.

Radojević Mira, „Jugoslovenska politička emigracija i disidentstvo u Jugoslaviji“, у: Zbornik radova *Disidentu u suvremenoj povijesti*, Zagreb 2010, 271 – 290.

Радоевић Мира, „Развој југословенске (српске) историографије о „Великом октобру“, у: *Српска политичка мисао*, Београд 3/2017, 13 – 33.

Selinić Slobodan, „Josip Broz Tito i sporovi oko jezika u Jugoslaviji 1967.“ у: *Istorija 20. veka*, Beograd 1/2017, 149 – 166.

Селинић Слободан, „Национално питање у попису становништва Југославије 1971“, у: *Токови историје*, Београд 1/2016, 63 – 94.

Совиљ Милан, „Југословенска штампа о смрти и сахрани Јосипа Броза Тита“, у: *Токови историје*, Београд 1/2010, 139 – 154.

Трговчевић Љубинка, *Научници и стварање Југославије 1914 – 1920*, Београд 1986.

Cvetković Srđan, „Metode i oblici rada Službe državne bezbednosti u socijalističkoj Jugoslaviji“ у: *Istorija 20. veka*, Београд 2/2009, 131 – 145.

Цветковић Срђан, „’Процес шесторици’: Почетак краја идеолошког прогона у социјалистичког Србији“ у: *Токови историје*, Београд 3/2012, 241 – 256.